

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ

ISSN: 2149-5564

AYDIN TÜRK LÜK BİLGİSİ DERGİSİ

Yıl 2 Sayı 3 / 2016

AYDIN TÜRK LÜK BİLGİSİ DERGİSİ

Yıl 2 Sayı 3 - 2016

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ

AYDIN *TÜRK LÜK BİLGİSİ* DERGİSİ

İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi

ISSN: 2149-5564

Sahibi

Dr. Mustafa AYDIN

Yayın Periyodu

Yılda iki sayı: Ekim & Nisan

Yazışma Adresi

Beşyol Mahallesi, İnönü
Caddesi, No: 38, Sefaköy, 34295

Yazı İşleri Müdürü

Nigar ÇELİK

Akademik Çalışmalar

Koordinasyon Ofisi

Küçükçekmece/İstanbul

Tel: 0212 4441428

Fax: 0212 425 57 97

Editör

Prof. Dr. Kâzım YETİŞ

İdari Koordinatör

Nazan ÖZGÜR

Web: www.aydin.edu.tr

E-mail: aydinturklukbilgisi@aydin.edu.tr

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Metin AKAR

Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ

Yrd. Doç. Dr. Dinara DÜŞEBAYEVA

Teknik Editör

Hakan TERZİ

Baskı

Armoninuans Matbaa,

Adres: Yukarıdudullu, Bostancı Yolu

Cad. Keyap Çarşı B- 1 Blk. N.24

Ümraniye/İst.

Tel: 0216 540 36 11 pbx

Faks: 0216 540 42 72

E-Mail: info@armoninuans.com

Yayın Dili

Türkçe

Yıl 2 Sayı 3 - 2016

Bilim Kurulu (Hakem Havuzu)

Prof. Dr. Zaynovidin ABDİRASHİDOV, Mirza Ulugbek Özbekistan Millî Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet AÇA, Balıkesir Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Muhammet Sani ADİGÜZEL, İstanbul Aydın Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Ebrar AKINCI, İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Yavuz AKPINAR, Ege Üniversitesi

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK, Gazi Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Rövsen ALİZADE, İstanbul Aydın Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN, Necmettin Erbakan Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ARSLAN, Cumhuriyet Üniversitesi

Prof. Dr. Hatice AYNUR, İstanbul Şehir Üniversitesi

Prof. Dr. Yunus BALCI, Pamukkale Üniversitesi

Doç. Dr. Bayram BAŞ, Yıldız Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Bülent BAYRAM, Kırklareli Üniversitesi

Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU, Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Necat BİRİNCİ, İstanbul Aydın Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet BURAN, Fırat Üniversitesi

Doç. Dr. Müjgân ÇAKIR, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Prof. Dr. Abdülhaluk M. ÇAY, İstanbul Aydın Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ, Nevşehir Üniversitesi

Prof. Dr. İsmet ÇETİN, Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Ayşe YÜCEL ÇETİN, Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU, Hacettepe Üniversitesi

Dr. Fabio.L.Grassi, Sapienza Üniversitesi, Roma-İtalya

Prof. Dr. Bekir DENİZ, Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. Abdülkadir DONUK, İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Ali DUYMAZ, Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma Zerrin GÜNAL, İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Belkıs GÜRSOY, İstanbul Aydın Üniversitesi
Doç. Dr. Abdülkadir EMEKSİZ, İstanbul Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Adnan ESKİKURT, Medeniyet Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ali ILGIN, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Dikhan KAMZABEKULI, Kazakistan Cumhuriyeti Lev Gumilev Milli Avrasya Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail KARACA, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Ali KARAVELİOĞLU, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Şuayip KARAKAŞ, İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı Ömer KARPUZ, İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Haşim KARPUZ, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KARTAL, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Embiye KAZİMOVA, Şumen Üniversitesi, Bulgaristan
Doç. Dr. Beyhan KESİK, Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Hanife KONCU, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ, Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Orhan KURTOĞLU, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL, Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Kemalettin KÖROĞLU, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Aynur KOÇAK, Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ, Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Galina MİSKİNİENE, Vilnius Üniversitesi, Litvanya
Prof. Dr. Emine Gürsoy NASKALI, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil Veli NERİMANOĞLU, İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Tanju ORAL SEYHAN, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Naci ÖNAL, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖNER, Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Hakan ÖZÇELİK, İstanbul Aydın Üniversitesi
Doç. Dr. Özkan ÖZTEKTEN, Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Meryem SALİM-AHMET, Şumen Üniversitesi, Bulgaristan
Prof. Dr. Ahmet SEVGİ, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ, Ardahan Üniversitesi
Prof. Dr. Recep TOPARLI, Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice TÖREN, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Fikret TURAN, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Vahit TÜRK, İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK, Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Sema UĞURCAN, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Muzaffer ÜREKLİ, Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YAKICI, Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hayati YAVUZER, Gelişim Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin YAZICI, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe YILDIZ, Gazi Üniversitesi

İçindekiler - Contents

Evliyâ Çelebi Seyâhat-Nâmesi'nde Adı Geçen Bosna ve Hersek Yaylaları

Bosnia and Herzegovina Highlands Forenamed in Evliya Çelebi's Book of Travels

Metin AKAR..... 1

“Duha Koca Oğlu Deli Dumrul” Hikâyesinin Göstergibilimsel Açıdan İncelenmesi

A Semiotic Study of the Epic Story of “Duha Koca Oğlu Deli Dumrul”

Serdar GÜRÇAY..... 23

Çokan Velihanov ile F.M.Dostoyevski'nin Mektupları

The letters of Chokan Valikhanov and Fyodor Michailovitch Dostoevsky

Çeviren: Dinara DÜİSEBAYEVA..... 49

Ses Benzerliğinde Ölçek

Criteria for Phonetic Similarity

William M. Austin, Çeviren: Günay KARAĞAÇ..... 67

Türkçe Biçim Bilgisinde Ve Söz Diziminde Artıklı Çekim

The Periphrastic Declension in Morphology and Syntax of Turkish

Ali Özkul..... 79

Edebiyat Tarihçiliğinin Üstadı Ord. Prof. Mehmet Fuad Köprülü ve Yenileşme Devri

Türk Edebiyatı I

Master of Literary History Ord. Prof. Mehmed Fuad Köprülü and Modernization Era of

Turkish Literature I

Kâzım YETİŞ..... 91

Değerlendirme ve Tanıtmalar / Evaluation and Review

“Sevk ve İskânın Yüzüncü Yılında...”

Centenary of Referral and Settlement

Serdar GÜRÇAY..... 125

Editörden

Dergimizin 3. sayısı ile karşınızda olmak mutluluğunu, bütün emeği geçenlerle beraber yaşıyoruz. Hep daha iyiye gitmek için uğraşmak dar bir kadro ile sınırlı kalmamalıdır. Bunun için “Bilim Kurulu”ndan beklentilerimiz daha fazladır. Ayrıca Türkoloji dünyasının dikkatlerini bize atfetmeleri arzusunu izhar ediyorum. Maddî ve teknik imkânlarımız, yöneticilerimizin bu konudaki desteği daha iyiyi teşvik etmekte hatta zorlamaktadır. Dergimizin böylece daha zenginleşeceğini, yeni meselelere açılacağını umuyorum.

Bu sayıda iki tercüme var. Bunlardan özellikle biri sanatın insanların anlaşmasındaki ve birleşmesindeki rolünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu yeni sayıda geçen sayıda söylediğim gibi yelpazenin genişlediği görülecektir. Bu genişleme umarım artarak devam eder. Biliyoruz ki Türk kültürünün ve edebiyatının el atılmamış pek çok meselesi vardır. Bunları bir şekilde gündeme getirmenin ve gündemde tutmanın Türkoloji camiasının aslı görevi olduğunu düşünüyorum.

Elinizdeki sayıda bulunan yazıları, değerlendirmeleri, değerli fikirleri ve sayının oluşmasındaki teknik yardımları ile katkıda bulunan herkese, yöneticilerimize teşekkürü borç bilirim.

Yeni ve farklı meseleleri irdeleyen sayılarda buluşmak dileği ile...

Prof. Dr. Kâzım Yetiş
İstanbul Aydın Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Evliyâ Çelebi Seyâhat-Nâmesi'nde Adı Geçen Bosna ve Hersek Yaylaları*

Metin AKAR**

Özet: XVII. yüzyılın ve bütün Türk tarihinin bilinen en büyük seyyahı Evliyâ Çelebi Bosna ve Hersek'i de ziyaret etmiş, *Seyâhat-nâme*'nde bu bölgeye geniş yer ayırmış ve günümüz için de değerli bilgileri kayda geçirmiştir. Bu makalede *Seyâhat-nâme*'de anılan ve övülen Bosna yaylaları, Bosna'da yaylacılık, Evliyâ Çelebi'nin yaylalar hakkındaki düşünceleri, yaylaların Bosna Hersek millî sınırlarını belirtmedeki rolü ve belgesel değeri anlatılmıştır. Yaylalar, *Seyâhat-nâme*'de özel olarak ve tekrarlanarak zikredilir. Bu tasarrufun sebebi üzerinde durulup Bosna ve Hersek'in (eski) millî sınırları hakkında bilgi verilmiştir. Yer adları, aşağı yukarı her *Seyâhat-nâme* neşrinde problem çıkarmaktadır. Bu problemin çözümü -Travnik örneğinden hareketle- açıklanmış, öneriler sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: *Bosna ve Hersek, Evliyâ Çelebi, Seyâhat-nâme, yayla, Ravna, Köprez, Çemerne, Jobça, Travnik.*

Bosnia and Herzegovina Highlands Forenamed in Evliya Çelebi's Book of Travels

Abstract: Evliya Çelebi who is the greatest known traveler of 17th century and whole Turkish history also visited Bosnia and Herzegovina, and he gave wide coverage to this area in his "Seyâhat-nâme" and registered some information which is valued even today. In this article, Bosnian highlands which are mentioned and praised in "Seyâhat-nâme", transhumance in Bosnia, the thoughts of Evliya Çelebi about highlands, the role of highlands to identify national border of Bosnia and Herzegovina, and the value of this book as a document are told. Highlands are specifically and repetitively mentioned in "Seyâhat-nâme". It is discoursed on the

* Bu yazı, Saraybosna Üniversitesi ile Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi tarafından düzenlenen Türk Kültürü Araştırmaları Sempozyumu'nda (2015) sunulmuş, ancak sehven bildiri kitabına alınmamış bildirinin geliştirilmiş şeklidir.

** **Prof. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, İstanbul / TÜRKİYE. metinakar@aydin.edu.tr**

reason of this saving and informed about Bosnia and Herzegovina's (old) national boundaries. Place names stir up trouble for almost every publication of travel book. The solution for this problem is explained (with reference to Travnik example), and some proposals have been made.

Key words: *Bosnia and Herzegovina, Evliyâ Çelebi, "Seyâhat-nâme", highland, Ravna, Köprez, Çemerne, Jobça, Travnik.*

Giriş

1. Yayla ve Yaylacılık

Yayla, 1. 'yazın göçülen yüksek ve serin yer'; 2. 'otlak, yaz otlağı'; <*yaylak*. Daha sonra 'plato' anlamını almıştır; Eski ve Orta Türkçede *yaylag*, Eski Kıpçakçada *yaylak* biçimi kullanılırdı (Eren,1999: 446).¹ *Türkçe Sözlük*'te *yayla*, "Akarsularla derin biçimde yarılmış, parçalanmış, üzerinde düzlüklerin belirgin olarak bulunduğu, deniz yüzeyinden yüksek yeryüzü parçası, plato" diye tanımlanmıştır (Akalin, 2011: 2557). Bazı Türkçe sözlüklerde 'yayla' kelimesinin karşılığı 'plato' sözcüğü ile de karşılır. Batı dillerinden alınan bu kelime, hem geldiği dillerde; hem Türkiye Türkçesinde *tepsi*, *sini*, *tabla*, *stüdyo düzlüğü*, *düzlük*, *sahne*, *sahanlık*'ta olduğu gibi genel olarak düz nesnelere veya dağlar ve pikaplar için kullanıldığında nesnelere en yüksek yerlerini veya düz parçalarını ifade eder (Saraç, 1976: 988). *Yayla* veya zaman zaman onun yerine kullanılan *yaylak*, coğrafya, ekonomi, turizm, hukuk ve sosyoloji terimi olarak kullanıldığında farklı tanımlarla da karşımıza çıkar.²

¹ Merhum Prof. Dr. Hasan Eren, etimolojik sözlüğünün *yayla*, *yaz* ve *yazı* maddelerinde ayrıntılı ve ilgi çekici bilgiler vermiştir.

² *Yayla*: "Yaz aylarında hayvan otlatmak veya tarımsal faaliyette bulunmak amacıyla gidilen geçici yerleşmelerdir. Yaylalar dinlenmek amacıyla gidilen yazlık sayfiye yerleri de olabilir." sosyalbilgisentezi.blogspot.com/p/cografya-terimler-sozlugu_8288.html; "Genellikle dağlık alanlarda ve platolarda yazın hayvan otlatılan ve geçici olarak konaklanan yer." <http://www.cografya.gen.tr/sozluk/yayla-4-1.htm>; "Bir veya birkaç köy ya da beldeye, ayrı ayrı veya ortak olarak, yaz mevsimini geçirmeleri ve hayvanlarını otlatmaları için tahsis edilen veya öteden beri bu amaçla kullanılagelen arazi. Hayvanların yayılıp otlatılmasına uygun yer; otlak." <http://www.cografya.gen.tr/sozluk/yayla-4-1.htm>; "Yazın barınılan yer. Orduların, göçebe oymakların hayvanları ile birlikte yaylaya çıkarak

Yayla kelimesiyle ilgili olan şu sözcükleri de zikredebiliriz: *Yaylakiye*, *Yaylak Hakkı*, *Kırtıl*: Koyun sürülerini yaylaya çıkararak ve otlatan sürü sahiplerinin, eski devirlerde devlete veya hakana (Ögel, 1991: 26-27), yeni zamanlarda yaylak sahiplerine veya ilçe yönetimlerine veya mahallî idarelere ödedikleri kira bedeli. Doğu Karadeniz’de *yaylakiye* yerine ‘kırtıl’ terimi kullanılır.

2. Evliyâ Çelebi ve Seyâhat-nâme’si Hakkında Kısa Bilgiler³

Evliyâ Çelebi, 25 Mart 1611 tarihinde İstanbul’da, Unkapanı semtindeki evlerinde doğar. Babası Derviş Mehmed Zillî Efendi’dir. Çocukluğunda, devrinin Ahfeş Efendi ve Evliyâ Mehmed Efendi gibi ünlü hocalarından dersler alır. Enderun’da dört yıl öğrenim görerek “sipâhî” olur. 1630

konakladıkları yer.” <http://www.cografya.gen.tr/sozluk/yayla-4-1.htm>; “Çiftçilerin hayvanları ile birlikte yaz mevsimini geçirmeleri, hayvanlarını otlatmaları ve otundan yararlanmaları için tahsis edilen veya kadimden beri bu amaçla kullanılan yer.” <http://www.cografya.gen.tr/sozluk/yayla-4-1.htm> Derli toplu bir yayla maddesi: “Yayla, ya masa duruşlu tabakalarla örtülü düz yerlerin, ya da henüz iyice yarılmamış yükseltilerin, akarsuların aşındırmasıyla yarılmış bulunan düzlükleridir. Yayla, dağlık bölgelerde kışın geçilmesi güç, yazın ise serin olan yüksek yerlerdeki hayvan otlatma yerleri. Böyle yerler ya orman sınırının daha yukarısındaki çalılık otluk yerlerdir, ya da biraz daha aşağılarda ormanın yok edilmesiyle elde edilmiş yerlerdir. Buralarda taze otluklar, soğuk pınarlar, arı ve duru sulu dereler bulunur. ... Yayla kelimesi, İslâmlıktan önceki eski Türkçede şimdiki yaz anlamına gelen yay kelimesinden gelmez. O zamanlar, yaz kelimesi, ilkbahar anlamına gelirdi. ... Yaylaların kimisi köy sürülerinin yazın en sıcak aylarında çıkıp aylarca kaldıkları dağ otağı durumundadır. Böyle yerlerde sürü sahiplerinin kiraladıkları yurt'lar bulunur. Yurt'larda kıl çadırlar içinde oturulur. Yaylaların kimisi her türlü ekime elverişli yerleri olan, çevresinde sürüleri yayacak yerleri bulunan, köylünün, bir bölümünün, ya da bütününe göçtüğü bir çeşit çiftliktir. Buraları çok yükseklerde olmayabilir. Kimisi de yalnız kışın oturlan, çevresinde sürüleri otlatılacak yeri bulunan bir veya birkaç ev topluluğu gösteren yaylalardır. Ayrıca yayla, yazlık dinlenme yeri, anlamına da gelir. Adana'nın Börücek yaylası gibi. Bütün bunlardan başka yayla kelimesi plato terimini de karşılar ki, dağ ve ovaya karşılık bir de yer biçimi olarak yayla vardır, yaylak, Yaylacılık, Otlak, Kışlak, Güzle vardır.” <http://www.cografya.gen.tr/sozluk/yayla-4-1.htm>. Bu dipnottaki adreslere erişim tarihi: 24 Temmuz 2015.

³ Makalemizin bu bölümünde özet olarak verilen bilgiler için yararlandığımız eserler: M. Cavit Baysun, “Evliyâ Çelebi”, *İA*, C.IV, İstanbul 1948, s. 400-412 ve “Evliyâ Çelebi’ye dair notlar”, *TM*, C. XII, İstanbul 1955, s. 256-264; Mücteba İlgürel, “Evliyâ Çelebi”, *DA*, C.XI, İstanbul 1995, s. 529-533.

yılında, rüyasında Hz. Peygamber'i görür; ona, “Şefâ'at yâ Resûlullâh!” diyeceği yerde dili dolaşır ve “Seyâhat yâ Resûlullâh!” deyiverir. Hz. Peygamber de gülerek duasının makbul olmasını temenni eder. Bu sâlih rüyadan sonra içine, gezip görmek arzusu ve ateşi düşer. Önce İstanbul'u, sonra Bursa ve İzmit gibi başkente yakın şehirleri gezer. Tamıdığı devlet adamlarının, özellikle de akrabası Melek Ahmed Paşa'nın⁴ yanında görev alıp onunla taşraya çıkar veya askerî seferlere katılır. Böylece Anadolu, İran, Kafkasya, Kırım, Suriye, Filistin, Mısır, Sudan, Habeşistan, Girit, Balkanlar, Avusturya, Almanya'yı gezer, görür, yazar. Evliyâ Çelebi'nin hangi tarihte ve nerede son seferine çıktığı bilinmemektedir. 1678 yılından sonra, 1685 yılı civarında vefat ettiği sanılıyor.

Evliyâ Çelebi yaklaşık elli yıl gezmiştir. Dünyanın büyük seyyahlarından biri, belki de kat ettiği yol, incelediği eserler ve yazdıkları bakımından en büyüğüdür. Seyâhat izlenimlerini *Defter-i Havâdis* veya meşhur adıyla *Seyâhat-nâme* adlı on ciltlik elyazması eserinde anlatmıştır.⁵ Bu kitapta tarih, coğrafya, biyografi, folklor, dil, sosyoloji, bilim tarihi, edebiyat, sanat tarihi konularında çok zengin bilgi ve malzeme vardır. Seyâhatleri esnasında başından geçen olayları nükteli bir dille anlatır. Duyduklarını da eleştirmeden, olduğu gibi yazıya geçirir. Halk diline yakın bir dille, sâde ve samimî bir üslûpla yazdığı için sevilerek okunmaktadır.

Seyâhat-nâme önce J. V. Hammer (1774–1856), F. Taeschner (1888-1967) gibi Batılı bilginlerin dikkatini çekmiş, sonra da Türkiye'de değeri daha iyi anlaşılmıştır.

⁴ Melek Ahmed Paşa (1013-1073/1604-1662) (ve tabî olarak Evliyâ Çelebi) Ahmed Yesevî soyundandır. Bu husus bizzat Evliyâ Çelebi tarafından bildirilmektedir.

⁵ *Seyâhat-nâme*'nin elyazması nüshalarının bulunduğu bazı kütüphaneler şunlardır: Topkapı Sarayı Bağdat Köşkü, nr.304 (1 ve 2. ciltler), nr.305 (3 ve 4. ciltler), nr.307 (5. cilt), nr.1457 (6. cilt), nr.308 (7 ve 8. ciltler), nr.306 (9. cilt); İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, nr.5939 (10. cilt).

Eserin ilk sekiz cildi (1898-1928 yılları arasında) eski yazı ile, son iki cildi de yeni yazı ile (1935-1938) basılmıştır. Seçme metin yayınları da yapılmıştır.⁶

Seyâhat-nâme'nin eski elyazması nüshalarına dayanılarak yapılan ciddî bir yayını merhum Dr. Yücel Dağlı'nın sabır ve gayretlerine borçluyuz. Bu son çalışma İstanbul'da Yapı Kredi Bankası yayınları arasında, on cilt hâlinde yayımlanmıştır. İşin zor olan kısmı, bir avuç cesur ve sabırlı insanın gayretleri ile başarıyla sonuçlandırılmıştır. Bundan sonra yapılacak iş bu ilmî yayında yer alan bilgileri mahallinde, arşivlerde ve kütüphanelerde yapılacak çalışmalarla daha sağlıklı duruma getirmek, metin tamiri yapmak ve daha sonra da *Evliyâ Çelebi Ansiklopedisi* hazırlamaktır. Bunlar elbette bir bilim enstitüsü, bütçe ve yetişmiş kadrolarla sağlanabilecektir.

3. *Evliyâ Çelebi'nin Bosna ve Hersek Seferleri*

Evliyâ Çelebi, 23 Safer 1070/09 Kasım 1659 tarihinde, Melek Ahmed Paşa'nın maiyetinde Eflak ve Boğdan seferine katılmak üzere yola koyulur. Büyükçekmece'de bir hazinekar ile kavga eden Çelebi sefere katılamaz, İstanbul'a döner. Bu olay, Seyâhat-nâme'nin beşinci cildinde, "Bu hakîrin cemî'i levâzımâtların görüp Boğdan seferine gitdiğimizizi beyân eder." başlığı altında bildirilir (Çelebi, 2001: 172, yk.100b). Bir süre sonra, 15 Şa'ban 1070/26 Nisan 1660 tarihinde, Edirne'den, Serdâr Köse Ali Paşa'nın maiyetinde Erdel'e, Vârat kalesini fethetmek üzere yola çıkarlar. Filibe, Niş, Yagodina, Hisarcık,

⁶ Reşat Ekrem Koçu, *Evliyâ Çelebi Seçmesi*, 5 cilt, 1943-1951; Mustafa Nihat Özön, *Seyâhat-nâme*, 3 cilt, 1944-1945; Mehmet Aksoy – Server İskit, *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'nden En Güzel Parçalar*, 1962; Zuhuri Danışman, *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*, 10 cilt, 1969-1970; Nihal Atsız, *Evliyâ Çelebi'den Seçmeler*, 2 cilt, 1971, 1972; Robert Dankoff, *Evliyâ Çelebi in Albania and adjacent regions* (Kosovo, Montenegro, Ohrid), The relevant sections of the Seyâhatnâme, Brill, Leiden, New York, Cologne 2000.

Belgrad, Tımışvar, Lipova üzerinden Vârat'a gelinir, kale fethedilir. Dönüşte Belgrad, Valiva yoluyla Bosna sınırını çizen Drin [Drina] nehrine ulaşırlar. Nehir geçilip Bosna topraklarına girilir.⁷

Bosna ile ilgili bilgilerin bir bölümü “Vilâyet-i Hâk-i Bosna” başlığı altında Seyâhat-nâme'nin beşinci cildinde yer alır (Çelebi, 2001:222-269, yk.127b-154a). Hersek (bugünkü Sırbistan, Hırvatistan ve Bosna Hersek topraklarının bir kısmı) ise altıncı cilttedir.⁸ VI. cildin 139. yaprağının b yüzünden başlayan Bosna ve Hersek notları 170. yaprağın b yüzünde biter. Yücel Dağlı neşrinde bu bilgiler VI. cildin 243-297. sayfaları arasında yer alır. Ayrıca, bu ciltte daha çok Mostar

⁷ Evliyâ Çelebi Seyâhat-nâmesi'ndeki Bosna ve Hersek güzergâhı şöyledir: Serebrenitsa, Ravna yaylası, Poçepye, Kalasiñça ve Mokra üzerinden Bosnasaray'a ulaşırlar. Melek Ahmed Paşa ile buluşmak üzere Ekşisu [Ekşisu], Posovaça, Travnik, [Oborça], Üskopya Vakfı [Donyi Vakuf], Akhisar [yani Prusac], Köprez [Kupres] yaylası, Şuviçse [Şuica?], Hilevne [Livno]ye gelirler. Çelebi ve Vârat fatihi Ali Paşa, Melek Ahmed Paşa ile buluşurlar. Kavga ettiği hazinedar ile barıştırılır. Tekrar, Zadra ve Şibenik'in yağması için yola koyulurlar; Porolog, Tin dağı, Sin, Kilis [Klis], Trogir, İspilet, [Spilt] Kaminler, Virlika [Vrlika], Kinin [Knin], Karaorman, Otrez, Nadin, Iskıradin, Sedd-i İslam, İvranya, Oburça, Karin, Varya Limanı, Zemonik, Çik, Porodin, Varda, Zemonik, Tin, Virene, Çoltaroğlu, Ustarviçe, Kinin, Karaorman, Çelbik, Atlbeğzadeler, Hilevne, Şoviçse, Kelp kalesi, Köprez, Şoviçse, Hilevne, Atlbeğzadeler, Porolog, Baba Ahmed Köprüsü, Çetine nehri geçidi, SİN geçidi, Sultanzade çiftliği, Virba, Virpolis [Virpolye], Karavulhane, Piriñ Pirnik [Bilice], Şibenik, Ribniçse, Danilova, Mandalina kalesi, Kamin, Kaminkrad, Dirniş, Zop deresi, Çetine kenarı, Baba Ahmed kulesi, Hilevne, Köprez, Şuviçse, Duna, Maşkoblad, Hilevne, →VENEDİĞE DOĞRU SEFER: Baba Ahmed kalesi, Sin, Solin, Kilis, İspilet [Spilt], KLİS, Baba Ahmed kulesi, Hilevne. Banyaluka'ya doğru→Glamuç, Vinçaz [Vinas] (Yayçe'nin güneyinde yaylaları var, Vrabas nehri kenarında), Yayçe, Gölhisar [Mile?, güneybatıya, Pileve boyunda], Varsal [Varçal], Banyaluka, Tiran [Trn], Kragişka [Gradişka], Yasanoviçe [Yasenovas], Dobnicse [Dubica], Kosdaniçse [Kostaynice], Bihke [Bihac], Kosdaniçse [Kestenovas], Koknovi [Kuk], Bihke, Lika→Atlanmış: Yenihisar, Siska [Sisak], Zagreb, Siska, Korpa, Oburça, Pudak, Dereslak, Zirin, Kırım, Rakpinçe, Kerlad, Bihke, Kostaniçse, Yasanoviçe, Çernik, Velika, Belusitina, Pakriçsa, Jabça, Sezçe, Ostobçaniçse, Dobrokuga, Vokin, Virotoviçe, Maslovine, Pojega, Rahoviçse, Yakova, Brut, Virovotiçse, Zirinoğlu, Maslavino, Çakatorma, Ligratçik.

⁸ Seyâhat-nâme'nin eski Yugoslavya ilgili olan bölümleri Hazım Şabanoviç tarafından Boşnakçaya çevrilmiştir (*Evljia Çelebi, Putopis, Odlomci o Jugoslavenskim Zemjema, Sarayevu 1967*). Ancak bu çalışma noksan ve ilmi olmayan yayınlar üzerinden yapılmıştır. Yeni ve ilmi yayınlara dayanılarak gözden geçirilmesine ihtiyaç vardır.

toprakları, çok az Hırvat toprakları, bir miktar da Bosna bölgesi anlatılmıştır.⁹

Seyâhat-Nâme’de Adı Geçen, Anlatılan ve Övülen Bosna ve Hersek Yaylaları

Evlîyâ Çelebi, yaylaları kimi zaman sadece cins ismi “...Bu kurâları 12 sâ’atde cümle dağlar ve beller ve yaylalar ve dirahistân yerler aşup giderek.” (Çelebi, 2002: 244, yk.139b.), kimi zaman has ismiyle birlikte bulunduğu yeri anarak zikreder “Öziçe’den cânib-i kibleye sâ’atde, menzil-i karye-i Umaniçe, andan Tornik yaylası dağın aşup ...”

⁹ Evliyâ Çelebi Seyâhat-nâmesi’nin VI. cildinde, Bosna ve Hersek güzergâhı: “Belgrad’dan Bosna eyâletinde Hersek Sancağında Sührâb Mehmed Paşa’ya muhafaza emirleri götürdüğüm menâzilleri ve kilâ’ ve şehirleri beyan eder” başlığı altında (C. VI, yk 139b) güzergâh bilgileri verilir. 23 Ramazan 1074/19 Nisan 1664 tarihinde, Belgrad’dan güneye, Havâle kalesine doğru yürüyüş başlar. Uğradığı yerler şunlardır: Rojay, Perayo, Lisovik, Baroşca, Bisiriçe, Tirepoşna, İsmirli Kovaş, Dodoçan, Libye, Moraviçe, Islavkoça, Karadağ yaylaları, Banya (1072/1662’de de buradan geçmiş), Tovaçin, Koştonik, Dorjvenik, Gonyagor, Siridne, Dobrina, Dona Dobrina, Dolna Dobrina, Dobriçe, Hotan, Dobrodo, Tvirdik, Sovolno, Öziçe, Umaniçe, Tornik yaylası, Yablaniçe, Yablaniçe yaylası, Lim nehri kenarı. Buraya kadar olan yerler Bosna toprağı değildir. Lim nehrini aşar, Roda menzili ile Bosna’ya girer. Roda’dan sonraki konak yerleri şöyledir: Pirboy [Priboy], Marjik manastırı, Kovin, Pirebol, (Mileşova nehri boyunca yürür, Mileşova(dan kuzeye yönelir), Pirepol, Taşlica [Plyevlya]’dan batıya, Bulehnikli Cafer Bey Ocağı, Çayniçe, Mahmud Sipahi, Foça, (Drina nehri boyunca) Üstikolina, Dobropol, Yelaç, Çengizade, Yeleçe, Oluk, Nevesin, (güneye yönelir) Zobdol, Dabra, Dol, Ustolça, Tin [Lubin], Lubomir, [Hırvat topraklarında, Islana kulesi, Bandışka, Dobra Venedik kaleleri, Mirsinçe, Çeyne, Çevrekop, Boglipa], Novateyn, (doğuya doğru) Jobça yaylası, [Batıya doğru, Hırvat toprakları: Sinko, Dobro Venedik], Islana kulesi, Lubomir, Bileyke [Bileça], Perast, (sahilden) Kotur, (kuzeye yönelir) Perast, Veriga boğazı kulesi, Risna(dan) Pive ve Nikşik dağları, Pive, Nikşik, Bangan, Durobnak’tan Risna’ya dönüş. Risna’dan batıya, Kulibuk [Klabuk], Çerniçe, (kuzeye yöneliş) Gačka. “Gačka sahasından Venedik Hazinesi imdadına gittiğimiz menzilleri beyân eder” başlığı altında: Çemerne yaylası, (doğuya yönelir) Foça. “Der-beyân-ı panayur-ı Yaylağ-ı azim-i küh-ı Çemerne” başlığı ile Çemerne, (batıya yöneliş) Gačka, Kovinç, Zalom yaylası, Nevesin, Bolagay, Poçetel kalesi, Tasuçayık, Popuva, Gabele, Korpi kulesi, Norin kulesi (ve tekrar Poçetel kalesi. Poçetel’den Mostar, Lipete yaylası, Lipete kulesi, Foniçe (son Hersek şehridir. Bundan Sonra yine Bosna başlar), Abdi Ağa Ocağı, Tuşile, Raknipçe, Aksular yaylası, Birençe, Bosnasaray. “Şehr-i Bosna-sarayı’ndan Kanije kurbunda Yenikal’a gazâsına gittiğimiz menâzilleri beyân eder” başlığı altında: Bosna-sarayı, (doğuya yöneliş) Mokra, Kılaniçe, (büyük yoldan kuzeye) Çopur İmam, Yeni Kasaba, (batıya dağlara) Konevik, (batıya) Kolşad, Izvornik, Tuzla, (kuzeye) Kozluk, (kuzeye) Beline, (kuzeye) Raça, Moavik. Moravik Bosna’nın en son şehridir. Bundan sonra Bosna biter, Nemçe toprakları başlar (C.VI, yk. 170b).

(Çelebi, 2002: 247, yk.141b); “Çayniçe ... her cânib yaylalı dağlar ve bağlardır.” (Çelebi, 2002:254, yk.145); kimi zaman da, Çemerne (Çelebi, 2002: 279,yk.160a-160b) ve Köprez'de olduğu gibi (Çelebi, 2001: 234, yk.134a; 249, yk.142b) ayrıntılı bilgiler verir.

I. Birinci Seferde Zikredilen Yaylalar

Ravna yaylağı. Sirebne-Poçeye arasında. “Andan [Sirebne'den] kalkup **Ravna yaylağını** aşarken Cenâb-ı Kibriyâ'nın yed-i kudret ile halk ettiği eşcâr-ı müntehâları seyr etdiğimiz tahrîr eylesek Hudâ'ya ma'lûmdur kim bir vech ile vasf olunmaz. ... Hattâ cemî'i Tuna gemilerinin kerasteleri bu Ravna dağından kesilir kim Rûm ve Arab u Acem'de **Ravna yaylası** meşhûr-ı âfâkdir.” (Çelebi, 2001: 222, yk.128a).

Poçepyne-Maçkosa arası yaylaları içinde **Şahinpaşa hânedân menzili** (Çelebi, 2001: 234, yk.128a).

Akhisar-Şuviçse arasında (Çelebi, 2001:234, yk.134a). Şoviçse-Atlıbeğzade menzili arasında (Çelebi, 2001:249, yk.142b), Hilevne-Şoviçse arasında “Menzil-i sahrâ-yı çemenzâr [u] lâle-zâr **Köprez** (Çelebi, 2001: 259, yk.148a) **Köprez** [Kupres] **yaylası**. Yayçe yakınlarındaki Vinçaz kalesi, “nehr-i Virbaz kenarında cânib-i erba'ası **yaylak havâleli dağlar** ortasında bir sivri kayalı alçacık depe üzre bir küçük sa'b kal'adır kim ...” (Çelebi, 2001: 264, yk.151b).

II. İkinci Seferde Zikredilen Yaylalar

Hersek yaylaları: Tihotin nehri “**Hersek sancağı yaylaklarından çıkar.**” (Çelebi, 2002: 252, yk.144a). Pirepol'den Taşlıca'ya gelirken **Babine yaylağında ...**” (Çelebi, 2002: 252, yk.144b.). Çayniçe'den bahsederken: “... her cânibi **yaylalı dağlar** ve bağlardır ki ...” (Çelebi, 2002: 254, yk.145b.) Foça-Nevesin arasında, “Bâhusûs **Yezero**

yaylasından ve İlok deresinden ...” (Çelebi, 2002:259, yk.148b). “... Nova'nın Karaca suyu ve Topla suyunun bir fırkası, **Jobça yaylasından tulû**' edüp...” (Çelebi, 2002:271, yk.155b). Foça-Gaçka arasında, **Çemerne yaylası, Çemerne yaylası panayırı** (Çelebi, 2002: 279, yk.160a). “Nehr-i Drin vilâyet-i Hersek'de **Çemerne yaylasından çıkup ...**” (Çelebi, 2002: 295, yk.169a). Koviç (Foça)-Nevesin arasında, **Zalom yaylası** (Çelebi, 2002:279, yk.160b). Mostar-Lipete kulesi arasında, **Lipete yaylası** (Çelebi, 2002: 291, yk.167a). Foniçse anlatılırken, “...hamd-ı Hudâ cümle kurâ ve kasabaları ve şehrleri ve kılâ'ları ve cümle **yaylaların** seyr (ü) temaşa etdik.” (Çelebi, 2002: 292, yk.167b.). Foniçse bahsinde, “Ve [âb] u havâsı **yaylak olmağile** Mostar gibi inciri..” (Çelebi, 2002, 292, yk.167b). Foniçse'den sonra **Bosna yaylaları**: Raknipçe–Birençe arasında, **Aksular yaylası** (Çelebi, 2002:292, yk.167b) “Foniçse'den kalkup şark tarafına taşlıklı dallar beller aşup 10 sâ'atde **Biyemlik yaylasına** geldik.” (Çelebi, 2002: 292, yk.167b).

III. Bosna Yaylaları

Bosna yaylaları içinde, üç defa ziyaret ettiği ve en çok bilgi verdiği yayla Köprez yaylasıdır:“**Menzil-i sahrâ-yı yaylağ-ı azîm Köprez**: [Çelebi, bu bölümde, Köprez yaylası hakkında fazla bilgi vermiyor. Melek Ahmed Paşa'nın 8 bin seçme askeri buradadır. Onlarla birlikte zevk ve safâ yaparlarken Köprülü Mehmed Paşa'dan bir buyruk gelir, Bihke kalesi komutanı Zirinoğlu'na esir düşen bir [Osmanlıyı], 100 kese ... vererek kurtarılması emredilir. Sancak beyleri askerleriyle Köprez'e çağırılır. YAYLA O KADAR GENİŞTİR Kİ 53 bin asker harp alet ve edevatıyla sığar. Evliyâ buradan Bihke kalesine müteveccihen yola çıkar.] (Çelebi, 2001:249, yk.142b)

Travnik ve Akhisar'dan sonra, “**Menzil-i karye-i Köprez ve evsâf-ı yaylağ-ı Köprez [Kupres]**: Bu karye sene (...) târihinde Gâzî Fazlî Paşa müceddeden bir câmi'i ve bir hanı ve bir hamâmı ve birkaç dükkânı ve yüz aded tahta ve çam kabuğu örtülü fukarâ hânesinin amâr edüp mu'âf u müsellem etdi, zîrâ bu yaylada küffâr beher sene niçe bin âdem esîr ederdi. Anın içün cümle Bosna eyâletine mutasarrıf olan vüzerâlar bu yaylada on bin asker ile yaylayup çam kabuğundan niçe bin hâneler binâ edüp muhafaza eder. // **Sitâyiş-i yaylağ-ı Köprez**: Bu yayla eyle bir fezâdır kim Rûm ve Arab [u] Acem'de misli var-ise Erzurûm'da Bingöl ve Kayseriyye'de (...) ve Van'da cebel-i Sübhân ve Bursa'da kûh-ı Ruhbân ve Nemse'de cebel-i Alaman ola, ammâ bu Köprez yaylasında Âl-i Osmân ve Hind ve Sind pâdişâhlarının askeri yaylasa yerlerimiz dar demezler bir vâsi'atü'l-aktâr ve rahîsatü'l-eş'âr tırfil ve yonca ve ayrık ve bersîm misilli niçe bin elvân nebâtât [u] giyâhât ile Cenâb-ı Kibriyâ-yı Zül-Celâ[l] sun'ın izhâr içü[n] cemî'i devâbbâtların doylamağa bu sahrâ-yı lâle-izârı sünbül ve benefşe ve zerrîn ve tutyâ ve yer gülü ve yer vişnesi ve yer çileği ni'metleriyle bu sahîfe-i Köprez'i zeyn etmiş. Ve bunda olan yebru's-sanem, ya'ni benî Âdem sıfatında Abdüsselâm dahi derler, ol ot ve cedvâr-ı Rûmî ve sünbül-i Rûmî ve nergis-i Rûmî ve şekakıl ve şekâyık ve sa'leb ve râvend-i Rûmî (...) (...) (...) (...) ve bunun emsâli niçe kere yüz bin elvân ahşâbât [u] giyâhât nebâtâtlar hâsıl olur kim hadd [ü] harın yine Hallâk-ı âlema bilir. // Ve bunda olan âb-ı hayâtların adedin âdeme ve cemî'i mahlûkata hayât eren Rabbü'l-âlemîn bilir. // Ba'zı uyûn-ı sermâlar var kim mâh-ı Temmuz'da bir âdem ol ayn-ı zülâlden üç taş çıkaramaz. Tâ bu mertebe buz pâre-misâl âb-ı zülâllerdir ve ol kadar hâzîmü'l-ifrât aynü'l-hayâtlardur kim bir âdem bir toklu kuzuyu yeyüp bu sulardan nûş etse ân-ı vâhidde yediği ta'âmı

hazm eder ve cemî'i devâbbâtlar za'îf ü nahîf olup şâh-ı gedâatı gibi olsa bir hafta bu yaylanın nebâtâtından yeyüp âb-ı nâbından nûş etse ol hayvân eyle semîn olur kim gûyâ dâbbetü'l-arz olur ve benî Âdem âb [u] havâsının letâfet-i ekl [ü] şürbinden ten-dürüst olup zinde olur (...) (...) (...). // Bu yaylada üç gün meks edüp gölemez ve kaymağ u yoğurd ve teleme peynirleriyle semiz kuzular yeyüp Cenâb-ı Allâh'a şükr edüp andan taraf-ı cenûba gidüp." (Çelebi, 2001: 234, yk.134a).

Menzil-i karye-i Poçepye'den sonra, "**Menzil-i hânedân-ı Şâhin Paşa**: Etrâfı hıyâbânistan-ı meşeyistânlı bir hânedân-ı azîmdir kim şeb [ü] rûz bin atlı konup gider ve beş yüz atlı inüp kalır. Cümle müsâfirîne çul ve torba ve tencere çıkarmadan cemî'i müsâfirînin murâd [u] merâmları üzere herkese hücrelerine ta'âmları varup it'âm ve ikrâm ile muğtenim ederler. Yetmiş seksen aded yerde müte'addid tahtânî ve fevkânî hücreler ve maksûreler ile âreste ve bâğ u bâğçeler ile pîrâste olmuş bir latîf hamâmlı hânedân-ı azîmdir kim cemî'i seyyâhân-ı berr ü bihârânın ma'lûmu bir misâfirhânedir. Tâ Ebü'l-feth Gâzî zamânından berü bu hânedânın âteşi sönmeyüp ilâ mâşallâh ni'met dâ'imdir. ..." (Çelebi, 2001: 222, yk.128a).

IV. Hersek Yaylaları

Hersek yaylalarının en beğenileni Çemerne yaylasıdır: "Bu diyârda yılda bir kerre niçe yüz bin âdem cem' olup bâzâr-ı azîm olan yere panayur derler. Ve bu **Çemerne yaylası** Hersek sancağın tâ orta göbeğinde vâkı' olup her tarafda beşer konak yerden nümâyân bir kûh-ı Semengân-misâl tell-i ser-bülenddir. Meğer hikmet-i Hudâ bu mahalde germâ-germ bâzârı mahalli olup ecnâs-ı mahlûkâtın bir cem'iyet-i kübrâsı mahalli idi kim inşâallâh hilâf değildir, beş kerre yüz bin benî

Âdem'in Nasârâ ve Uskok'u ve Sırf u Bulgar ve Hırvad ve Boşnak'ı ve Hirtman'ı ve Lasman'ı ve Latin'i ve Efrenci ve Rûm ve Yahûdî ve Ermeni ve'l-hâsıl cemî'i millet-i Mesîhiyye ve niçe bin ümmet-i Muhammed cem' olup ve Pıraçalı Mustafâ Paşa'yı dahi bu cem' iyyet-i kübrâda muhafazacı bulup yigirmi gün gece germâ-germ hengâme-i bâzâr imiş.

// El-hâsıl bu Çemerne dağların cemî'i kâfiristân kefereleri ve avret ve oğlanlar ve hadd [ü] hasrın Hallâk-ı Ezel bilür hayvânâtları dağı taşı zeyn edüp hayme vü hargâh ve külbe-i ahzânlar ile bu kûh-ı çemenzâr müzeyyen olup herkes metâ'mın fûrûht edüp kâr [u] kisb edüp ayş ü işret ederler. // Ve bu sahrâ eyle bir fezâ-yı bâlâdır kim cemî'i nebâtât u ahşâbât ve dâ-i devâ-i giyâhât bunda mevcûddur. Hattâ bu **yaylanın** cânib-i garbisinde bir deyr-i kadîm var. Hâlâ ma'mûr olup bu deyrde Eflâtûn ve Bokrât u Sokrât ve Câlinûs ve Ristetâlis ve Batlîmûs ve Feylesof u Feylekos nâm hukemâlar bu deyrde sâkin olup bu kûh-ı bâlâda hâsıl olan hâssalı edviyelerden râvend-i Rûmî ve sünbül-i Rûmî ve yebrûhu's-sanem, ya'nî âdem gibi abdüsselâm otu ve cedvâr-ı Rûmî ve sa'leb ve mahleb ve ışkın ve reybâs ve çöpçini ve saparna ve labada kökü ve şâhtere ve roka ve havlicân-ı Rûmî ve sadef ve ırkı'l-cenâh ve çilek ve lûzi'n-nebî misilli otları hukemâ-yı kudemâlar bu yaylada cem' etmek için bu deyrî binâ etmişler. // İlâ hâze'l-ân cemî'i kâfiristândan hukemâlar bu **yaylağa** gelüp mezkûr edviye otları ve niçe yüz bin elvân ahşâbâtları cem' edüp cümle vilâyetlere götürürler. El-hâsıl ecele dermân olsa bunda bulunur. // Ve bu *kûh-ı ser-bülend eflâkin zirve-i a'lâsına kad-keşân olmak ile* kible tarafında kal'a-i Nova ve kal'a-i Kotur ve bizim Arnavudluk'da kal'a-i Podgoriçe'miz nümâyândır. // Ve cenûb tarafında vilâyet-i Dobra-Venedik ve bizim Gabele kal'ası ve karşı tarafda İspanya'nın cezîre-i Pulya'sı zâhir ü bâhirdir. Ve şimâl cânibinde Biyelemik

dağları ve Bosna-sarâyı kûhları âşikâredir. // Hulâsa-i kelâm *Hersek diyârının göbeğinde* cihân-nümâ bir kûh-ı ibret-nümâdır. Bu kûhda olan çârsû-yı bâzâr ve âdem deryâsın temâşâ edüp ertesı günde bu **yaylada** hâsıl olan sünbül ve zerrîn ve müşg-i Rûmî ve karanfil ve şakâyık ve nîlüfer ve zanbak ve gayri gûnâ-gûn ezhârları demet demet cem' edüp şemm ederek bu **Çemerne yaylasından** cânib-i garba yokuş aşığı enüp bir gün gidüp tekrâr bu kadar baş ve bu kadar dil esîr ile serhaddin âyîni üzre tûfeng şâdumânları ederek gülbâng-ı Muhammedîler çekerek 10 sâ'atde ..” (Çelebi, 2002: 279, yk.160a).

Çemerne'den sonra **Jobça yaylalarından** da övgü ile bahseder: “...yârân-ı bâ-safâlarımızla atlara süvâr olup Nova'dan 3 sâ'at maşrık tarafına gidüp **Jobça yaylasına**¹⁰ 3 sâ'atde güç-ile çıkup bir nebâtât [ü] giyâhât nahlistân [u] gülisân [u] murgistân içre haymelerimiz kurup Aynu's-sefâ nâm bir mâ-i kevser yanında Sultân Bâyezîd'in nişîmen-i sofası üzre meks (edüp) ol gün ol gece sohbet-i hâs edüp semîn **yayla kuzuları**¹¹ ve niçe elvân alabalıkları tenâvül edüp buz pâresi-misâl âb-ı nâbların nûş edüp hayât-ı câvidân bulduk.” (Çelebi, 2002: 271, yk.155b). “Ekseriyâ şehr-i Nova'nın Karaca suyu ve Topla suyunun bir fırkası bu **Jobça yaylasından** tulu' edüp cereyân ederek [ş]ehr-i Nova'nın bâğ u bâğçeleri ve imâretleri ve hânedânların rey edüp benî Âdem ve gayri hayvânâtların saky edüp ma'a'z-ziyâde suları deryâyâ munsabb olur. Cümle suları karlı yaylalardan gelir kim yaz ve kış **Jobça yaylasında** Tûfân-ı Nûh'dan berü berf-i rahmet

¹⁰ Risa kasabasının üstünde (kuzeyinde) olan, yüksekliği 1311 metreye ulaşan dağın yaylasıdır.

¹¹ “**yayla kuzusu**”, yaylada doğmuş olan kuzu demektir. Yaylacı Türkiye Türklerinin sürüleri de kuzularını yaylada doğurur, besler, büyütür. Buradan hareketle Bosnalı kardeşlerimizin de bazı bölgelerde, ihtiyaca göre sürülerini yaylalara çıkardığını söyleyebiliriz.

vardır. Ve bu yaylada olan niçe yüz bin elvân şükûfelerin râyihâ-i tayyibeleri âdemün demâğın muattar edüp atlarımız tîrfil ve yonca ve ayrık ve kara çayır yemeden fil gibi sâhib-i şikem oldular. // Hülâsa-i kelâm iki gün iki gece bu yaylada gûnâ-gûn zevk u safâlar edüp andan yine yokuş aşağı 3 sâ'atde enüp yine ..." (Çelebi, 2002:271, yk.155b-156a). **Jobça yaylasında** koyun çobanları vardır: "... cümle ahibbâ ve dostânlar ile vedâlaşup koyun çobanlarından beş nefer esîrleri bile alup ale's-sabâh yine," (Çelebi, 2002: 279, yk.160a).

V. Bosna'da Yaylacılık

Bosna ve Hersek'in orta kısımları ile güneyi dağlıktır. "Ülkenin bu dağlık bölgelerinde kara iklimi görülür; **yazları sıcak ve kurak**, kışları kar yağışlı ve soğuk geçer; ormancılık ve **koyun besiciliği** ekonomide önemli yer tutar." (Özey, 2009). Bu iklimin, koyun besiciliğine dayalı ev ekonomilerini yaylacılığa yöneltmesi tabiidir. Ancak, Evliyâ Çelebi'nin Bosna ve Hersek'te bulunduğu yıllarda veya daha öncesinde, bu topraklarda yaşayanların, Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bir kısım aileleri gibi "konargöçer" düzeninde yaşayıp yaşamadığını bilmiyoruz. Böyle olmakla birlikte, Evliyâ Çelebi'nin bazı ifadelerinden Bosna ve Hersek'te "yaylacılık" yapıldığına dair şu ipuçlarına rastlıyoruz:

1. Yaylalarda koyunlar ve çobanlar vardır. Köprez yaylası anlatılırken "bir âdem bir **toklu kuzu**yu yeyüp bu sulardan nûş etse ân-ı vâhidde yediği ta'âmı hazm eder." (Çelebi, 2001: 234, yk.134a). Jobça yaylalarını da anlatırken yayla kuzuları yediklerini bildiriyor: (Burada) "... **yayla kuzuları** ve niçe elvan alabalıkları tenâvül edüp..." (Çelebi, 2002: 271, yk.155b). Bilindiği gibi," konargöçer" ailelerin kuzuları yaylada doğar ve büyür.

2. Jobça yaylalarında *koyun çobanları* var. Çelebi, yayladan ayrılırken “koyun çobanlarından, beş nefer esîr bile alır...” (Çelebi, 2002: 271, yk.156a).

3. Yaylalarda süt ürünleri imal edilir. Köprez yaylasını anlatırken şunları not eder: “Bu yaylada üç gün meks edüp gölemez (?) ve *kaymağ* u *yoğurd* ve *teleme peyniri*yle *semiz kuzular* yeyüp...” (Çelebi, 2001: 234, yk.134a).

4. Günümüzde Türkiye’de gördüğümüz “yayla şenlikleri”nin eski şekilleri “yerel panayırlar” olmalıdır. Seyâhat-nâme’de, Çemerne yaylası bahsinde bu hususa işaret edilmiştir: “Bu diyârda yılda bir kerre niçe yüz bin âdem cem’ olup bâzâr-ı azîm olan yere panayur derler ...”, “El-hâsıl bu Çemerne dağların cemî’i kâfiristân kefereleri ve avret ve oğlanlar ve hadd [ü] hasrın Hallâk-ı Ezel bilür hayvânâtları dağı taşı zeyn edüp hayme vü hargâh ve külbe-i ahzânlar ile bu kûh-ı çemenzâr müzeyyen olup herkes metâ’ın fûrûht edüp kâr [u] kış edüp ayş u işret ederler.” (Çelebi, 2002: 279, yk.160a). Yukardaki ifadeden de anlaşılacağı üzere panayırlar sadece alış veriş yeri değil, aynı zamanda, bugünkü yayla festivallerinde olduğu gibi eğlence mahalleridir.

5. Yaylalarda, yaylacıların günlük ve mevsimlik ihtiyaçlarını karşılayan basit yapılı tesisler, konaklar, camiler, ağıllar bulunur. Köprez yaylasında bir cami, bir han, bir hamam, birkaç dükkân ve “... yüz adet ve çam kabuğu ile örtülü fukarâ hânesi”nin bulunduğunu; Hristiyanlar bu bölgeden çokça esir aldıkları için Osmanlı vezirlerinin bu yaylada on bin asker ile yayladığını, askerlerin “çam kabuğundan niçe yüz bin hâneler bina edüp muhafaza” ettiklerini Evliyâ Çelebi anlatır (Çelebi, 2001: 234, yk.134a).

VI. Evliyâ Çelebi'nin Bosna ve Hersek Yaylaları Hakkındaki Düşünceleri

Evliyâ Çelebi, Bosna ve Hersek yaylalarının çoğunu görmüş, kısa sürelerde de olsa buralarda yaylamış, bu yaylaların vasıflarını övücü dille tasvir etmiştir. Seyâhat-nâme'ye göre Osmanlı'nın en güzel yaylaları arasında Bosna ve Hersek'in Çemerne, Köprez, Morina, İlok, Nevesin yaylalarının adlarını da sayar (Çelebi, 1999-b, yk.186b, 143a).

Çelebi, yaylaların şifalı otlarla dolu olduğuna inanır. İstanbul salebcileri anlatılırken, salep yapımında kullanılan bitki yumru kökünün toplandığı dağlar ve yaylalar arasında Bosna'daki Köprez, Hersek'teki Çemerne yaylalarının adını zikreder (Çelebi, 1998: yk.172a). Ayrıca, Çemerne yaylasında yetişen ve tıpta kullanılan otların çeşitliliği ve önemi üzerinde de önemli bilgiler verir (Çelebi, 2002: 279, yk.160a-160b).

VII. Yaylaların Millî Sınırları Belirlemedeki Rolü ve Belge Değeri

Bilindiği gibi Bosna ve Hersek, Fatih Sultan Mehmed döneminde Osmanlı İmparatorluğu'na katılmıştı (Bosna Krallığı 1462, Hersek Dükalığı 1480). Bu tarihlerden itibaren Osmanlı'nın toprak/arazi konusundaki yasa ve örfe dayanan uygulamaları, 13 Haziran 1878 tarihli Berlin Kongresi'ne kadar devam etmiş olmalıdır. İngiltere, Avusturya-Macaristan, Fransa, Almanya, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan Kongre kararına istinaden Bosna ve Hersek, mülkiyet hakları Osmanlı İmparatorluğu'nda kalmak kaydıyla fiilen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na terk edilmiştir. Bu zamana kadar Osmanlı Bosna ve Hersek'inde, Osmanlı tımar ve zeamet sisteminin, *Kanûn-nâme-i Sultânî ber-Mu'ceb-i Örf-i Osmânî*'nin nasıl uygulandığını, 1858 yılına kadar mülk, metruk, mîrî ve vakıf arazilerinin tasarruf şekli ve

şartlarını bilmediğimiz için yaylalar üzerindeki mülkiyet hakkı konusunda bir fikir sahibi olamıyoruz. Ancak yaylalar üzerindeki mülkiyet hakları konusunda Türk örfi hukukuna dikkat çekmek, Evliyâ Çelebi'nin Bosnalılarca meskûn ve Bosna ve Hersek arazisi sayılan toprakların, Bosna ve Hersek Devleti'nin tabîî sınırlarını göstermesi bakımından hâiz olduğu değeri dile getirmek isteriz.

Tamer Kılıç'ın (Kılıç, 2014: 50), A. N. Sezer'in bir eserine istinaden (Sözer, 1972: 51) bildirdiğine göre, **1858 Arazi Kanun-nâmesi**'nin 97. maddesi hükmünce “Mera, yaylak ve kışlaklar devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan yerlerdir; bu topraklar üzerinde bir kimsenin özel mülkiyet tesis etmesi yasak”tı. Ancak, devlet isterse yaylalar “ıkta, tımar” olarak tahsis edilebilirdi. Ayrıca yaylalar, irili ufaklı obalardan oluşurdu (Akar, 2013:103). Bu obalarda kimlerin yaylayacağı, yaylaların sınırı da bilinir, bu düzen – bazı istisnâî olaylar dışında- asırlarca devam ettirilirdi (Ögel, 1991: 1-2). Bu kural ve uygulamaların, özellikle de “**oba**” düzeninin Bosna ve Hersek yaylalarında da geçerliliğini koruduğunun araştırılması ve tespiti, yine millî sınırların önemli nirengi noktalarını ortaya koyabilir. Çünkü yaylalar mîrî araziler oldukları için, “yaylak ve kışlakların ahkâmı, sair arazi gibi” olduğu için, millî sınırlar içinde bulunduğu için, tarihî sınırları tespitinde ilerde işimize yarayabilir. Yaylalar, millî ülkülere yön ve hedef gösterebilir.

EK-1

Seyâhat-nâme'de Yer Adlarıyla İlgili Problemler ve Bunların Çözümü Hakkında Öneriler

Seyâhat-nâme'nin günümüz yazısına aktarılmasında karşılaşılan büyük problemler vardır. Metinlerde boş bırakılan yerlerde ne olduğunun tespiti oldukça güçtür. Yer adlarının ve

bazı nesne adlarının okunması da kolay değildir. Özellikle yer adlarında problem katmerlenmektedir.

Travnik kalesinin anlatıldığı yerde şöyle bir metin var:

[122a] [1.st.] Sitâyiş-i varoş-ı kal'a-yı Travnik: Bu kal'aniñ aşağı garb cânibinde bir dereli ve depeli, kayalı ve topraklı yerde [2.st.] nehr kenârında vâki' olmuş bâğ-ı İrem misâl bir şîrîn kasabadır. Bu nehir, Uburça dağlarından gelip bu şehirden aşağı nehr-i [3.st.] azîm Virbaza, lisân-ı Boşnakça ya'ni Söğütsuyuna karışır.

Burada, bir başlık altına yazılmış üç satır ve iki cümleden oluşan metinde, önce, birinci cümlede bir nehir adı yazılmamış, yeri boş bırakılmış; ikinci cümlede de bir dağ adı ile bir nehir adı (kanaatimizce) yanlış okunmuştur. İlk cümlede yeri boş bırakılan nehrin adı “Laşva”dır. İkinci cümledeki dağ adı “Uburça” değil “Oborça”dır [Oborça kelimesi, Bosna ve Hersekle ilgili metinlerde, Uburça (Çelebi, 2001: 23, yk.132b) ve Oburça (Çelebi, 2001: 244, yk.139b) şekillerinde okunmuştur.]; ulu nehrin adı da Virbaza değil “Vrbas”tır. Biz bu bilgilere Travnik'te yerinde yaptığımız çalışmalar ile günümüzde kullanılan askerî haritaları inceleyerek ulaştık. Yukarıdaki metnin doğru okunuşu ve dipnotları şöyle olmalıdır:

[122a] [1.st.] Sitâyiş-i varoş-ı kal'a-yı Travnik:

Bu kal'aniñ aşağı garb cânibinde bir dereli ve depeli, kayalı ve topraklı yerde [2.st.] nehr[-i Laşva] kenârında vâki' olmuş¹² bâğ-ı İrem¹³ misâl bir şîrîn

¹² vâki' olmak: (kurulmak), olmak, düşmek.

¹³ bâğ-ı İrem: Âd kavmine mensup olan Şeddat tarafından cennete benzetme iddiası ile yaptırılan, Şam veya Yemen'de olduğu sanılan bahçe.

kasabadır. Bu nehir¹⁴, Oborça¹⁵dağlarından gelip bu şehirden aşağı nehr-i [3.st.] azîm **Vrbas'a**¹⁶, lisân-ı Boşnakça ya'ni Söğütsuyuna karışır. (Akar, 2008:165-171).

Günümüz Bosna'sında, Sırp özerk bölgesinde bulunan ve şimdi Serebrenitsa şeklinde telaffuz edilen şehrin adı, Yücel Dağlı ve arkadaşlarınca yayımlanan baskısında Sirebirençe (Çelebi, 1988, yk.176b), Sirebreniçe (Çelebi, 1999-a, yk.327a ve Çelebi, 2002, yk.79a), Serebzeniça (Çelebi, 2003, yk.212a), Serebreniçe (Çelebi, 2001:229, yk.131b) olmak üzere dört farklı şekilde (ve kanaatimizce yanlış) okunmuştur.

Bir öğrencimize yaptırdığımız “Evliyâ Çelebi'nin Doğu Karadeniz'de Gördüğü Yerler ve Bu Yerlerin Günümüzdeki Hâli” başlıklı yüksek lisans tezini (Barmanbay, 2014) yönetirken, Seyâhat-nâme metninde pek çok boş bırakılmış yerlere rastladık. Bunların bir bölümü yerleşim yerleri arasındaki mesafeler idi. Harita üzerinde yaptığımız çalışmalarla bu mesafeleri tespit edip ilgili boş yerleri doldurarak metni tamir ettik. Boş yerlerin bir bölümü cami,

¹⁴ Yani Laşva, Evliyâ Çelebi'ye göre “Oborça dağından gelir”. Bu cümleyi “Laşva'nın bir kolu Oborça dağından doğar” şeklinde anlamalıyız. Evliyâ Çelebi'nin gezi yolu Laşva'nın doğduğu kuzey yönünden değil, Türbe'den batıya doğru giden yoldur. Laşva'nın kollarından biri işte bu yol kenarındadır. Evliyâ bunu Laşva sanmıştır. Veya, Travnik'ten yol ve yön gösteren bir insanın tarifidir. Bu açıdan bakarsak Laşva, gerçekten Oborça (Obordtsi)'ya giden yol tarafından gelmektedir. Bugünkü coğrafyacılar göre Laşva, Vilenia (514 m.) ve Vlaşiç (1943 m.) dağları arasından doğar. Evliyâ, D. Vakuf'a doğru, güzergâhı üzerinde gördüğü Komarşıtsa deresini Laşva sanmış olabilir. [Zayıf bir ihtimal olarak şunu da ileri sürebiliriz: Oborça (Obordtsi), anladığımız kadarıyla, belki geçiti oluşturan dağlardan birinin adıdır, belki de Türkçe “geçit, dar geçit” anlamında kullanılmış olan bir kelimedir. Nitekim, Bosnalı meşhur yazar İve Andriça, *Travnička Hronika* adlı kitabında Laşva'nın geçip Travnik'e geldiği boğazı şöyle anlatır: “*Dağlar iki yandan aşağıya doğru uzanıp incecik bir nehir ve onun yanındaki yola bile dar gelen vadisinde keskin bir açıyla birleşiyor.*”]

¹⁵ Bu dağın Boşnakçada adı Oborça'dır. Uburça okunması doğru değildir.

¹⁶ *Vrbas*, elyazması metinde *Virbaza* şeklinde hareketlenmiştir. Bu kelime Boşnakçada *Vrbas* diye söylenir. *Vrbas*, Evliyâ Çelebi'ye göre Laşva'nın ulaşır birleştiği ırmaktır. Çelebi burada doğru bilgi vermemektedir. Laşva, *Vrbas'a* değil *Bosna ırmağına* bağlanır.

medrese vb. yapılarla ilgili idi. Onları da aynı asırda yazılan seyâhat-nâmelerden ve bazı mahallî tarihlerden bularak yerlerini doldurduk.

Evliyâ Çelebi'nin verdiği yanlış bilgiler de vardır. Mesela, Karadeniz sahilinden, Ünye'den Trabzon'a doğru deniz yolu ile giderken, sahilden ayrıldıktan sonra hep kuzeye gittiğini zannetmiş ve ifade etmiştir. Seyâhat ettiği tekne sahilden, kayalıklardan uzaklaşmak için önce mecburen kuzeye yönelecek, istenen uzaklığa erişince yavaş yavaş dümen kırarak doğuya yönelecektir. Alışkın olmayan ve özellikle de deniz tutan bir insan bu dönüşü fark etmeyecek, hep kuzeye gittiğini sanacaktır. Kendi yazdıklarına göre Evliyâ Çelebi'yi de deniz tutmaktadır.

Evliyâ Çelebi bu hatâlara başka nasıl düşmüş olabilir? İntibalarını yazıya döktüğü zamanla gezdiği gördüğü zaman arasında büyük fark olabilir. Her insan gibi o da yabancı kelimeleri hafızasında tutamamış veya yanlış algılamış olabilir; unutmuş olabilir. Daha ötesi, belki günümüz Boşnakçası ile 300 yıl önceki Boşnakça arasında telaffuz farkları olabilir. Eğer kelimelerdeki ses değişmelerini bilen Boşnakça uzmanları ile iş birliği yapılırsa daha doğru okumalara, metinlere ulaşabiliriz. Bugünkü şartlarda izleyebileceğimiz yol, yöntem, eski ve yeni haritalardan yararlanma ve mahallinde inceleme ve gözlemlerimizden yararlanarak mümkün olan en doğru metinlere ulaşma yolu açılacaktır.

Sonuç

Evliyâ Çelebi, Bosna ve Hersek yaylalarını gezerek görmüş ve anlatmıştır. Bosna ve Hersek'e yaptığı iki seferde, yaylalardaki insan varlığı ve hayatın canlı şahidi olmuştur. Yaylalardaki tabii zenginliği de dile getirmiştir. Bosna ve

Hersek yaylalarının Osmanlı topraklarındaki en güzel yaylalarından olduğunu açıkça ifade etmiştir. Özellikle Çemerne ve Köprez yaylaları hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Çelebinin ifadeleri, bize Bosna ve Hersek yaylalarında İmparatorluğun doğu topraklarındakine benzer yaylacılık faaliyetinin varlığı konusunda ipuçları vermektedir. Yaylalar hakkında anlattıkları Bosna ve Hersek'in millî ve tarihî sınırlarını tespitinde somut deliller içermektedir. Seyâhat-nâme'den iyi yararlanabilmemiz için yer isimlerinin doğru tespiti/okunması ve özellikle de metin tamirine ihtiyaç vardır.

Kaynaklar

- Akalın, H. vd. (2011). *Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, Ankara: TDK Yayınları: 549.
- Akar, M. (2008). “Evliyâ Çelebi'nin Gözüyle Travnik Şehri”, *Bugingi Kazakstandağı Tildik Etnokommunikasiya Zerttevdii İnnovasiyalık Tehnologiyaları, Professor D. Baytanayeva-Moldaliyevaniñ 70 Jıldığına Arnalgan Halıkaralık Gilmi Konferansiya Materialdarı*, I. Bölüm, Şımkent, 165-171.
- Akar, M. (2013). “Giresun'da Obalar ve Yaylalar”, *Giresun'da Dünden Bugüne Otçu Göçü Geleneği Üzerine Bir Araştırma*, Giresun Üniversitesi BAP Projesi, Proje No: SOS-BAP-140411-13, Giresun.
- Barmanbay, G. (2014). *Evliyâ Çelebi'nin Doğu Karadeniz'de Gördüğü Yerleşim Yerleri ve Bu Yerlerin Günümüzdeki Hâli*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Giresun, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Evliyâ ÇELEBİ, *Seyâhat-nâme* (1988), C.I, neşre hzr.: Yücel Dağlı – Orhan Şaik Gökyay, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliyâ ÇELEBİ, *Seyâhat-nâme* (1999-a), C.II, neşre hzr.: Yücel Dağlı – Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.
- Evliyâ ÇELEBİ, *Seyâhat-nâme* (1999-b), C.III, neşre hazr.:Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliyâ ÇELEBİ, *Seyâhat-nâme* (2001), C.V, neşre hzr.: Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman - İbrahim Sezgin, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Evliyâ ÇELEBÎ, *Seyâhat-nâme* (2002), C.VI, neşre hzr.: Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliyâ ÇELEBÎ, *Seyâhat-nâme* (2003), C.VIII, neşre hzr.: Yücel Dağlı – Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 1.Baskı, Ankara.
- Kılıç, T. (2014). “Güvencesiz Yaşamlar: Göçebeler (Göçerler)”, *Yayla Kültürü ve Yaylacılık Sempozyumu (6-7 Kasım-Bilecik)*, [Bildiriler kitabı], Bilecik.
- Ögel, B. (1991). *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara.
- Özey, R. (2009). “Bosna-Hersek Gezi Notları”, <http://www.ramazanozey.net/rozey/icerik/detay.asp?id=154&dil=tr> Erişim tarihi: 29.07.2015.
- Saraç, T. (1976). *Fransızca-Türkçe Büyük Sözlük*, C.I-II, Ankara: TDK Yayınları.
- [Sözer, A. N. (1972). *Kuzeydoğu Anadolu'da Yaylacılık*, Ankara.]

“Duha Koca Oğlu Deli Dumrul” Hikâyesinin Göstergebilimsel Açıdan İncelenmesi

Serdar GÜRÇAY*

Özet: Türk edebiyatının yazıya geçirilmiş ve günümüze ulaşabilmiş başat örneklerinden olan Dede Korkut Kitabı âdeta mihenk taşı niteliğindedir. Oğuzların hayatını konu alan milli destanlarımızdan Dede Korkut Kitabı’nın Dresden nüshasında yer alan beşinci hikâyesi “Deli Dumrul” karakterinin şahsi bilinci ile birlikte kolektif toplum bilincini de yansıtan bir anlatıdır. Çalışmamıza konu olan Deli Dumrul hikâyesine göstergebilim ışığında farklı anlam katmanlarını çözümleyebilmek, metnin yüzey yapısından derin yapısına izdüşümle üretim ve ortaya konuş koşullarını açıklamak amacıyla yaklaşılmaya çalışılmıştır. Metinde izlenen göstergebilimsel yöntem uygun olarak öncelikle hikâye üç kesite ayrılmıştır. Kesitleme yöntemi ile okuyucunun hikâyeyi farklı bakış açısı ile görmesi amaçlanmıştır. Hikâyeyi oluşturan öğelerden kişi kesiti ve karakterlerin bakış açıları üzerinde durulmuştur. Ardından anlatının izleklerine uygun olarak derin yapıyı çözümleyebilmek amacıyla sözcükler temel alınarak durum kesiti ve eylem kesiti irdelenmiş ve metnibilimsel bir inceleme ortaya konulmaya çalışılmıştır. Diğer yandan, Deli Dumrul hikâyesi yer ve zaman düzleminde ve kişilerin psikolojilerine etkileri de göz önünde bulundurularak sunulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmamızın amacı, yapısal bir çözümleme yöntemi olan göstergebilim tekniği kullanılarak hem metnibilimsel hem de psikanalitik yaklaşımla metindeki “buz dağının” görünmeyen kısımları ile beraber çok anlamlılık da çözümlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Duha Koca oğlu Deli Dumrul, Dede Korkut Kitabı, Halk Edebiyatı, Göstergebilim

* Arş.Gör., İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, serdargurcay@aydin.edu.tr

A Semiotic Study of the Epic Story of “Duha Koca Oğlu Deli Dumrul”

Abstract: A principal example of Turkish literature that has been written and has survived, the Book of Dede Korkut is qualified as a cornerstone. The fifth story in the Dresden manuscript of the Book of Dede Korkut, which is a national epepee that involves the life of Oghuzs, represents personal consciousness of the character “Duha Koca oğlu Deli Dumrul” as well as the consciousness of the collective society. For analyzing the meaning in different layers of the context, we approached to the topic, the story of Deli Dumrul by decoding through surface structure to the depths and explaining the condition of the statements, in the light of semiotics. The story is divided into three sections by the semiotics procedure followed in the text. By using the technique “kesitleme” (sectional), it is intended to make the reader to see the story from different perspectives. The elements of the story, the characters and their perspectives are emphasized. Later, according to the themes of the narrative, in order to solve the deep structure, situations and actions are analyzed and a text linguistics work is performed by focusing to the vocabulary. On the other hand, the story also presented by considering the space-time layer and psychology of the characters. The purpose of this work is examining the depths of the iceberg and multi meanings through psychological and text linguistics approach by using semiotics, which is a structure analysis technique.

Keywords: *Duha Koca oğlu Deli Dumrul, Book of Dede Korkut, Folk Literature, Semiotics*

Giriş

Hikâyeler toplum hayatında var olan dil, gelenekler, sosyal hayat, halk inanışları, hukuk açısından toplumun aynasıdır. Dede Korkut Kitabı ise; Batı Türklerinin temelini teşkil eden Oğuzların hayatını konu alır.

Bu çalışmada göstergebilimsel açıdan irdelediğimiz “Duha Koca Oğlu Deli Dumrul” hikâyesi Dede Korkut Kitabı’nın Vatikan nüshasında yer almamaktadır. On iki hikâyelik Dresden nüshasının ise beşinci hikâyesidir.

Araştırmamızda kullandığımız ve Muharrem Ergin tarafından hazırlanmış olan nüsha 1969 yılında Milli Eğitim Basımevinde yayımlanmıştır.

Anlatı türü metinler, birbirinden farklı pek çok bilim dalına konu olmuştur. Bu farklı alanlar kendi alanlarında çalışmalarda özellikle anlatı çözümlemesini sağladığı verilerden yararlanmışlardır. Çalışmamızın temelini oluşturan ve milli kültür hayatını ortaya koyan Dede Korkut Kitabı'nın boylarından “Duha Koca oğlu Deli Dumrul” hikâyesine, metinlere yapısal kökenli bir bakış açısı ile yaklaşan göstergebilimsel eleştiri yöntemi ile yaklaşılmıştır. Bu yöntem sayesinde metinlerdeki anlam katmanları belirlenir, gizil anlamlar keşfedilebilir, hikâyeyi oluşturan katmanlar arasındaki ilişkiler irdelenebilir.

Göstergebilimsel Analiz

Çağdaş göstergebilimin kuruluş temelleri 20.yy'ın başlarında atılmaya başlamıştır. Amerikalı filozof Charles Sanders Peirce (1839-1914) ve İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure (1857-1913) neredeyse eşzamanlı olarak, birbirlerinden habersiz şekilde çağdaş göstergebilimin temellerini atmışlardır (Dervişcemaloğlu, [15.05.2014]: 3) Fransa'da ise göstergebilimin gelişmesini sağlayan Claude Lévi-Strauss, Roland Barthes ve Algirdas Julien Greimas'tır. Lévi-Strauss ve Barthes, göstergebilimi toplumsal kurumların incelenmesine uygularken, Greimas göstergebilimin kuramsal temelini oluşturmuştur. Greimas dilsel ve dil dışı gösterenleri sınıflayarak, anlamı oluşturan ve insanın dışındaki öğeleri gösteren, gösterenle örtülü ve onun yardımıyla oluşturulan anlam ya da anlamları da gösterilen olarak kabul eder. Gösterenle gösterilenin birleşmesini de anlamlı bütün (*fr. ensemble signifiant*) olarak adlandırır.

Bu çalışmada Algirdas Julien Greimas'ın göstergebilimin metodu izlenmiştir.

Greimas, göstergebilim alanında eser çözümlemesi yaparken şema ve kesitleri kullanarak metinleri üst anlamlarına daha

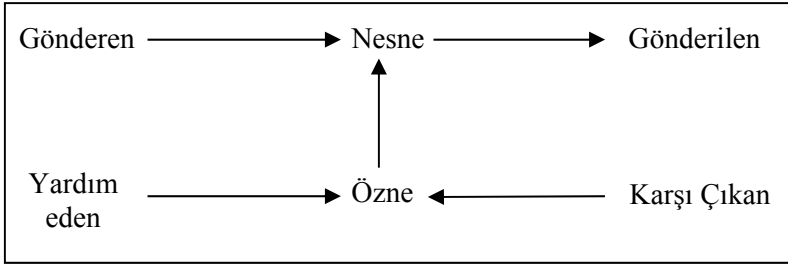
kolay ulaşılabileceğini belirtmiştir. Üç aşamalı göstergebilimsel yönteminde aşağıdaki basamakları uygulamıştır.

1. Yüzeysel metin incelemesi,
2. Metni oluşturan söylemler dizimi ve temel anlamsal düzen,
3. Kurmaca-yaşam ilişkisini gösteren derin anlamsal düzen.

Ayrıca, Greimas göstergebilimsel yönteminde durum, duygu, zaman, eylem, kişi, eşdeğerlik-denklik, zıtlıklar kesitlerini uygulamıştır.

Greimas'ın bir anlamlama kuramı olarak geliştirmek istediği göstergebilimde betisel düzey, anlatsal düzey ve izleksel düzey olmak üzere üç çözümleme düzeyi bulunur. Betisel düzey çözümlemesinde kişiler, zaman ve mekân temel işlevleri açısından değerlendirilirken, anlatsal düzeyde anlatımın işleyişini ortaya çıkarmak için kişiler eylemlerine göre belirlenir (Günay, 2002: 186-189).

Bu eylemlerin şeması:

Şekil 1: Eylemler Şeması (Rifat, 2009: 74)

Geniş ölçüde V. Propp'tan esinlenmiş olan Greimas'ın, sorunu öncelikle eyleyenler sorunu olarak ele aldığını belirten Tahsin Yücel ise, eyleyensel örnekçe adını verdiği şemasında “Gönderilen” yerine “Alıcı” kelimesini kullanır (Yücel, 2005: 148). Bu çalışmada Mehmet Rifat'ın “eylemler şeması” uygulanmaktadır.

Bu şemadaki kavramlar şöyle açıklanabilir;

Gönderen; anlatıyı harekete geçirir. Nesne; arayışın konusudur. Özne; nesneyi bulup getirmekle görevlendirilen eyleyen (kahraman). Karşı çıkan (engelleyici); öznenin arayışını durdurmaya, engellemeye çalışan eyleyen. Yardım eden; öznenin arayışını kolaylaştıran, ona görevini yerine getirmede katkıda bulunan eyleyen. Gönderilen; arayışın konusu olan nesneyi, öznenin arayışı sonunda elde eden ve özne'yi ödüllendiren eyleyen (Rifat, 2009: 74).

İzleksel düzeyde; yan anlam, simgeleştirme, çağrışıma dayalı anlam gibi soyut yapılar ele alınır. Bu çözümlemede içerik ortaya konur (Günay, 2012: 56). Buradan hareketle Greimas, *göstergebilimsel dörtgeni* bir anlam çözümlemesi yöntemi olarak önerir.

1. Hikâyenin Metni

Deli Dumrul destanını olay örgüsü açıdan incelemek bahsinde metni üç kesite ayırmak, gösterge dizgelerindeki anlamsal katmanların çözümlenmesine fayda sağlayacaktır.

Kesit 1: Bu bölümde Deli Dumrul'un kuru çay üzerinde bir köprü yaptırması ardından köprüden geçenlerden ve geçmeyenlerden para (bâçe) alması olay örgüsünün ilk safhasını oluşturur. Ardından köprü'nün yamacına bir obanın gelmesi sonucu kesit genişler. Obadan yiğit bir delikanlının vefat etmiş olması kesitin son durumudur. Dumrul dörtlüyle obaya yetişir ve insanların neden ağıt tuttuklarını sorar ve onlardan aldıkları cevap sonucu Azrail ile savaşmak, çekişmek, mücadele etmek ve güzel yiğidin canını kurtarmak ister (Özdarıcı, 2011: 376).

Kesit 2: Bu bölümde Deli Dumrul'un Azrail'e kafa tutması söz konusudur. Allah'a Dumrul'un sözü hoş gelmediği için Azrail'i Deli Dumrul'un canını alması için görevlendirir. Bu noktada Azrail, Deli Dumrul'un karşısına çıkar. Aksakallı, gözleri fersiz ve bulanık ve al kanatlıdır. Dumrul, Azrail'i görünce önce ürker. Kara kılıcını sıyırır eline alır, Azrail'e çalmaya hazırlanır ve Azrail bir güvercin olup pencereden uçar gider. Dumrul arkasından atla koşar, evine

dönerken Azrail atın gözüne görünür, at ürker, Deli Dumrul yere düşer, bunun üzerine Azrail, Deli Dumrul’un göğsüne konar. Tam canını alacakken Dumrul yalvarır ve pişmanlığını dile getirir, Tanrı da “canı yerine can” bulması durumunda onun günahını affedeceğini bildirir (Özdarıcı, 2011: 376).

Kesit 3: Hikâyenin bu kısmında Deli Dumrul sırasıyla babasından, annesinden ve karısından canı yerine can ister.

Babası ve annesi:

“Dünya tatlı, can aziz

Canımı kıyamam belli bil” (Ergin, 1969: 129).

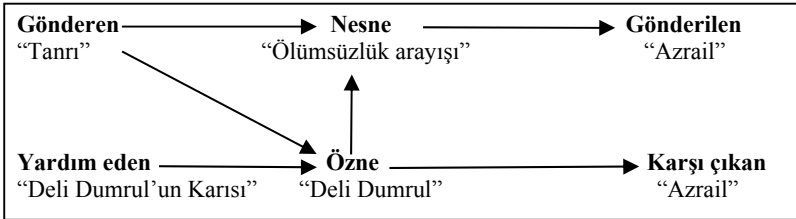
diyerek, Dumrul’un can talebini reddederler.

Karısı ise can vermeye razı olur. Bu durumu gören Tanrı, Deli Dumrul’un babasının, anasının canını alması için Azrail’e buyruk verir. Deli Dumrul ve karısına ise; yüz kırk yıllık ömür verir. Hikâyenin sonunda diğere on iki Dede Korkut hikâyesinde olduğu gibi Dedem Korkut gelip soy soylar, boy boylar (Özdarıcı, 2011: 376).

2. Deli Dumrul Hikâyesinde “Anlatı İzlenesi”

Anlatı izlenesini tanımlarken, Greimas göstergebiliminde, bir durum sözcüğü ile onu yönlendiren edim sözcüğünden oluşan dar anlatının yapısı, anlatı izlenesi olarak adlandırılır ve bir birim olarak benimsenir (Yücel, 2005: 152).

Mehmet Rifat’ın *Göstergebilimin ABC’si* isimli eserinde gösterdiği *eyleyenler şeması* (Rifat, 2009: 74) Deli Dumrul’un hikâyesine uyarlandığında aşağıdaki gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır:

Şekil 2: Eyleyenler Şeması

Metindeki anlatı izlencesindeki aşamaların çözümünde özneyi harekete geçirerek anlatının başlamasını tetikleyen, eyleyen, gönderen Tanrıdır. Deli Dumrul, köprüsünün yakınına gelen obaya, güzel yiğidin kim tarafından öldürüldüğünü sorması üzerine, “Azrail” yanıtını alınca, Azrail ile çatışma içerisine girer. Bu çatışma güç çekişmesidir. Ölüm meleği sıfatıyla Azrail ile girdiği çatışmada esasen Allah ile çatışma içerisine girmiş kabul edilebilir; çünkü Deli Dumrul’un küfür mahiyetindeki: “Bre, Azrail dediğiniz ne kişidir ki, adamın canını alıyor, ya kadir Allah, birliğin varlığın hakkı için Azrail’i benim gözüme göster, savaşıyım, çekişeyim, mücadele edeyim, güzel yiğidin canını kurtarayım, bir daha güzel yiğidin canını almasın” sözü Allah’a hoş gelmiyor ve birliğine şükür kılmamak olarak addediliyor (Ergin, 1969: 122).

Eyleyenler şemasındaki nesne ise arayışın konusu olan ve özneyi olay örgüsünü geliştirmeye iten meseledir. Hikâyedeki nesne ise; Dumrul’un ölümsüzlük arayışıdır. Deli Dumrul büyüklük taslayarak, egoist, ben merkezli bir hale bürünmüştür. Dumrul’un üzerine köprü kurduğu nehir bir bakıma hayatın akışını sembolize eder bir diğer deyişle doğumu, yaşamı ve ölümü temsil eder. İnsanlar her canlı gibi ölümü durdurmak ister. Günümüz modern insanı tarafından yaptırılan estetik ameliyatlar, ilaç endüstrisinin gelişimi, şifalı otlardan yararlanma arzusu tamamen insanların kader ve ölümden uzaklaşabilme fikrinden ileri gelmektedir.

Dumrul için her genç insan gibi ölüm çok uzak bir kavramdır. Hayatı ve ölümü simgeleyen bu yolun, nehrin üzerine, onu kesen şekilde, dikine bir köprü yapması, doğumu ve ölümü içeren doğal yaşam sistemini, yaşı gereği tanımadığını ve onun üzerine kendi hayat bakış açısını yansıtan bir başka hayat yolu inşa ettiğini gösterir; gençlerin, delikanlıların yolunu yani hızlı, pervasız, hür ve ölüm kavramıyla biyolojik olarak uzak bir yaşamı temsil eder. Gerçek hayatta da sıradan genç insanlar için ölüm kavramı bu derece uzaktır. Her ne kadar eski çağlardaki insanlar günümüze göre, hem göçebe hayatın hem de daha sık yaşanan muharebelerin etkisiyle genç yaşta ölümü ve ölüleri görse de biyolojik olarak ölüme uzaktırlar. Tüm bunların sonucunda, Dumrul ölümü durdurmak

isteseydi, kullanılacak (inşa edilecek) sembol köprü değil, bir set olabilir; çünkü nehri ve onun akışını durduran yapı settir. Köprü yaşam içindeki her türlü geçiş dönemini ve yolunu sembolize eder. Beri ile öte arasında geçiş yoludur. Nesne; *gönderenle* sözleşme yaparak arayışın konusu olan nesneyi elde etmekle görevlendirilen *eyleyendir* (Rifat, 2009: 74). Deli Dumrul hikâyesinde ölüm meleği olan Azrail dört büyük melekten biridir. Dumrul, İslami anlayış bağlamında Allah’ı ya bilmemekte ya da yanlış bilmektedir. Bunun üzerine Azrail aslında hikâyede Deli Dumrul’un gölgesidir. Bu bağlamda ölümsüzlük arayışında Azrail, Dumrul’un en büyük yardımcısıdır. Nesneye ulaşmada temel aracıdır.

Yardım eden, değer nesnesine ulaşmada özneye kolaylık sağlayan *eyleyendir* (Rifat, 2009: 74).

“Daha çok dinsel normların bilerek ya da bilmeyerek çiğnenmesi karşılığında, ilgili normun yaptırımına dayalı olarak sunulan kurbanlar bu sınıfta yer alırlar” (Erginer, 1997:143). Bu kurban edilme şekline “bir günahdan ötürü kesilen ‘kefaret kurbanı’” denmektedir. Tanrının kendine ve külte ilişkin, inanca ve tapınma değgin buyruklarını çiğneyenlerin sunmaları gereken kurban, kefarete olarak sunulan "günah kurbanı"dır (Erginer, 1997: 101). Yardımcı öznenin değer nesnesine kavuşmasını sağlayan *eyleyendir* (Rifat, 2009: 74). Hikâyede Deli Dumrul’un eşi vefalı, kocası için canını vermekten çekinmeyen birisidir. Yani kocası için kendisi kurban olmayı kabul etmiştir.

Dumrul’un ölümsüzlük arayışında maddiyata önem vermeyen eşi, adeta doğa ile özdeş şekilde tinsel anne olmuştur. Arketipsel açıdan baktığımızda ise anne tipi eş, alp tipi kadın imajlarına bürünmüştür. *“Engelleyici; arayışın konusu olan nesneyi elde eden özneye ödül veren eyleyendir. Özne başarısız olsaydı anlaşma gereği onu cezalandıracak olan eyleyendir”* (Rifat, 2009: 74). Bu aşamada, *“Deli Dumrul’un yaşadığı değişim ve kat ettiği mesafe önemlidir, önceleri Allah, Deli Dumrul için bilinmezken ya da yanlış bilinirken, olayların seyrinde Dumrul çaresiz boyun eğer, Tanrının mutlak gücünü tanımak zorunda kalır. Ancak Tanrı,*

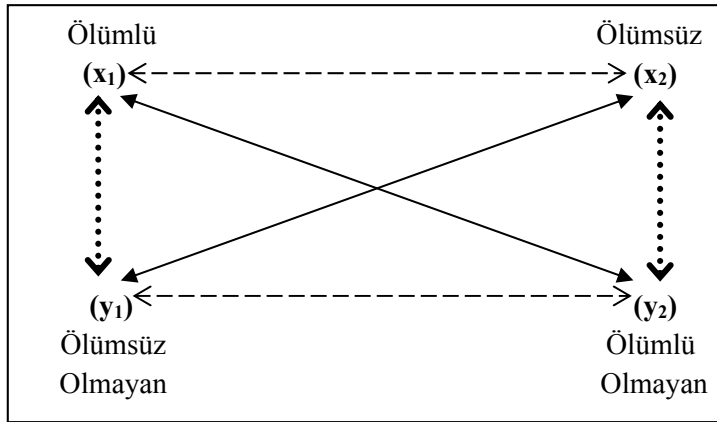
Dumrul için uzak ve cezalandırıcıdır. Son kademede Allah bağışlayandır, Azrail ise halen aracıdır” (Saydam, 1997: 112).

3. Hikâyede Var Olan Çatışmalar

3.1. Karşıtlıklar ve Karşılaştırmalar

Göstergebilimsel çalışmanın bir parçası olan karşıtlıklar ve karşılaştırmalar ele alındığında şemayı sunmadan önce Kemal Abdulla'nın *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut* eserinde belirttiği anlatımı paylaşmak faydalı olacaktır: “*Dede Korkut Hikâyelerinde genel olarak var olan ve ‘Duha Koca oğlu Deli Dumrul’ boyunda da mevcut olan en genel ve en soyut ikili zıtlıklar; 1. Kaos-Kozmos (Düzen-Düzensizlik), 2. Geçmiş-Hal, 3. Tecrübesizlik-Tecrübe olarak ele alınmaktadır” (Abdulla’dan aktaran Duymaz, 2012: 367).*

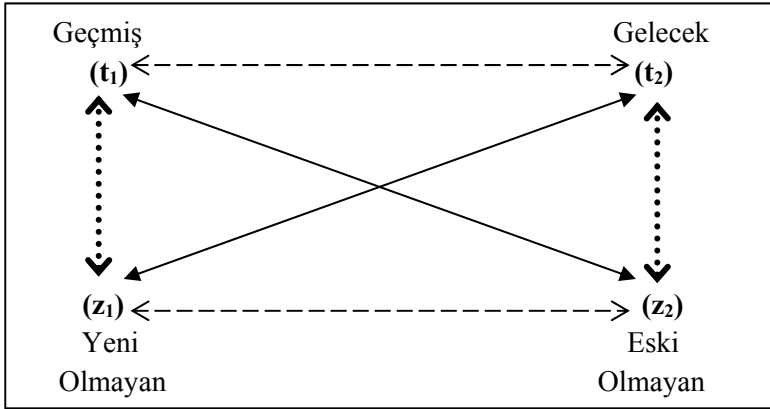
Tahsin Yücel, *Yapısalcılık* isimli eserinde “*göstergebilimsel dörtgenin dört teriminin herhangi birinden yola çıkılarak (terimin karşıtı ve çelişği belirlenerek) öbür üç terim kolaylıkla elde edilebileceği gibi, her terim bir anlamsal eksen biçiminde ele alınarak başka anlamsal yapılara varılabilir” (Yücel, 2005: 139).* Ayrıca, “*tüm anlambilimsel eksen üzerinde yer alan kavramların içirme, karşıtlık ve çelişkinlik bağıntıları birbiriyle zorunlu olarak etkileşim gösterirler” (Yücel, 2005: 137).*

Şekil 3: Göstergebilimsel Dörtgen (Rifat, 2009: 80)

Göstergebilimsel dörtgende, “ $\leftarrow\text{-----}\rightarrow$ ” sembolü karşıtlık ve altkarşıtlık bağıntısı iken, “ $\leftarrow\text{.....}\rightarrow$ ” sembolü içirme (tümleme) bağıntısı, “ $\leftarrow\text{-----}\rightarrow$ ” sembolü: çelişki bağıntısı ifade eder (Rifat, 2009: 80).

Deli Dumrul hikâyesini Greimas’ın “Göstergebilimsel Dörtgeni” bağlamında ele alacak olursak temel düşünce akışının yukarıdaki şemada yer aldığını görebiliriz. /Ölümlü/ (x_1) ile /ölümsüz olmayan/ (y_1) ve /ölümsüz/ (x_2) ile /ölümlü olmayan/ (y_2) birbirleri ile **içerme** ilişkisi içindedir. /Ölümlü/ (x_1) ile /ölümsüz/ (x_2) ve /ölümsüz olmayan/ (y_1) ile /ölümlü olmayan/ (y_2) kavramları birbirleri ile **karşıtlık** ilişkisi içindedir. /Ölümlü/ (x_1) ile /ölümlü olmayan/ (y_2) ve /ölümsüzlük/ (x_2) ile /ölümsüz olmayan/ (y_1) kavramları aralarında birbiriyle **çelişkinlik** ilişkisi içindedir (Rifat, 2009: 79).

Şekil 4: Göstergebilimsel Dörtgen

Anlatı düzlemi, anlam ve öyküleme boyutudur. Bir başka deyişle, anlatı sözcüğünden olaylar örgüsünü oluşturan ve eyleme katılan işlevsel birimlerin aralarındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin yarattığı anlam evreni (anlatının anlam boyutu) ile öyküleme zincirini (anlatının sözdizim boyutu) anlıyoruz (Rifat, 2009: 88).

Deli Dumrul hikâyesinin “anlatı düzlemi” ne göre gösteren ve gösterilen arasındaki ilişkiyi sembolize eden göstergebilimsel dörtgene göre hikâye incelendiğinde ortaya çıkan önemli kavramların kıyaslamasına devam edecek olursak: /Geçmiş/ (t₁) ile /Yeni olmayan/ (z₁) ve /gelecek/ (t₂) ile /eski olmayan/ (z₂) kavramları aralarında birbirleri ile **içerme** ilişkisi içindedir. /Geçmiş/ (t₁) ile /Gelecek/ (t₂) ve /Yeni olmayan/ (z₁) ile /Eski olmayan/ (z₂) kavramları birbirleri ile **karşıtlık** ilişkisi içindedir. /Geçmiş/ (t₁) ile /Eski olmayan/ (z₂) ve /Gelecek/ (t₂) ile /Yeni olmayan/ (z₁) kavramları da aralarında birbirleriyle **çelişkinlik** ilişkisi içindedir (Rifat, 2009: 79).

Deli Dumrul’un hikâyesinde sosyokültürel bir değişimin izlerini fark etmek mümkündür. Bu bağlamda, geçmişten geleceğe, eskiden yeniye bir geçiş söz konusudur. Eski gelenekler, inanç ve sosyal hayat yenilenmektedir. Diğer yandan, geçmişin Deli Dumrul’un anne ve babasını, geleceğin ise eşini temsil ettiği yorumu yapılabilir. İlgili şema bu anlatımı ele almaktadır.

Hikâyenin başında mevcut olan “kuru çay üzerine yapılan köprü” karşıtlık doğurmaktadır. Hikâyedeki bu karşıtlık “kurumuş çay – gür çay” zıtlığıdır. Birbirine bağlanması gereken “öte ile berinin” bağlantısı için kurulacak köprü gür akan bir nehrin üzerine kurulabilir. Kuru çayın üzerine kurulan köprü, bu merkezde daha önce gür akan suyun (nehirin) olduğunun göstergesidir.

Diğer yandan, “*Kitab-ı Dede Korkut’un Metni Üzerine*” isimli makalede Vahit Zahidoğlu, Deli Dumrul hikâyesinde geçen;

“Meğer hanım Oğuzda Duha Koca oğlu Deli Dumrul derlerdi bir er var idi. Bir kuru çayın üzerine bir köprü yaptırmıştı. Geçeninden otuz üç akçe alırdı, geçmeyeninden döve döve kırk akçe alırdı” (Ergin,1969: 121).

pasajındaki *kuru* kelimesinin kur- “coşmak, taşkınlık etmek” fiilinden türediğini aktarmıştır (Zahidoğlu, 2000: 88). Bu bir anlam karşıtlığı doğurmaktadır.

Nehrin başı ve sonu hayatı imgelemektedir. Yaşama asi bir bakış açısıyla yaklaşan Deli Dumrul insanları kendi istediği şekilde

yönlendirmeyi istemektedir. “*Can suyunun kesilmesi, Cennetten kovulma*” (Saydam, 1997: 119) hadisesine de telmihte bulunmaktadır. Anneden kopuş, özerk olunmak için yapılabileceği gibi; bu ilişki annenin reddiyle, kovmasıyla da kopabilir. Su, yaratılışın en önemli maddesidir. Yaratıcı potansiyelin, ana rahminin, doğa ananın, doğurganlığın sembolüdür ve sıvı sayesinde bütün ayrışabilir, ayrışan bütünleşebilir. Bu açıdan gür akan nehrin kuruması ana babadan kopuşun, eski kültürden yeni kültüre geçişin en önemli göstergesidir.

Hikâyede Dumrul, “*kuru çayın üzerine bir köprü yaptırmıştır, geçenden otuz üç akça alırdı, geçmeyenden döve döve kırk akça alırdı.*” Kırk sayısı Türk halk kültüründe önem teşkil etmektedir. Çift sayı olması açısından dişil bir sayıdır ve yeryüzünün sembolüdür, aynı zamanda insanın yeryüzündeki konumuna ve doğal bütünlüğüne de işaret eder. Doğum, ölüm gibi geçiş evrelerinde bu sayı önem teşkil eder. Otuz üç ise tekil bir sayıdır ve eril bir nitelik taşır, dolayısı ile tinin, baba ile oğlun sayılarıdır. Aynı zamanda, Orta ve İç Asya’da, dokuz gök küre, on altı, on yedi, otuz üç gök katı düşünceleri yaygın olarak karşımıza çıkar. Bunun dışında, çeşitli devirlerdeki çeviri metinlerde, sekiz cennet, on iki, otuz, otuz üç gök katı şeklinde nitelendirmelerin yapıldığı tespit edilmiştir (Çoruhlu, 2006: 200).

Hikâyede mevcut olan bir diğer karşıtlık, İslâmlıktan önceki Türk ile Müslüman Türk arasındaki karşıtlıktır. Deli Dumrul hikâyesi esasen bu karşıtlık üzerine kurulmuştur. Bilgin Saydam’a göre, “*Pagan çok tanrılı Türk’ün, tek tanrılı İslamiyet’le karşılaşmasındaki yaşanan kriz, Deli Dumrul ile vücut bulmuştur. Dumrul’daki narsisistik şişinme olarak adlandırılan bu kriz preoidipal dönemden oidipal döneme geçişin sancılarının göstergesidir*” (Saydam, 1997: 18). “*Bebek 0-3 yaş arasında anneye bağımlıdır, bu döneme preoidipal dönem adı verilir. Bu aşamada çocuk annenin hükümranlığını hisseder, anne ise erkek çocuğunu yıllarca yine erkek egemen toplum tarafından baskı altına alınması sebebiyle aslında kendine bir gölge olarak görür ve erkek çocuğuyla bu noktada övünür. Annenin erkek hegemonyasına karşı giriştiği*

mücadele sonucunda kurduğu özdeşim Carl G. Jung'un arketipsel bağlamında "animus"¹ ile denge kurmasını sağlar. Oidipal dönemde ise anneden kopuş "öz – erk – lik" arayışı babanın rol model olarak alınmasıyla devam eder. Bu noktada baba tinin gökyüzündeki Ülgen'in, gücün, temsilcisidir. Anneden ayrılma bireyi özerkliğe götürse de sütün çekilmesi yeniye hazır olunmaması durumu varlığını devam ettirir" (Saydam, 1997: 110).

Bilgin Saydam, Carl Gustav Jung ve Yaşar Çoruhlu'nun konu hakkındaki anlatımları neticesinde denilebilir ki; psikanalitik açıdan hikâyenin başında ölen genç aslında animistik-şamanistik inanışları temsil etmektedir ve ölmesi, aslında bu kültürün ortadan kalkmaya başlamasıdır. Ağlayanlar, kültürlerine sahip çıkanlardır. Dumrul'un ölen gence ve ağlayanlara bu denli tepki göstermesi, kültürüne sahip çıkan bir delikanlının tutumudur. Azrail'e meydan okuması, yeni kültüre meydan okumaktır. Azrail'i yenememesi ise İslam kültürünün geleneksel kültürü ikinci plana itmesinin göstergesidir. Dumrul'un direncinin en sonunda kırılıp, canının derdine düşmesi ise bu yeni kültüre uyum sağlayan halkın bir yansımadır. Burada aslında bir "paradigma değişimi" söz konusudur ve Deli Dumrul'un hikayesi halkın bilinçaltını yansıtmaktadır. Dumrul'un iki çocuk doğurmuş eşinin ona canını vermeye razı olması ise, yeni neslin ve yeni yetişecek çocukların bu yeni karşılaştıkları kültürü benimsemeleridir. Tanrı bu sebeple onları yaşatır.

Hikâyede geçen Deli Dumrul ile güzel yiğit delikanlının karşılaştırıldığını görmemiz mümkündür. Bu iki şahıs arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Ölenin Dumrul ile yiğitliği (dolayısıyla fethedilecek dünyayı) paylaşan kardeşi / ikizi olabileceğidir. Azrail'in canına kıydığı yiğit hem oğul hem kardeştir (Dumrul gibi?): "Kimi 'oğul' deye, kimi 'kardaş' deye ağladı (Saydam, 1997: 129).

¹ Erkeğin bilinçdışının egemenliğine giren bir kadınsa, dışı doğasının karanlık tarafı, son derece erkeksi özelliklerle birlikte öne çıkar. Bu özellikler animus kavramı altında toplanmıştır (Jung, 2009: 114).

Hikâyede var olan diğer karşıtlık, “güvercin” ve “doğan”dır. Güvercin; yırtıcı olmayan kuş türüdür ve uzun hayatın simgesi olması hasebiyle önemlidir. Eski Ahit’te de ak güvercin, inançsızlara ölüm getiren Büyük Tufan’ın sona erişini müjdeleyen kuştur. Barışın, temizliğin, saflığın simgesidir. “*Bu sakin tabiatlı kuş sulh ve sükûnun, engin ve sakin bir karakterin timsalidir*” (Ocak, 1983: 168). Hz. Muhammed’i hicrette müşriklerden kurtaran; yine mağaranın ağzına yuva yapan bir çift güvercindir. Doğan ise saldırgan ve vahşi bir kuştur. Av için kullanılır. Depresif duyguları ve tutkuları sembolize eder. Kuşlar Şamanizm’de de önemli canlılardır (Saydam, 1997: 133). “Don değiştirme” Türk evliya menakıbnamelerinde de çokça yer bulan bir motiftir. Bunların hemen tamamı hayvan şekline girme biçimini yansıtmaktadır. Genellikle üstün bir güç (yerine göre Allah, sihirbaz, cadı, evliyâ) tarafından, ya yapılan bir iyiliğe karşılık mükâfat veya kötülüğe cezâ olarak gerçekleştirilmektedir (Ocak, 1983: 154). Kuşlardan yırtıcı ve saldırgan bir tür olan kartal ve benzeri canlıların kılığına girer. Doğan da yırtıcı bir kuş türü olması hasebiyle kişiye güç katar. Hastalık ve musibet getiren kötü ruhlardan arındırır.

“*Azrail’in güvercin olup bacadan uçması üzerine, korkup kaçığını sanan Deli Dumrul av doğanı yanına, eline alır ve atına atlayarak peşiine düşer.*” (Ergin,1969: 124)

“*Oğuz beyleri avlarda doğan ve şahin gibi yırtıcı kuşları kuş avı için kullanıyorlar ve yaptıkları işe kuş kuşlamak diyorlar*” (Yazıcı, 2009: 1).

Av, Oğuzlarda yiğitliğin bir ölçütüdür. Oturma düzenine kadar her şey ava bağlı olarak düzenlenir. Değiş tokuş aracıdır. Yiyecek-giyecek kaynağıdır. Toy yiyeceğidir. Kültürün temelidir. Ahmet Caferoğlu’na göre; avla ilgili örf ve adetler zamanla sosyal bir müessese olarak şekillenmiştir (Caferoğlu, 1972).

Hikâyede var olan önemli çatışmalardan bir diğeri ise; Deli Dumrul’un kendilik bilincinde Azrail’e kafa tutmadan öncesi ve Azrail ile mücadelesi sonucunda kendinde bulunan hâl zıtlık yaratmaktadır. Deli Dumrul, Azrail ile karşılaşmadan önce

büyüklenmeci / tüm güçlü fantezilerini ön plana çıkararak dış gerçeklik karşısında kendini güçlü kılmayı istemektedir. Bu noktada devreye giren Azrail, Deli Dumrul'un eşi vasıtasıyla eskiyi terk etme, yeniye sıcak bakma, kanıksama konusunda farkındalık yaratan *yardımcı eyleyendir*. Dumrul'un, annesinin Dumrul'u kendinden uzaklaştırması ve babanın varlığından soyutlanması, bir nevi babanın sembolik ölümü, onda huzursuzluk ve çatışma yaratır.

Hikâyede mevcut olan düşünceler çatışmaları şöyledir: öldürmek – bağışlamak, can sevgisi – oğul sevgisi, can sevgisi – eş sevgisi ve mal sevgisi – can sevgisi (Edebiyat Fatihi [12.06.2014]).

Öldürmek – bağışlamak: Hikâyede yer alan olay örgüsünde “öldürmek”, “bağışlamak” göstergeleri Allah'ın eylemlerine işaret etmektedir. Deli Dumrul hikâyesinde Dumrul'un Azrail ile mücadele içine girmek istemesi sonucu ona kafa tutması Allah'a hoş gelmedi, bunun üzerine Allah, Azrail'e Deli Dumrul'un canını alması için görev verdi. Daha sonra Allah'ın mutlak birliğine ve gücüne saygı duyan ve kabul eden Deli Dumrul'un af dilemesi sonucu bağışlanması, hikâyede mevcut olan fikir çatışmasıdır.

Can sevgisi – oğul sevgisi: Hikâyede mevcut olan bir diğer izlek “can sevgisi”, “oğul sevgisi” kendi içinde fikir çatışması barındırmaktadır. Bu ikiliği yaşayan Deli Dumrul'un babası ve annesidir.

Can sevgisi – eş sevgisi: Anlatısal izleğe göre Deli Dumrul'un eşinin yaşadığı çatışma ise; “can sevgisi” ve “eş sevgisi” çatışmasıdır. Deli Dumrul anne ve babasının can vermemesi üzerine helali olarak addettiği eşinden helallik almak ve çocuklarını emanet etmek üzere eşine varır, eşi de Deli Dumrul'a kendi canını kurban etmeye razı olur. Bu noktada ise Deli Dumrul'un eşinin, eş sevgisinin can sevgisinden fazla olduğu görülmektedir.

Mal sevgisi (değersiz) – can sevgisi (değerli): Deli Dumrul ana babasına kendisinin yerine canlarını kurban etmeleri için gittiğinde babası Dumrul'a:

*“Karşı yatan kara dağım gerek ise
Söyle gelsin Azrail'in yaylası olsun
Soğuk soğuk pınarlarım gerek ise*

*Ona içme olsun
Tavla tavla koç atlarım gerek ise
Ona binek olsun
Katar katar develerim gerek ise
Ona yük taşıyıcısı olsun
Ağıllarda akça koyunun gerek ise
Kara mutfak altında onun şöleni olsun
Altın gümüş para gerek ise
Ona harçlık olsun
Dünya tatlı, can aziz
Canıma kıyamam belli bil” (Ergin, 1969: 128)*

Annesine gittiğinde ise:

*“Pis dinli kâfir elinde esir olaydın oğul
Altın akçe gücüne dayanarak seni kurtaraydım oğul
Yaman yere varmışsın varamam
Dünya tatlı, can aziz
Canıma kıyamam belli bil” (Ergin, 1969: 129)*

cümleleriyle değersiz mal sevgisini, değerli can sevgisine yenik düştüğünü görmekteyiz.

3.2. Kişi Kesiti

Bir metni anlamak ve anlamlandırmayı kolaylaştıracak temel öğelerden birisi de kesitlere ayırmaktır. Duha Koca oğlu Deli Dumrul hikâyesinde de kişilerin kesitler halinde irdelemek metni anlamak açısından yararlı olacaktır. Deli Dumrul hikâyesinde yer alan kişi çözümlenmeleri alfabetik olarak:

3.2.1. Allah (cc)

Deli Dumrul hikâyesinde Allah bağıslayan, esirgeyen, iyinin yanında yer alan ancak kötülüğü ve itaatsizliği affetmeyen kâinatın hâkimi, güçtür. Hikâyeden anlaşıldığı üzere Deli Dumrul “bilinçlenme-erginleşme” safhasındadır. Kendine çizdiği hayat yolunda tüm güçlü fantezileri ile kendinden başka kimseyi düşünmez. Kendini her şeyin üzerinde gören Deli Dumrul’un bu durumu mutlak hâkim olan Allah’ın hoşuna gitmez. Dumrul’un

ölüm meleği Azrail ile çatışması bu safhada başlar. Lakin Dumrul'un eşinin kendini Dumrul için kurban etmek istemesi sebebiyle Allah ikisini de affeder.

3.2.2. Azrail

Hikâyede geçen Azrail dört büyük melekten biridir ve ölüm meleğidir. Allah tarafından verilen görev neticesinde kişilerin canını almakla yükümlüdür. Azrail aksakallı, fersiz gözlü ve Allah'ın emir kuludur. Azrail hikâyede bir nevi Deli Dumrul'un gölgesidir. Gölge kavramı Jung'a göre, düşlerin fenomenolojisinde sık sık karşılaşılan bilinç dışındaki hayvani yöndür. Egonun nefisle özdeşleşmesi onu şişirir ve tehlikeli kılar. Jung'a göre, gölgeler tamamlanmayan bir bulmacanın eksik parçalarıdır (Jung, [03.08.2016]). Azrail de hikâyede Deli Dumrul için o anki en büyük sıkıntı kaynağı olduğundan ötürü gölgedir denilebilir.

Antik Yunan edebiyatının temel taşlarından Euripides'in Alkestis tragedyası ile Dede Korkut'un Deli Dumrul hikâyelerinin en temel benzerliği "can yerine can verme" temasının işlenmesi ve Tanrı ya da Tanrılara karşı işlenmiş bir suç sonucunda doğaüstü güce kefaret ödeme söz konusudur. Alkestis'te ölüm meleği Kara Kanatlı Thanatos iken; Deli Dumrul'da Al Kanatlı Azrail'dir (Sina, [17.05.2014]: 230).

3.2.3. Deli Dumrul

Dumrul'un Azrail ile karşılaşmasından önceki hali birinci kesit. Azrail ile karşılaştıktan sonraki Allah'ın mutlak birlik ve kudretine inanması süreci ise ikinci kesit olarak değerlendirilebilir.

Dumrul kendilik tasarımında bilincini Saydam'a göre narsisistik şişirme sonucunda ön plana çıkarmayı arzu eden bir sıkışmışlığın kahramanıdır. Narsisistik yaşam tarzı bir kısırdöngüden oluşur. Büyükleme kendilik tasarımı ve "kendilik nesnelere"ne yüklediği şişirilmiş beklentiler, "gerçek"le karşılaşıldığında, zorunlu olarak kırılır, bu doğrultuda birey, kendini olduğundan üstün, güçlü, farklı göstererek depresyondan kurtulur,

savunma mekanizması oluşturur (Svrakic’den aktaran Saydam, 1997: 116).

Deli Dumrul’un lakabı olan “*deli*” kelimesi bir akıl rahatsızlığını değil, günümüzde de kullanılan “*pervasız*” sıfatına karşılık gelmekteydi. Bir diğer değişle; ele avuca sığmayan, hareketli, girişken, dışa dönük ve güçlü genç adam.

3.2.4. *Deli Dumrul’un Annesi*

Hikâyenin olay örgüsünde geriye doğru akış var olduğundan bahsedersenek, dişi / doğa / anne, tin / babadan sonra gelir, bu ataerkil toplumun da göstergesidir. Dumrul’un annesi canı mevzu bahis olduğunda oğlunu bile kurban edebilecektir zira can tatlıdır.

3.2.5. *Deli Dumrul’un Babası*

Deli Dumrul’un babası, hikâyenin olay örgüsüne göre “geriye doğru akış” olduğundan anneden önce babaya yönelme söz konusudur. Bu durum Oidipus karmaşasının açık bir örneğini teşkil eder (Saydam, 1997: 137). Hikâyedeki baba sorumluluk almak istemez. Psikanalizde bazı durumlarda erkek çocuk erginlenme safhasında babayı saf dışı bırakma duygusuna kapılabilir.

3.2.6. *Deli Dumrul’un Eşi*

Deli Dumrul’un eşi karakter olarak Deli Dumrul’u anacılığa / doğaya, babacılığa / tinesele yaklaştıran karakterdir. Bir nevi doğurganlığı sayesinde babacıl İslamiyet’i sürdüreceğ nesli yaratan kişidir. Hikâyede, Dede Korkut hikâyelerinin elimizdeki diğer on birine göre mukayese edilecek olursa Deli Dumrul’un eşinin adı yer almamaktadır. “Kendi başına” varlığını ikinci plana koymasının bu “isimsizlik”te belirleyici rolü olabilir. “İsim” taşıyıcısı olmak, “ayrı birim olmak” hak ve gücüne sahip olmaktır (Saydam,1997: 142).

Deli Dumrul’un eşi, Dumrul için canına kıyabilen maddiyata önem vermeyen eşine sadık, iki çocuk annesi bir kadındır. Hikâyede edilgen değil etken bir işlev üstlenmiştir. Fedakârlığı sayesinde Dumrul’a yaşam hakkı tanımıştır. Dumrul ise

boyun eğmiş ve kendisine sunulanı kabul etmiştir. Düzene tâbi olmuş, eşi sayesinde Allah'ın mutlak hâkimiyetini kabul etmiştir.

3.3. Hikâyede Kişilerin Bakış Açıları

Duha Koca oğlu Deli Dumrul hikâyesinin anlatısal düzleme göre karakterlerin birbirinden farklı bakış açıları olduğunu tespit edebiliriz. Buna istinaden, çalışmamızda bakış açılarını alfabetik olarak inceleyecek olursak;

Anne ve babanın bakış açısı: Fani dünya ve nimetlerine sıkı sıkıya bağlı karakterlerdir. Karşılaştıkları sorunları maddi güç ile çözmeye alışkın olduklarından her türlü sorunu bu yolla aşabileceklerine inanmaktadırlar. Maneviyat yönleri eksik olduğu için biricik oğulları Dumrul'a canlarını feda etmekten kaçınmışlardır. Esasında hikâyedeki “can isteme” hadisesinden hareketle Deli Dumrul'un dışında, bahsi geçen iki karakterin de, özgeci olmadıklarını, aksine çıkarıcı ve bencil iki karakter olduklarını tespit edebiliyoruz (Özdarıcı, 2011: 378).

Azrail'in bakış açısı: Azrail Allah'ın görevlendirdiği emir kulu, dört büyük melekten biridir. Dolayısıyla onun da bakış açısı Yaraticının arzu ettikleriyle sınırlıdır. Lakin hikâyede Deli Dumrul'un hayat yolunda değer nesnesine ulaşabilmesinde en büyük yardımcısı Azrail'dir. Sadece verilen emirleri yerine getiren bu melek, özünde yeni dini, kültürü, hayatı başlatması hasebiyle hem çekinilen, hem saygı duyulan karakterdir.

Deli Dumrul'un bakış açısı: Azrail'e kafa tutup onunla mücadele edene kadar yüreğine ve cesaretine güvenen Dumrul, karşısında doğal ya da doğaüstü hiçbir gücün yer almadığına inanmaktadır. Bencil ve nefesine yenik düşmüş bir karakter olan Dumrul, yaşadığı kaotik hayat neticesinde yol kesen, haraç alan eşkıya suretine bürünmüştür. Azrail ile karşılaştıktan sonra, bakış açısı tamamen değişerek; İslam'ın kaidelerine, Tanrı'nın birliğine ve mistik tasavvufî öğretilere boyun eğmiş, onları kabullenmiştir. Bu surette hayat yolu değişmiş ve Tanrı'nın bağışlayıcılığıyla ödül olarak ömrüne ömür katılmıştır. Buradan hareketle, eski dinin terk

edilerek, yeni dinin kabulü neticesinde “idealize edilmiş tip”lerin ortaya çıkacağı öngörölmüştür (Özdarıcı, 2011: 378).

Deli Dumrul’un eşinin bakış açısı: Eşini seven, ona güvenen, onun için canını verebilecek derecede fedakâr ve diğerkâm bir kadın tipidir. Dumrul’un olmadığı bir hayat düşünemez.

3.4. Durum Kesiti

3.4.1 Durum İfade Eden Sözcükler

Hikâyede durum ifade eden sözcüklerin dağılımına bakıldığında sayıca çok olduğu görülür. Arayış ifade eden cümlelerin dahi bir süre sonra yerini durum ifade eden sözcüklere bıraktığı da dikkati çeker.

Söz Kalıpları	Çağrışımlar
“Kuru çay”	/eskinin sonu/, /ölümsüzlük/, /bekleyiş/, /nedamet/
“Kara feryat”	/üzüntü /, /ağıt/, /hoşnutsuzluk/
“Dörtmala”	/hız/, /acele/, /merak/
“Al Kanatlı Azrail”	/ölüm/, /kayıp/, /korku/, /tedirginlik/
“Gözüne karanlık olmak”	/hırslanmak/, /hiddetlenmek/
“Altın kadeh”	/nergis çiçeği/, /umut/, /ümit/
“Kara kılıç”	/gözü karalık/
“Güvercin”	/uzun ömür/, /barış/, /temizlik/, /safılık/
“Pencere”	/ışık/, /umut/, /çıkış yolu/, /gerçeğe açılan yol/
“Doğan”	/güç/, /yırtıcılık/, /saldırganlık/, /vahşilik/
“At”	/Dumrul’un alt benliği (hisleri)/
“Ak göğüs”	/korku/, /ağırılık/
“Emir kulu”	/itaat/, /mecburiyet/, /boyun eğmek/
“Mezar”	/ölüm/, /boşluk/, /derinlik/, /yaratılış/, /anne karnı/

Şekil 5: Çağrışımlar Tablosu

Olumlu Durum Çağrıştıran Kelimeler	Olumsuz Durum Çağrıştıran Kelimeler	Olumlu / Olumsuz Çağrışımındaki Kelimeler	Nötr Kelimeler
<ul style="list-style-type: none"> ❖ Dörtmala ❖ Altın kadeh ❖ Güvercin ❖ Pencere 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Kara feryat ❖ Al Kanatlı Azrail ❖ Gözüne karanlık olmak ❖ Ak göğüs ❖ Mezar 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Kuru çay ❖ Gözü kara ❖ Doğan 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ At ❖ Emir kulu

Şekil 6: Durum İfade Eden Sözcükler Tablosu

3.5. Eylem Kesiti

3.5.1 Söz ile İlgili Eylemler

Anlatıdaki olayların örgüsüne bakıldığında Deli Dumrul hikâyesinde çoğu zaman destansı eğilimli tür ile uyum sağlandığı görülmektedir. Bunu öncelikle hikâyelerin sözlü olarak gelişim göstermesine bağlayabiliriz. Bu aşamada “söz”ün ön plana çıkarılması ve anlatıcısının “söz”ü değerli kılması neticesinde hikâyede ağırlıklı olarak “söz”e dayalı eylemlerin varlığı ortaya çıkarılabilir.

Muharrem Ergin’in Dede Korkut Kitabı eseri içerisindeki Duha Koca oğlu Deli Dumrul hikâyesinde “söz” ile ilgili eylemler sırasıyla şunlardır: Anlatıya hâkim olan en temel söz bildiren eylem “de-” fiili ve türevleridir. Bu fiil “dedi / der” şeklinde kullanılmıştır. Altmış beş kez tekrarlandığı dikkate alınırsa hikâyenin destansı olma özelliğinin ispatı ortaya konmuş olacaktır. Bunun dışında hikâyede söz aktaran ikinci önemli kelime “söyle-” eylemidir. Bu fiil metin içerisinde dokuz kez geçmektedir. Ardından “yalvar-” fiilinin söz ifade eden bir başka eylem olduğunu görmekteyiz. Bu

kelime de anlatı içerisinde dört kez tekrar edilmiştir. “Buyruk eyle- / ol-” iki kez, “dua et- / kıl-” iki kez, “feryat et- / kop-” iki kez, “emreyle-” iki kez tekrar edilmiş iken; “nida eyle-”, “deyiş de-”, “şükür kıl-” bir kez tekrar edilmiştir.

Hikâyede, “görelim hanım ne söyler” / “görelim nasıl yalvarmış” gibi söz kalıplarının metinde altı kez tekrarlandığı görüldüğünden, farklı bir anlatı düzlemine geçişin habercisi olduğunu gösterir. Hikâyeyi sözsel anlamda ele aldığımızda sözlü kültürün “akılda kalıcılık”ı esas alan düsturuna uygun olarak kelimelerde şiirsel üslûbun mevcut olduğu görülür.

3.5.2 Hareket ile İlgili Eylemler

Dede Korkut hikâyelerinin genelinde göçebe yaşantının etkisi ile hızlı bir yaşam tarzı sergilenmektedir. Çünkü göçebe insanın hayata ve doğaya karşı her zaman dikkatli ve hareketli olmak durumundadır. Buradan hareketli destansı nitelik taşıyan hikâyemizin yoğun hareket barındıran eylemlerle yüklü olduğunu söylememiz mümkündür. Bu eylemlerden bazıları “dört nala yetiş-”, “savaş-”, “çekiş-”, “mücadele-”, “öldür-”, “can al-”, “hamle kıl-” “köprü yaptır-” gibi eylemler göçebe insanının hayat düzleminde yaşadığı mücadelecî tavrın göstergesidir. Konargöçer insan, bunu hem kendi hem de çevresindeki tüm diğer varlıklar sayesinde bilincine yerleştirir.

3.6. Hikâyede Zaman ve Mekân Kesiti

Hikâyede zaman mefhumuna bakacak olursak anlatsal düzeyde karşılıklı konuşmalardan hareketle eylemlerin eş zamanlı gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Zaman süresi ve dönem olarak da aynı anda gerçekleştiğini belirtebiliriz. Hikâyenin giriş ve son kısımlarında anlatıcının geçmiş zaman kiplerini kullanmış olması hikâyeye özelliklerine riayet edildiğinin göstergesidir (Özdarıcı, 2011: 379).

Hikâyede birbirinden farklı yedi mekândan söz edilebilir. İlk mekân Deli Dumrul’un geçenden otuz üç, geçmeyenden kırk akçe aldığı köprünün bulunduğu ortamdır. Burası bir dış mekân

olarak Dede Korkut'un yaşam kesitinin ilk kısmındaki gözünü daldan budaktan sakınmayan yapısını vurgulayan bir mekândır. Deli Dumrul'un insanlardan kestiği haraç ve köprübaşında takındığı şiddet tavrı onun karakter kesitini "mekân - duygu" bağlamında ortaklaşa öne çıkarmaktadır. Burada bahsi geçen bu mekânda Deli Dumrul birebir hayatın içinde etkindir. Buradan hareketle bu mekânın tesadüfi olmadığını söylememiz mümkündür. Deli Dumrul hikâyesi geleneksel inanış ve kültür ile İslami kültür ve inanışın birlikte yer aldığı, sentezlendiği bir yapı sergiler. Bu düalizm, dönemin koşullarında yaşayan insanları da etkiler. Hikâyede köprü öte ve beriyi birbirine bağlamasının yanı sıra yaşanılan hayatı da sembolize ettiği için bir nevi evreni temsil eder. Köprünün başında hayat var iken, sonunda ölüm yer alır ve Deli Dumrul bu duruma isyan etmektedir (Özdarıcı, 2011: 379).

Deli Dumrul hikâyesinde geçen ikinci mekân; Deli Dumrul'un köprübaşında haraç almak için beklediği sırada içlerinden güzel bir yiğidin öldüğü obanın bulunduğu mekândır. Bu mekân Deli Dumrul'da cengâverlik ve merhametin iç içe geçtiği karmaşık duyguları barındıran bir dış mekândır. Mekân hakkında detaylı bir bilgi yer almamasına karşın, feryatların kopması ve yanık ağrıların söylenmesi, mekânın üzerinde olumsuz şimşeklerin çaktığını gösterir. Burası eski kültürün yok olmaya başladığını da işaret ettiği için ayrıca önemlidir (Özdarıcı, 2011: 379).

Bir diğer mekân ise Deli Dumrul'un Azrail'i avlamak için bulunduğu açık bir alandır. Bu mekân muhtemelen bir orman, ova ya da yoldur. Dış mekân olması önemlidir. Deli Dumrul bu ortamda kendini güvende hisseder; çünkü doğanı ile birlikte kendini vahşi ve saldırgan olarak addeder (Özdarıcı, 2011: 379).

Bahsi geçen bir diğer mekân Deli Dumrul'un evidir. İç mekândır. Hikâyede bu mekân hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bir diğeri babası ile konuştuğu mekândır. Altıncı mekân ise annesi ile konuştuğu ortamdır. Ancak bu mekânların iç-dış olduğuna dair ya da mekânlara ait özellikler hakkında hiçbir bilgi yer almaz. Sadece ana ve babadan alınan olumsuz yanıtlar sonucunda bu mekânların da menfilik barındırdığını söyleyebiliriz.

Hikâyede mevcut yedinci ve son mekân ise Deli Dumrul’un eşinden helallik istemeye geldiği ortamdır (Özdarıcı, 2011: 379).

Deli Dumrul hikâyesinde bahse konu mekânlar analiz edildiğinde, hikâyenin olay örgüsüne uygun seyrettiği göze çarpmaktadır. Özellikle Deli Dumrul’un karakter özelliklerini, inanış ve geleneklerini yansıtan köprünün bulunduğu mekânın, somutlaşarak olay örgüsünü bütünlediği söylenebilir.

Sonuç

Dede Korkut Kitabı, geçmişten bu yana toplumun ahlâk güzelliğini, üstün niteliklerini, kültürel motiflerini barındıran destanî mirası; muhteva bakımından da Türk milletinin topyekûn hayatını gözler önüne sermektedir.

İncelememize konu olan Dede Korkut hikâyelerinden “Duha Koca oğlu Deli Dumrul” metninde “cesaret, fedakârlık, diğerkâmlık, samimiyet” ön plana çıkarılarak, bahsi geçen olumlu özellikler topluma örnek idealler olarak sunulmuştur. Hikâyenin sonunda olumlu özellikler ödüllendirilmiş, bunların karşıtı özellikler ise cezalandırılmıştır. Bu yönüyle hikâye romantik ve didaktiktir diyebiliriz. Bu metnin; destansı bir hikâye olması itibarı ile edebiyat; dönemin içeriğini yansımasıyla halk bilim arasında geçişkenliğe sahiptir. Çalışma ile hedeflenen; metnin kilit noktalarını “gösteren ve gösterge arasındaki ilişkidenden” faydalanarak ortaya koymak iken göstergebilimsel metotların uygulanması ile karşıtlıklar, karşılaştırmalar, kesitler, bakış açıları ortaya çıkarılmış ve bu başlıklar altında analiz bulguları elde edilmiştir. Bu tür disiplinler arası çalışmalar, gerek sözlü gerekse de yazılı edebiyatın ayrıntılı bir şekilde incelenmesine olanak sağlamaktadır.

Kaynaklar

- Abdulla, K. (2012). *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Bayat, F. (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Caferoğlu, A. (1972). “Türklerde Av Kültü ve Müessesesi”, *VII. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri*, c. 1.
- Çoruhlu, Y. (2006). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Dervişcemaloğlu, B. [15.05.2014]. *Göstergebilim*, <http://www.ege-edebiyat.org/docs/493.pdf>, s.3.
- Delî Dumrul Hikâyesinin İncelemesi*, [12.06.2014].
<http://www.edebiyatfatihî.net/2013/12/deli-dumrul-hikayesinin-incelemesiolay.html#.V6Q199KLQdU>.
- Ergin, M. (1969). *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Erginer, G. (1997). *Kurban - Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*, İstanbul: YKY.
- Gökay, O. Ş. (2007). *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Günay, D. (2002). *Gösterge Bilim Yazuları*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Jung, C. G. (2009). *Dört Arketip*, İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Jung, C. G. [03.08.2016]. *Jung Psikolojisi: Bir Psikoloji & Modern Psikanaliz Kuramı*,
https://books.google.com.tr/books/about/Jung_Psikolojisi.html?id=ROtBCQAAQBAJ&redir_esc=y.
- Ocak, A. Y. (1983). *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Özdarıcı, Ö. (2011). “Anlatı tekniği Açısından ‘Duha Koca oğlu Delî Dumrul Destanı’nı Bir Çözümleme Denemesi””, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 4, s. 16.
- Rifat, M. (2009). *Göstergebilimin ABC’si*, İstanbul: Simavi Yayınları.

- Saydam, M. B. (1997). *Deli Dumrul’un Bilinci*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Schimmel, A. M. (2001). *İslamın Mistik Boyutları*, İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Sina, A. [17.05.2014]. Alkestis ve Deli Dumrul, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/31/271.pdf>.
- Yazıcı, H. (2009). “Dede Korkut Hikâyelerinde Av”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, 1.
- Yücel, T. (2005). *Yapısalcılık*, İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Zahidoğlu, V. (2000). “Kitab-ı Dede Korkut’un Metni Üzerine”, *A.Ü. Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 15, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 88.

Çokan Velihanov ile F.M.Dostoyevski'nin Mektupları

Çeviren: Dinara DUİSEBAYEVA*

F.M.Dostoyevski'ye**

5 Aralık 1856, Omsk

Muhterem Fyodr Mihayloviç,

Size mektup yazmak için doğan bu fırsattan istifade etmek için acele ediyorum. Siz gittikten sonra kentinizde sadece bir gece kaldım ve ertesi gün yola çıktım. O akşam benim için çok sıkıcı idi. Çok sevdiğim ve bana hüsnüniyet besleyen insanlardan ayrılmak çok ağır geldi¹.

* *Yrd.Doç.Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, İstanbul/TÜRKİYE, dduisebayeva@aydin.edu.tr*

** Rusçadan Türkçeye tercüme ettiğimiz mektupların metni şu çalışmadan alınmıştır: *Ч.Ч.Валиханов собрание сочинений в пяти томах*, том 5, Главная Редакция Казахской Советской Энциклопедии, Алма-Ата 1984-1985, том 5, 1985, с.143-144; с.147, 150; с.150-152; с.176-179. [*Ç.Velihanov Eserlerinin 5 Ciltlik Külliyyatı*, Kazak Sovyet Ansiklopedisi Başkanlığı Yayınları, Almatı 1984-1985, 5.cilt 1985, s. 143-144; 147, 150 ve 150-152; s.176-179] Mektuplardaki ayraç içinde yer alan ekleme ve açıklamaları da çevirdik ve ayraç içinde verdik. Gerekli gördüğümüz diğer ek bilgi ve açıklamaları ise dik ayraçla göstermeyi uygun bulduk.

¹ Çokan Velihanov (1835-1865) ile F.M.Dostoyevski (1821-1881) arasındaki dostluk, edebiyat tarihçisi, roman ve öykü yazarı Muhtar Avezov'un 1956 yılında "*Drujba Narodov* [Halklar Dostluğu] dergisinde yayımlanan "F.M.Dostoyevski ile Çokan Valihanov" adlı makalesi başta olmak üzere tarih profesörü Carasbay Ermekbay'ın son ulaştığımız "Miras Bıraktıkları Mektuplarında Fyodr Dostoyevski ile Çokan Velihanov" başlıklı makalesine (<http://gisap.eu/ru/node/70631>). Erişim: 23.06.2016) kadar birçok çalışmada ele alınmıştır. Carasbay Ermekbay, adı geçen makalesinde N.Veselovski'nin "Şarkiyatçılığın gökyüzünde parlak bir meteor gibi kayıp gitti." dediği Kazak aydını Çokan Velihanov ile ünlü yazar F.M.Dostoyevski'nin ne zaman, nerede ve nasıl tanıştıklarını, aralarında kurulan dostluk bağının ne kadar sürdüğünü mektuplardan seçtiği alıntılarla anlatır. Carasbay Ermekbay'a göre elimize Çokan Velihanov'un F.M.Dostoyevski'ye yazdığı dört mektup, F.M.Dostoyevski'nin Çokan'a yazdığı bir mektup ulaşmıştır. Çokan Velihanov'un eserler külliyyatında da yer alan bu mektuplar ve anılan iki büyük şahsiyetin diğer mektupları incelendiğinde onların arasındaki mektuplaşmanın altı yıl sürdüğünü söylemek mümkündür. Muhtar Avezov, Çokan Velihanov ile F.M.Dostoyevski arasındaki dostluğu "hakikî, samimî ve gönülden bir dostluk" olarak tarif etmiştir. F.M.Dostoyevski'nin genç dostu Çokan Velihanov'a duyduğu hayranlık ve sevgi, onun gelecekte parlak bir Kazak aydını olacağına dair umudu, yazarımızın diğer arkadaşlarına ve tanıdıklarına yazdığı mektuplara da yansımıştır. Bununla da kalmamış Çokan Velihanov'un bazı özellikleri Dostoyevski'nin "Delikanlı" adlı romanındaki Versilov'a ilham kaynağı olmuştur. Olga

Sizinle Semipalatinsk'te geçirilen o birkaç gün öyle hoş idi ki şimdiden sizi ziyaret etme ve sizde kalabilmenin yollarını arıyorum. His ve hâli anlatmada usta değilim. Diğer yandan bunun gereksiz olduğunu da düşünüyorum. Size ne kadar bağlı olduğumu ve sizi ne kadar çok sevdiğimi tabii ki biliyorsunuz.

Omsk'a geldiğimde, Semipalatinsk'e, size gidecek olan en iyi dostlarımdan Aleksandr Sergeyeviç Tsyurikov² ile vedalaşma gibi nahoş bir durumla karşılaştım.

Lütufkâr Fyodr Mihayloviç, size bu iyi kalpli zatı tavsiye diyor. Onu sevmelisiniz. Ne kadar sık görüşürseniz o kadar iyidir. Omsk, dedikoduları ve ardı arkası kesilmeyen entrikalarıyla öyle itici ki, bu şehri latife olsun diye terk etmiyorum. Bu konuda ne düşünüyorsunuz? Hayatımı nasıl daha iyi düzenleyebilirim, Fyodr Mihayloviç, bana akıl verin lütfen.

Durov³, nedense kendini iyi hissetmiyor. Burada, galiba, memur tuzakları ve entrikaları ile arası iyi değil. Bütün bunları, mamafih Tsyurikov tüm ayrıntılarıyla size rapor edebilir.

Malyskina "Astana-Sen Petersburg. Kazakistan ve Rusya: Edebî İlişkiler" başlıklı yazısında, F.M.Dostoyevski'nin "Delikanlı" (1875) adlı romanının taslak nüshasında Çokan Valihanov'un isminin geçtiğini belirtir.
("АСТАНА–САНКТ:ПЕТЕРБУРГ Казахстан-Россия: литературные связи", <http://magazines.russ.ru/neva/2015/9/14ast.html>. Erişim: 23.06.2016)

² Aleksandr Nikolayeviç Tsyurikov (Цюриков Александр Николаевич, 1824-1899), hukukçu, Dekabrist aydınlardan G.S.Batenkov'un arkadaşıdır. 1847-1858 yılları arasında Omsk'ta ve Semipalatinsk'te savcı olarak görev yapmış, daha sonra Kaluga'ya yerleşmiştir. Çokan Valihanov ile Omsk'ta iken tanışmış ve dost olmuştur. Tsyurikov'un Çokan'a duyduğu sevgi ve bağlılık hayatının sonuna kadar sürmüştür.

³ Sergey Fedoroviç Durov (Дуров Сергей Федорович, 1816-1869), Rus şair, yazar ve mütercim. Petraşevçilerdendir. 1849 yılında, Çarlık Rusya'daki siyasî yapının demokratikleştirilmesi ve köylülerin topraklarıyla birlikte azat edilmesi fikirlerini savunan Mihail Vasilyeviç Petraşevski'nin öncülüğünde gerçekleştirilen toplantılarına katılan ve aralarında F.M.Dostoyevski'nin de bulunduğu aydınlarla birlikte tutuklanmıştır. Petraşevski ile birlikte tutuklanan ve daha sonra "Petraşevçiler" olarak anılacak 20 kişiye idam cezası verilmiştir. İdam cezasının sahnelenmesinin ardından çar tutukluları affetmiş ve idam, sürgün ve kürek cezasıyla değiştirilmiştir. S.F.Durov, F.M.Dostoyevski ile birlikte Omsk hapisanesine gönderilmiştir. Durov da Çokan Valihanov ile Omsk'ta tanışır. Omsk, o esnada Sibiryа Kırgızları Vilayeti'nin (1854-1868) yönetim merkezidir ve S.F.Durov da valilikte çalışmaktadır.

Barnaul'daki derunî bilgiler sahibi dahi zatla fikir mütalaanız, mistik⁴ sohbetiniz... nasıl geçti? Gözümün nuru muhterem nişancı Vasili Petroviç'e⁵ selâmımı iletiniz, lütfen.

Kovrigin⁶ ona hiçbir şey yazmadığı için kızıyor. Mamafih yetimi uzun süre üzmemeli. Söz yetimden açılmışken. Son gece tavsiyeniz üzerine S. ile birlikte idim. Ona sorunuz, galiba kendisiyle çok hoş vakitler geçirdik.

Şimdilik hoşça kalın, Fyodr Mihayloviç, daha ayrıntılı ve çok sesli cevabınızı kısa sürede bekliyorum. Mektubunuzu Anna Andreyevna'ya⁷ verdim, galiba çok memnun oldu.

Sadık kulunuz Çokan Valihanov

Çokan Çingisoviç Valihanov'a⁸

14 Aralık 1856, Semipalatinsk

Mektubunuzu, dostum, Aleksandr Nikolayeviç [Tsyurikov] ulaştırdı. Beni sevdiğinizi yazıyorsunuz. Ben ise hiçbir merasime gerek duymadan size vurulduğumu ilân ediyorum. Asla ve kimseye, buna erkek kardeşim de dâhildir, size olduğu gibi gönlümün aktığını

⁴ Mektubun metnini aldığımız kitapta bu kelimeye “tahminî okuma” dipnotu verilmiştir (ç.n.).

⁵ Vasili Petroviç Demçinski (Демчинский Василий Петрович, 1830?-?), tuğgeneral yaveridir. Dostoyevski'nin Semipalatinsk yıllarındaki tanıdıklarındandır (http://www.fedordostoyevsky.ru/around/Demchinsky_V_P/. Erişim 15.07.2016).

⁶ N.Kovrigin, jeoloji mühendislerinin kumandanı, Altay bölgesi ve Semipalatinsk vilayetinin müfettişidir. “Gornyy Jurnal”[Dağ Dergisi] adlı dergide de (1860-1890) görev almıştır. 1850'li yıllarda Barnaul'daki Loktevsk fabrikasında çalışmıştır. O, burada Barnaul'daki nişanlısı Mariya Dmitriyevna İsayeva'yı ziyarete gelen F.M.Dostoyevski ile görüşürdü. O, Çokan Valihanov aracılığıyla düğün için F.M.Dostoyevski'ye ödünç para da vermiştir.

⁷ Anna Andreyevna de Grave, Osmk kalesi (güvenlik) kumandanının eşi olup sürgündeyken F.M.Dostoyevski'ye yardım etmiştir.

⁸ 14 Aralık 1856 tarihli ve “Çokan Çingisoviç Valihanov'a” başlığıyla kayıtlı olan bu mektubun M.E.Saltikov-Şçedrin Devlet Halk Kütüphanesi'nin arşivinde muhafaza edildiğini kaydeden Nechaeva, mektubun orijinali ile ilgili şu bilgileri de vermektedir: Mektup, iki yaprak (dört sayfa) olup boyutu 21,6X13,7. İlk yaprağın altında kurşun kalemle ismi belirlenemeyen bir kişinin notu (muhtemelen “Demçinski”) var. Ayrıca mektubun orijinal metninin önceki sahibi N.G.Pavlova'nın altı yaprakтан oluşan mektuplar listesi ve onunla ilgili bir açıklama notu (bir yaprak) da eklenmiştir. (http://www.fedordostoyevsky.ru/pdf/nechaeva_1957.pdf. Erişim 14.07.2016)

bilmiyorum ve bunun nasıl gerçekleştiğini ancak Tanrı bilir. Burada açıklama için birçok sebep söylenebilir. Ama sizi övmeye gerek var mı? Siz, ispata gerek duymadan samimiyetime inanıyorsunuz değil mi, azizim Vali Han? Bu konuda 10 kitap yazmak gerekseydi hiçbir şey yazamazdınız. Duygular ve gönül bağlılığı, anlaşılması imkânsız işlerdir. Sizinle vedalaştığımız gün, hepimiz üzgündük. Yolculuk boyunca hep sizi andık ve yarışa yarışa övdük. Siz de bizimle gelebilseydiniz ne kadar muhteşem olurdu! Barnaul'da büyük bir tesir uyandırıldınız⁹.

Kuznetsk'te (yalnız idim) (Nota bene¹⁰. Bu bir sır.) en iyi dostum olan, zeki, sevimli, ruhu da yüreği de güzel bir hanımefendiye¹¹ sizden çok söz ettim. Sizi o kadar çok övmüş olacağım, görmemiş olmasına rağmen, söylediğine göre en parlak renklerle tasvir ettiğim için sizi çok sevmiş. Belki de bu harikulade kadınla bir gün tanışma imkânı doğar ve dilerim ki siz de onun dostlarından olursunuz. İşte bu dileğim işbu konudan bahsetmeme sebep oldu.

Barnaul'da hiç kalmadım diyebilirim. Mamafih bir baloya katıldım ve kısa sürede herkesle tanıştım. Daha çok Kuznetsk'te (5 gün) kaldım, daha sonra Zmiev'de ve Lokt'ta. Demçinski hep o alışık olduğumuz mizahî ruh hâlinde idi. Semenyov, harikulâde bir insan. Ancak ben onu henüz yakından gözlemedim. Mektuba

⁹ Dostoyevski, 1850-1854 yıllarında Omsk kalesinde kürek mahkûmudur. 1854 yılında, kışın hapisten çıkar ve onu Müstakil Sibiryâ Kolordusu'na er olarak kaydederler. Dostoyevski, askerî görevini yapacağı Semipalatinsk'teki 7.Sibiryâ Sınır Taburu'na gelir. 1854 yılının baharında, daha sonra evleneceği Mariya Dmitriyevna İsayeva ile tanışır. 1856 yılında Dostoyevski, Çokan Velihanov ile tanışır. Şubat 1857'de, mektupta sözü edilen Kuznetsk'te Dostoyevski, Mariya Dmitriyevna ile nişanlanır. Aynı yıl Dostoyevski'ye asalet (zadegan) unvanı iade edilir. Mariya Dmitriyevna, Dostoyevski'nin ilk hanımıdır ve ne yazık ki 1864 yılında vefat eder. 1858 yılında Dostoyevski, ordudan istifa dilekçesini verir. Mart 1859'da Dostoyevski'nin istifa dilekçesine olumlu cevap verilir. Ancak gizli takip altındadır Dostoyevski. Kalacağı yer olarak Moskova yakınlarındaki Tver'i seçer. 1860 yılının Ocak ayında Petersburg'da oturma izni alır ve ailesiyle Petersburg'a taşınır. 1862 yılının yazında Dostoyevski iki buçuk ay sürecek olan yurtdışı seyahatine çıkar. Çokan, Dostoyevski ile Semipalatinsk'te tanışır. Çokan, onu önce Omsk'ta, daha sonra Petersburg'da ziyaret eder (<http://www.md.spb.ru/dostoevsky/biography/> erişim 13.07.2016).

¹⁰ Mektubu aldığımız yayında bu cümle için şu dipnot verilmiştir: “‘Dikkatinizi çekerim.’ anlamına gelen Latince bir ifadedir”.

¹¹ Dostoyevski'nin burada bahsettiği hanım Maria Dmitriyevna'dır.

yazamayacağın daha çok şey anlatılabilirdi. Fakat günü geldiğinde bir şey öğreneceksiniz. Kalbimin benim için hayattaki en değerli varlıkla ilgili (bunu bekliyordum da, beklemiyordum da) aniden onca dert, endişe ve korkuyla dolduğu ve yapayalnız olduğum şu dönemde (ama harekete geçmek lazım), şimdi, size iki yıldan beri yüreğimi ölesiye yormakta olan başlıca endişelerimi ve hedeflerimi açıklamadığım için pişmanlık duyuyorum!.. Yapsaydım bahtiyar olurum.

Sevgili dostum, azizim Çokan, size bilmeceler yazıyorum. Onları çözmeye uğraşmayın, ama bana şans dileyin. Belki yakında hepsini bizzat benden öğreneceksiniz...

Bize, bu tarafa mümkünse çabuk gelin, nisanda mutlaka burada olun. Niyetinizi erteletmeyin. Sizi öyle göresim geldi ki umarım siz de sıkılmazsınız.

Omsk'ta sıkıldığınızı yazmışsınız, nasıl da sıkılmazsınız! Görevinizle ve genel olarak vaziyetinizle ilgili olarak tavsiye istiyorsunuz. Ben şunlara ehemmiyet veriyorum: Çalışmayı bırakmayınız. Elinizde malzeme çok. Bozkır hakkında makale yazınız. Onu yayımlarlar (hatırlıyor musunuz bunu konuşmuştuk). Bozkırdaki hayat tarzı, sizin oralardaki dirlik düzen vb. hakkındaki notlarınız şeklinde düzenleyebilseydiniz çok daha güzel olurdu. Bu herkesin ilgisini çeken bir yenilik olurdu. Yeni bir şey olurdu ve siz de tabii ki ne yazacağınızı bilirdiniz (meselâ Puşkin'in¹² tercümesiyle John Tenner gibi, eğer hatırlıyorsanız).

Omsk'ta da, Petersburg'da da dikkatleri üzerinize çekmiş olurdunuz. Elinizdeki malzemelerle, bilgi ve notlarla siz Coğrafya Cemiyeti'nin de ilgisini çekerdiniz. Kısacası, Omsk'ta size başka türlü bakarlardı. Hatta sizin için açılacak yeni yolun imkânlarıyla akrabalarınızın da dikkatini çekerdiniz. Gelecek yazı bozkırda geçirmek istiyorsanız daha çok beklemek lazım. Fakat önümüzdeki

¹² A.S.Puşkin'in 1836'da, "Sovremennik" dergisinde ve The Reviewer imzasıyla yayımlanan, Kızılderiiler arasında uzun bir süre kalan Amerikalı John Tenner'in 1830'da çıkan "«A Narrative of the Captivity and Adventures of John Tanner during Thirty Years Residence Among the Indians» adlı kitabıyla ilgili bir makalesi. Detaylı bilgi için bkz: <http://feb-web.ru/feb/pushkin/texts/push17/vol12/Y12-441-.HTM#Критика.ТЕННЕР>

yıl 1 [bir] Eylül'den itibaren yıllık izninizi Rusya'da geçirmek için başvurabilirdiniz. Orada bir yıl kalınca artık ne yapacağınızı bilirdiniz. Bir yıllık masrafı karşılamaya gücünüz yeterdi. İnanın çok para gerekmiyor. Önemli olan belli bir hesap kitapla yaşamak, bunda istekli ve aktif olmak. Şartlara ve bakış açısına bağlıdır her şey. Orada geçireceğiniz bir yıl içerisinde hayatınızın ileriki yıllarında atacağınız adımları kararlaştırdınız. Sonuçları kendiniz de değerlendirir, daha doğrusu bundan sonra ne yapacağınıza karar verirdiniz. Sibiryaya geri dönünce akrabalarınızın zihninde öyle sonuçlar veya izlenimler uyandırıldınız ki (Neler neler tasavvur edilmez ve hayal edilmez, bir bilseniz!), onlar size yurtdışına, daha doğrusu iki yıllığına Avrupa'ya seyahate çıkmanız için izin verirdi. Sekiz yıl sonra hayatınızı öyle bir düzenlediniz ki vatanınıza çok faydalı bir insan olurdunuz. Meselâ milletinizden olan insanlar arasında, Rusya'ya Rusların arasında bulunan biri olarak bozkırın ne olduğunu anlatan ve mensubu olduğunuz halkı tanıtan, değerini açıklayan neredeyse ilk kişi olmak, aynı zamanda da aydınlanmış [okumuş] bir şefaatçi [dava adamı] olarak vatanına hizmet etmek, büyük bir amaç ve kutsal bir görev değil mi! Hatırlayın, siz tamamıyla Avrupaî tarzda eğitim görmüş ilk Kazaksınız¹³. Üstelik kader buna ek olarak ruh ve yürek vererek sizi harikulade bir insan yapmış. Geride kalmamak lazım, ısrar ediniz, gayret ediniz, hatta kurnazlık ediniz, eğer mümkünse. Aslında mümkün, emin olun.

Kaderinizle ilgili ütöpik fikirlerime ve fallarıma gülmeyiniz, azizim Vali Han!

Sizi o kadar çok seviyorum ki bütün gün boyunca sizi düşünüyor ve sizin kaderiniz hakkında hayaller kuruyorum. Tabî ki hayallerimde kaderinizin üzerine titriyor ve onu düzene sokuyordum. Fakat hayallerimin arasında bir hakikat vardı. O da şu ki siz kabilenizin Avrupaî tarzda eğitim görmüş ilk üyesisiniz. Bu

¹³ Mektupta "Kırgız" denmektedir. Dönemin Rus literatüründe Kazaklar için "Kırgız" veya "Kırgız-Kaysak", Kırgızlar için de "Kara Kırgızlar" terimleri kullanılmaktadır. Biz "Kazak" olarak aldık (ç.n.).

vaziyet dahi tek başına muhteşem bir vakadır ve onun şuurunda olmak size mesuliyetler de yükler. İlk adımı nasıl atacağına karar vermek zor. Ancak bir tavsiyem daha var (genel olarak), yolunuzdan şaşmayın, kim olduğunuzu unutmayın ve az hayal kurunuz, daha çok yapınız.

Herhangi bir şeyle başlayın işe, hiç olmazsa kendi mizacını çözmek uğruna bir şey yapınız. Herhangi bir şey yapmış olmak, hiçbir şey yapmamaktan daha iyidir.

Tanrı size baht bağışlasın!

Hoşça kalın, aziz dostum, sizi kucaklamama ve 10 defa öpmeme izin veriniz.

Beni unutmayın ve sık sık yazınız. Tsurikov'dan hoşlandım, samimi biri, fakat onun hakkında henüz az şey biliyorum.

Semenyov ile yollarınız birleşecek mi ve Semipalatinsk'e (hâmiş) birlikte gelebilecek misiniz? Öyleyse epey kalabalık olacağız. O zaman, belki, hayatımda çok şey değişecek!

Tanrı izin verirse...

Demçinski size hürmetlerini ilettili. Onun evinde, genellikle yazılacağına dair söz verilen satırları bekleyerek kahvaltı ettiğimiz veya akşamları çay içtiğimiz masanın kenarında oturuyorum. Karşımda Tsyurikov oturuyor, o da size yazıyor.

Demçinski ise uyuyor ve horluyor. Şu anda saat akşamın 10'u. Neden çok yoruldum, anlamıyorum. Semipalatinsk hakkında size bir şeyler yazmak isterdim. İnsanı çok güldüren konular var. Doğru düzgün yazsan bile onda birini dahi yazıp bitiremezsin.

Hoşça kalın, aziz dostum. Bana sık sık yazınız. Ben size her zaman cevap yazacağım. Belki bir dahaki sefere hedeflerimden söz etmeyi göze alırım. D'ye hürmetlerimi iletiniz ve ona benim adımdan en içten dilekleri dileyin. Onu çok sevdiğime ve ona içten bağlı olduğuma inandırınız.

S. önünüzde saygıyla eğiliyor. Sizinle birlikte Omsk'ta nasıl yaşadığımı anlattı. S. sizi unutmamış ve sizinle çok ilgileniyor.

F.Dostoyevski'ye

18 Haziran 1859, Kazan (?)

Aziz dostum, Fyodr Mihayloviç!

Sana Kazan'dan yazacağıma söz vermiştim. Fakat çeşitli sebeplerle, en önemlisi de tembellikten, size Sibirya'dan, dün geldiğim ve general valiyi bekleyeceğim Petropavlovsk'tan yazıyorum. Daha sonra memleketime, doğrudan Orda'ya¹⁴ gitmeyi düşünüyorum. Sağlığım, iyi de değil kötü de değil. Kımız içiyor olsam da daha önce olduğu gibi biraz öksürüyorum, mamafih, bozkır, hür hava, at arabaları ne diyecek, nasıl tesir edecek, bakalım.

Şu anda ruh ve beden olarak keyifsizim, perişanım ve uzun uzun yazamıyorum. Keyifsizliğim Kazan'da yanıma bir yol arkadaşı almamdan kaynaklanıyor. Bu beyefendi ölümüne beni bıktırdı, fakat ondan bir türlü kurtulamıyorum. Ben nereye gitsem o da oraya gidiyor. Varlığı dahi tek başına benim için işkence gibi ve beni neredeyse çıldırtıyor... İşte, sevgili dostum, kendi kendime bir dert aldım. Asla ileride yol arkadaşları alma yanına. Canım daha fazla yazmak istemiyor, sevgili dostum, Mariya Dmitriyevna'ya, Mihail Mihayloviç'e ve ailesine, Maykov'a, Plonski'ye ve tanıdığımız herkese selâm ve hürmetlerimi iletiniz. Kısa yazdığım için affet, gelecek sefer daha geniş tutmaya gayret edeceğim.

Valihanov

Lütfen, adrese Petropavlovsk aracılığıyla Kökçetav'a,
Tobolsk vilayetine diye yaz.

¹⁴ Burada "Amankaragay bölgesi" kastedilmektedir. Amankaragay bölgesi, Çokan Velihanov'un babasının da bir süre "ağa sultan" olarak yönettiği, Çarlık'ın 1820-1830'lu yıllardaki idarî taksimatına göre Omsk Vilayeti'ne bağlı 7. bölgedir. 1867-1868 yılları arasında yeniden düzenlenen 7. bölgede 1830'lu yıllarda yaklaşık 14 357 kişi yaşamakta idi (<http://www.madenimura.kz/ru/culture-legacy/books/book/kazahstan-nacionalnaa-enciklopedia-1-tom?category=all&page=211>). Erişim: 22.07.2016) Çokan Velihanov, bu bölgenin resmî adını Kazaklar arasında yaygın olduğu hâliyle kullanmaktadır. "Orda", kelimesi "payitaht", "ordugâh" ve "merkez" anlamındadır.

F.Dostoyevski'ye

14 Ocak 1862, Kırgız¹⁵ Bozkır

Aziz dostum, Fyodr Mihayloviç.

Sen, muhtemelen çoktan öldüğümü düşünüyorsun. Bu arada, yaşıyorum. Yaşadığımın kanıtı da yazdığım şu mektup olacak. Şimdiye kadar, birazdan izah edeceğim birtakım makûl sebeplerden dolayı sana yazmadım. Birinciden ekimde Petersburg'da olacağımı düşünüyordum. Hastalanınca bu niyetimi aralığa kadar ertelettim. Aralıkta da sağlığım kötü olunca Sibiryâ doktorlarının kışı bozkırda geçirme tavsiyelerine boyun eğdim. Artık kendim de sağlığı benim gibi olan birinin Petersburg'da daimî olarak kalmaması gerektiğine karar verdim. Bu sebeple Kaşgar konsolosu görevine talibim. Aksi gerçekleşirse ordudan ayrılmak ve memleketimde, Orda'da, seçim çalışmalarına hizmet etmek istiyorum. Kaşgar'da dolgun bir maaşım olurdu. Oranın iklimi de güzel. Belki sağlığım da düzelirdi.

Eğer bu arzum gerçekleşmezse, memleketimde de vakit kötü geçmeyecektir diye düşünüyorum. Çiftçilikle, ticaretle meşgul olurum. Eğer halk seçerse dürüst bir yönetici olurum ve herhalde ebeveynlerime eğitimsiz ve vahşî sultanlarından daha fazla yararım olur. Hâl böyle olursa bir yıl veya iki yıl sonra Petersburg'a gider, dostlarımızla birkaç ay hoşça vakit geçirir, yeni kitap ve yeni fikirlerle donanmış olarak Orda'ya, Kırgız-Kazak bozkırlarına döneriz. Fena bir fikir değil mi, azizim Fedya! Sağlığım biraz düzelseydi, güzel ve gerçekleşmesi de gayet mümkün olan bir fikirdir bu. Doğrusu, eskiye nazaran şimdi kendimi daha iyi hissediyorum. Ancak yine de olması gerektiği gibi değil.

Kısacası, kışı Orda'da geçireceğim, kımızla tedavi kürünü tamamlayabilmek için yazın da Orda'dayım. Sonbahara doğru, eğer hayatta olursam, Petersburg'dayım ve seni öyle bir kucaklayacağım ki muhtemelen acıdan çılgılık atacaksın. Bozkırda, kardeşim, hayat

¹⁵ Burada da "Kazak" anlamında kullanılmaktadır. Dönemin terminolojisine göre Kazaklara genellikle "Kırgız" veya "Kırgız-Kaysak", Kırgızlara da "Kara Kırgız" denmekteydi (ç.n.).

yalnız biraz sıkıcı. Ama istediğim kadar tembellik ediyorum ve kimse işime karışmıyor. Sibiryalı bir doktorun, saygıdeğer bir zatın (sen onu tanımazsın) nasihatlerine uyararak yorucu hiçbir iş yapmamaya söz verdim. Yazmıyorum, okumuyorum, kısacası zihnî kabiliyetlerimi yormuyorum. İşte benim uyguladığım tedavi yönteminin esası budur ve bendeki can sıkıntısının kaynağı da. Burada meşgul olacak, mesela kartal ve av köpeği ile veya tüfekte avlanmak gibi başka şeyler de bulunabilirdi, ama kahrolası sağlık durumum buna asla izin vermiyor. Yat, sadece yat. Bu kadar.

Mihaylo Mihayloviç, ne yapıyor? Onun körpe çocuğu ve bizim aziz arkadaşımız “Vremya¹⁶” nasıl? Selâm ve hürmetlerimi ilet, lütfen Mihaylo Mihayloviç’e, Nikolay’a ve sizinkilerin hepsine. Maykov’a ve hanımına samimî hürmetlerimi ilet. Polonski’ye ve Strahov’a da. Eğer Nikolay Kuroçkin’i görecek olursanız, söyle kendisine, yazacağım ona.

Şimdi senden bir ricam var. Okuyacak bir şey yok, yukarıda dediğim gibi. Bu sebeple lütfen “Vremya”yı gönderin lütfen, daha sonra hesaplaşırız. Eğer maddi durumum elveriyorsa benim için “Sovremennik”e¹⁷ abone olur musun? Adresim: Batı Sibirya’daki Petropavlovsk şehri aracılığıyla Kokşetau istasyonuna.

Unutma, bana fotoğrafını gönder ve bana söz veren Maykov, Polonski ve Krestovski gibi dostlarımla yakından tanıdığım insanlardan fotoğraflarını al.

¹⁶ Vremya: Kelime anlamı “zaman” olan bu siyasî ve edebî dergi, 1861-1863 yılları arasında Petersburg’da M.M.Dostoyevski tarafından, F.M.Dostoyevski’nin ve “poçvenniki” (Batıcılara karşı kökü, millî değerleri savunanlar, gelenekçiler) adıyla bilinen bir grubun katkılarıyla yayımlanmaktaydı.

¹⁷ Sovremennik: Kelime anlamı “çağdaş” olan ve tanınmış Rus şair A.S.Puşkin tarafından temeli atılan, 1836-1846 yılları arasında Petersburg’da yılda dört defa yayımlanan edebî, sosyal ve siyasî bir dergidir. 1846 yılında dergiyi İ.İ.Panayev ile A.N.Nekrasov satın alır ve dergi 1847 yılından itibaren her ay çıkmaya başlar. Belinski, Turgenyev ve Herzen gibi tanınmış isimlerin yazılarına yer veren bu derginin 1853-1856 yılları arasındaki yönetmeni N.G.Çernişevski idi.1858 yılından itibaren liberaller ile muhafazakârların polemiklerine ağırlık veren dergi, devrimci demokratların merkezi hâline gelmiştir. Dergi, çarlık emriyle 1868 yılında kapatılmıştır.

Mariya Dmitriyevna'ya derin bir hürmet beslediğime şahitlik ediyorum, umarım daima sıhhatli olursunuz. Biz günahkârları unutmayınız.

F.M.Dostoyevski'ye

15 Ekim 1862, Kökşetav

Aziz dostum, Fyodr Mihayloviç.

Yakında yurt dışına çıkacağını yazdığın mektubu çoktandır almıştım ve ne zamandan beri sana yazmak istiyordum. Nihayet gördüğün gibi şimdi yazıyorum. Hakkımda neler düşünüyorsun, Tanrı bilir. Öldü mü, hasta mı, diyorsundur. Bu arada kendimi hem bedenen hem ruhen çok kötü hissetsem de hâlâ hayattayım. Birinciden can sıkıntısından, ikinciden Kırgızların (burada Kazakların) her dakika, her saat görmek zorunda olduğum mantıksızlıklarından duyduğum dehşetten. Üstelik tüm bunlardan doğan izlenim o kadar dayanılmaz bir hâl alıyor ki bir umut ışığı, daha doğrusu çevredeki boşluktan elbet bir gün kurtulma umudunun ışığını görmüyorsun.

Bir vakitler hayatımı yurttaşlarıma yararlı olacak işlere adanmak için, onları memurlardan ve zengin Kazakların despotluğundan kurtarmak için sultan olmayı aklıma koymuştum. Bununla ben, her şeyden evvel, yurttaşlarıma onlar için tahsilli bir sultanın ne kadar yararlı olacağını örnekle göstermeyi düşünüyordum. Böylece yurttaşlarım gerçekten tahsil görmüş bir insanı, (hep gördükleri) Rus memurlarını değil, davranışlarından Rus terbiyesi konusunda bazı sonuçlar çıkarmayı başaracakları bir

insanı görmüş olacaktı. Bu maksatla Atbasar bölgesi ağa sultanlığı¹⁸ seçimi için aday olmayı kabul ettim. Ancak seçim memur entrikaları olmadan geçemezdi. Hem bölgenin zengin beyzadeleri hem memur beyler, ayrı ayrı muhalif oldular. Anlıyor musun neden? Çünkü ilin zengin beyzadeleri ağa sultanı soymakla elde ettikleri birkaç bini kaybederdi. Memur beylerin ise, gerçekten sultan olsaydım, işleri doğru ve adil yürütmeleri gerekirdi. Gördün mü, burada memurlar için bir nevi “olmak veya olmamak” meselesi çıkmıştı.

Altını çizmeliyim, benim tarafımda Rus iktidar güçlerinden sadece o sırada valilik görevini yürüten ve seçimi yöneten Gutkovski Beyefendi vardı. Memuriyetimle ilgili gelişmeler, zenginler ile mevki düşkünü Ordalıların [Kazakların] gururuna dokunmaya ve onları korkutmaya başladı. Eğer Valihanov sultan olursa sonucu herkes için kötü olacak çünkü, “güya o eşitlik taraftarıdır ve size katıksız Kazak kardeşleriniz gibi zenginliğinize ve mensubu olduğunuz boya göre muamele etmeyecek.” demişler. Ayrıca hakkımda öyle bir söylenti yaymışlar ki güya ben Allah’a inanmıyormuşum ve Hz. Muhammed’e düşmanmışım. Böyle şeyler, özellikle de Rus mayorlar (“mayor” binbaşı demektir, Kazaklar Rus memurların hepsini böyle adlandırır) tarafından söylendiğinde yarı vahşî ve geleneklerine bağlı bir halkın üzerinde tesir bırakmadan geçmez. Hemşerilerim, biliyorsun ki, belki de Doğu’nun [büyüğe, yönetene] saygı gösterme anlayışından olsa gerek, Rusların yönergelerine ve emirlerine daima uyarlar.

¹⁸ Ağa sultan: 1824-1854 yılları arasında kullanılan unvan olup “sancak beyi” veya “nahiye müdürü” karşılığındadır. Çarlık Rusya’nın 1822’deki “Sibirya Kırgızları [Kazakları] Hakkındaki Kararı”na göre Kazak toprakları “okruglere” (bölgelere) taksim edildi. “Okrug” merkezine Rusça “prikaz” denirdi. Kazaklar ise “duan” [“meclis” anlamındaki “divan”dan] olarak adlandırdı. Bu karara göre Orta Jüz’ün Kazakları 1824-1868 yılları arasında sekiz “duan”a (Kökşetav, Karkaralı, Amankaragay, Akmola, Ayagöz, Üşbulak, Bayanavıl, Kökpekti) bölündü. 1859 yılının sonunda Kusmurın “duanı” kapatıldı (ki 1852 yılından itibaren Amankaragay “duanı”na böyle denmekteydi) yerine Atbasar “duanı” açıldı. Ancak Kusmurın bölgesinin esas bölümünü oluşturan Kızıljlar ili 1859 yılının sonlarına doğru Kökşetav “duanı”na bağlanmıştı. Çokan Velihanov, 1835 yılında Kusmurın’da dünyaya gelmişti.

Böylece iki fırka [parti] oluştu. Birincisi Baganalıların¹⁹ Hokand Hanlığı sınırlarında yaşayan göçebe ve vahşî mirasçılarının dört ilçesinden oluşuyor. Bu yabanî fırka, saç dipten kesilmemiş ve günde beş defa abdest almayan birinin sultan olmasını istemiyor. Üstelik Baganalılar, sultan olursam erkeklerinin hepsini orduya, çocuklarını da okula yazdıracağımdan korkuyorlar. Böyle telkin edilmiş.

Diğer ve bana sadık olan ikinci fırka [parti] ise, önceleri tâbi olan üç ilden ve bu ilçenin tüm sultanlarından oluşuyor. Seçim başlıyor, ama seçimden önce muhalif fırka, general-valinin²⁰, doğup büyüdüğü “-chen” ile biten Münhen’i bırakıp kız kardeşiyle birlikte geldiği bağımsız Tatariya’daki Kazakları soyup soğana çevirmek ve topladığı paralarla karısına “portakal çiçekleri²¹ ve incilerle süslenmiş bir taçla tamamlanan, egzotik kumaşlardan dokunmuş kurdelelerle bezenmiş elbise” diktirmek isteyen Bavyeralı Alman sekreterini ziyaret ederler. Seçimde ben zirvedeyim. Oy çokluğuyla seçiliyorum. Bende 25, muhalifim olan Baganalı’da ise 14 oy.

Kanuna göre “ağa sultan”lık için şu yollar var: Birinciden sultanlar ve rütbeli Kazaklar veya il yönetiminde 9 yıl görev almış kişiler “ağa sultan” olarak atanır. İkinciden seçimde oy çokluğu ile üstün gelen kişi “ağa sultan” olur. Üçüncüden sultanlar arasındaki üstünlüğüne, imtiyazına göre seçilir. Rakibim, sıradan bir Kazak idi ki aslında bu kararı etkilemez, fakat o okumamış biri ve bir değil

¹⁹ Baganalı: Kazak seçerisinde Orta Cüz’deki (yüz) Kazak boylarından biridir. Bazı kaynaklar, Baganalı boyunun Naymanlara kadar uzandığını ileri sürer. Kimi araştırmacılara göre Baganalı, müstakil bir boy birliğidir. Bu boy, Cezkazgan ve Kızılorda bölgelerini yurt edinmişlerdi. Savaşta kullandıkları “uran” (parola) “Kaptagay”, ongunları ise “bakan”(dik çizgi ile gösterilen “direk”, “sırk”)dır.

²⁰ Vali, “baron”, “graf” ve “dvoryan” gibi asilzade unvanlarıyla tanınmış bir ailenin mensubu olan Gustav Karloviç fon Frederiks idi. G.K.Frederiks, 1854-1858 yılları arasında Sibirya Kırğızları [Kazakları] Vilayeti askerî valisi idi.

²¹ Çokan Velihanov burada Walter Scott’un “İvanhoe” adlı romanında geçen bir cümleyi kullanmıştır. Bahsedilen kadın elbisesi 19. yüzyılın 30’lu-60’lı yıllarında Rusya’da moda olan ve sadece zengin insanların hazırlatabildiği, satın alabildiği bir tür gelinliktir. Bu gelinliğin asıl bölümünü, başlangıçta (Fr. fleur d’orange) portakal çiçekleriyle, daha sonra bal mumundan yapılmış çiçeklerle ve incilerle süslenmiş taç oluşturur.

birkaç defa mahkeme görmüş biridir²². Bu seçim aslında bitmiş bir işti. Ağa sultan olmam için tüm kanunî şartları haizim, üstelik az oy almış olsaydım yine de okumuş biri olarak beni vahşi Ordalı'ya [Kazak'a] tercih etmeleri gerek. Vali, “Ümitli olun, Velihanov Bey.” diyor. Ben de kanun benden yana nasıl ümitli olmayayım diye düşünüyorum. Fakat rakibim ümitsizliğe kapılmıyor, vazgeçmiyor. Geçen kış o Omsk'a üç bin ruble götürdü ve iki mahkumu serbest bıraktırdı. Bu işte ona sekreter²³ yardım etti. Sekreter şimdi de ona para topla ve adamlarını gönder, han seçilirsin diyor. Paralar Omsk'a gidiyor. Ben şu ana kadar “suçları” sayıp döken çok makale okusam da bu sefer utanırlar alçaklar diye düşünmüştüm. Çünkü ben sıradan bir aday değilim. Gururum isyan etmeye başladı. Aniden Gutkovski'den haber alıyorum. Baganalıların Omsk seferleri meyvesini vermiş. General vali seni asla tayin etmek istemiyor, diyor Gutkovski. Gerçekten de bizde, Rusya'da kanunlar henüz generaller için değil. Ayrıca generallerin daha çok “tabîî Kazakları”²⁴ sevdiklerini biliyorum. Çünkü “tabîî Kazaklarda” biliyor musunuz, güya “Doğu'ya has hırs” daha fazla imiş.

“Giray kaşları çatık oturuyordu. Dudaklarının arasında ise...” vd. İtiraf etmeliyim ki her şeye rağmen ben böyle bir pasaj beklemiyordum. Ne düşünüyorsun, dostum? Vaziyetimizi bir tasavvur et lütfen, ben Rusya'da yetişmiş Kazakları kastediyorum. Hemşerilerimiz sırf günde beş defa Allah'ı övme [dua etme] politikasından dolayı bizi döne ve dinsiz olarak görüyorlar. Generaller de “güya Doğu'ya has hırs az olduğu” için beni sevmiyorlar. Kahretsin, nedir bu? Şeytan diyor ki al başını bozkıra kaç.

Lütfen, akıl ver, ne yapmalıyım? Gerçekleşmesi için yazılı talepte bulunmak, anayasa istemekle aynıdır. Hapse atarlar, daha sonra “Makar'ın çitliğine çalışmaya” yollarlar. Ben Petersburg'daki

²² “Ağa sultan” olacak kişinin hiçbir adli suç işlememiş olması, başka bir deyişle mahkeme görmemiş olması gerekmektedir.

²³ Vali General G.K.fon Fridrihs'in sekreteri [yardımcısı] Bavyeralı bir Alman olan Gustav Kun idi.

²⁴ “Tabîî Kazaklar”, daha doğrusu “okumamış ve görgüsüz” Kazaklar.

bazı yöneticilere yazdım bile. Sen bu meselenin daha çok duyulmasını sağla, tüm arkadaşlarımıza anlat ki şehrin dört bir yanına yayılsın.

Mihaylo Mihayloviç'e ve ailedeki herkese samimi hürmet ve selâmlarımı ilet. Mariya Dmitriyevna'ya duyduğum hürmetin derinliğine şahitlik et ve Nikolay'a selâmımı söyle. Beni soran herkese eğilip selâm ederim.

Valihanov

Adresimi hatırlıyorsundur. Sibirya'daki yer adlarının senin gibi halis bir Petersburglu tarafından anlaşılması zor değildir. Yine de adresimi yazayım: Kokçetavskaya stanitsa, çerez g.Petrovlovsk Zapadnoy Sibirii.

Fotoğraflar:

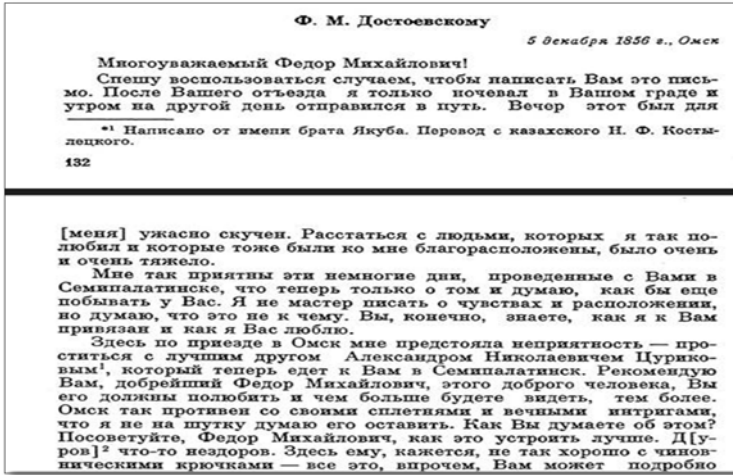

1. Fotoğraf: Çokan Velihanov ile F.M.Dostoyevski,
Semipalatinsk şehri, 1858 yılı²⁵.

²⁵ Şimdiki adıyla Semey şehrinde N.Leybin'in fotoğrafhanesinde çekilen bu fotoğraf, mektupların yer aldığı Çokan Velihanov'un 5 ciltlik eserler külliyatında da yer almaktadır. <http://mytashkent.uz/2014/02/04/f-m-dostoevskij-i-chokan-valihanov/>; http://www.fedordostoevsky.ru/around/Leibin_N/ (Erişim: 22.07.2016).

2. Fotoğraf: Çokan Velihanov ve F.M.Dostoyevski Anıtı²⁶

3. Fotoğraf: Çokan Velihanov'un 5.ciltlik eserler külliyyatının 5.cilinde yer alan, F.M.Dostoyevski'ye yazdığı mektubun metninden bir parça.

²⁶ Kazakistan'ın Semey şehrindeki F.M.Dostoyevski Müze Evi'ndeki bahçede bulunan Çokan Velihanov ve F.M.Dostoyevski Anıtı. <http://dostoevsky.kz/dom-muzei-f-m-dostoevskogo-v-g-semey/istoriya-muzeja.html> (Erişim: 13.06.2016).

Ses Benzerliğinde Ölçek

William M. Austin (*)
Çeviren: Günay KARAAĞAÇ

Fonemin klasik tanımı şöyle bir şeydir: (Ayrımcı olmayan) bütüncü dağılımda veya fonetik benzerlikte yer alan sesler dizisi. Buna Trager'in ifadesi de eklenebilir: "Ayrımcı olmayan bütüncü dağılım ölçüsü, fonetik benzerlik ölçüsünden daha önemlidir"¹. Fonetik benzerlik ölçüsünün ikinci derecede önemli olduğu genellikle kabul edilmesine rağmen, ortaya şöyle bir soru atılabilir: Bunun herhangi bir önemi, hiç mi yok? Başka yerlerde olduğu gibi, burada da cevap, incelemenin düzlemine bağlıdır. Fonem, fonem sıfatıyla, sadece dağılımın daha üst bir düzleminde, bir morfemde ortaya çıkar. Fonetik düzlemde fonem, sadece gerçek ötesi bir varsayım, morfemik düzlemde ise bir gerçekliktir. Fonemler, ses benzerlikleriyle değil, fonksiyonları ve dağılımlarıyla fonemdirler. Çoğu dil bilgini, ses benzerliğinin fizik sınırları konusunda keyfidirler ve ölçükleri yerine göre değişkendir. Bloch, Japon Konuşma Dili Çalışmaları IV'te açıkça bu tavrı içindedir²:

[f'h] (Dud./Gırt. 3). Her yerdeki [f] [h]'nin alofonudur; fakat her yerdeki [h] [f]'nin alofonu değildir. Dud./Gırt. (dudak ünsüzü veya gırtlak ünsüzü) işaretlemesi, diş, ön damak veya art damak, kısacası, dil sesi olmayan şekilde anlaşılabilir.

(*) Bu yazı, William M. Austin, "Criteria for Phonetic Similarity", *Language*, 33.4 (1958)'ten Türkçeye İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyat Bölümü Öğretim Üyesi Prof.Dr. Günay Karaağaç tarafından çevrilmiştir.

¹ G. L. Trager, *Encyclopaedia britannica* (yay. 1956), bk. Lg. Bilhassa bk. B. Bloch: "A PHONEME is a class of non contrastive and phonetically similar phones", *Language* 26.90 (1950); E. H. Sturtevant: "A phoneme, then, which in a given language function in the same way", *An introduction to linguistic science* 15.6 (New Haven 1947). Daha başka benzer tanımlar da vardır.

Bu yazı, 25 Ocak 1955'te Washington Linguistic Club'ta verilen konferansa dayanmaktadır.

² Lg., 26.108 (1950).

Dud./Gırt. niteliği, (değişkenleri dahil ve ara basamak niteliğindeki bir veya daha fazla alofonları hariç) ayırıcı olmasına rağmen, kendisi ayırıcı nitelik taşımayan bir ara basamaklar dizisi oluşturan alofonlarda geçerli olan ayırıcılığın belirlenmesi, ‘yerine göre değişkenlik’ prensibine uygun olabilir. Diş., ÖD, ADÖ, ADO (diş, ön damak, art damak önü, art damak ortası) fonemlerinin, yani Dud. ve Gırt. arasındaki ara basamak fonemlerinin niteliği, bütün üyeleri tek sınıf sesin, dil sesinin alt bölümleri oldukları için, ayırıcı değildir.

Dil sesi olmayan [f] - [h] ile dil sesi olan [x] - [h] ses çiftleri, bir, iki veya daha çok fonemin üyeleri olabilmektedir; fakat Bloch tarafından ayırıcı fonetik sebepler gösterilmemiştir. Bu seslerin hepsi, sızıcı ünsüz olduklarında “sesçe benzer”, telaffuz noktaları farklı olduğunda “sesçe benzemez” dirler. Bu seslerin fonemler halinde gruplandırılmaları, ne ses bilgisine ne de benzerlik kanunlarının uygulanmasına bağlıdır. Bilgimiz, her yönüyle istenilen bir kesinliğe ulaşmıştır. Fonetik benzerliğin kesinliği ortaya çıkarılamazsa, fonetik ölçek bir kıyıya bırakılır. Yoksa bütün diller için geçerli fonetik benzerlik kanunları var mıdır? Bu benzerliğin eş zamanlı problemi, açıkça, ses değişmesinin art zamanlı problemiyle birleşmiştir. Ses değişmesi, özünde, alofonların kimlik değişmesini içerir³. Bir fonemin pozisyon varyantının (belki bütün fonemin) ortadan kalkması veya pozisyon varyantının hoş karşılanmayıp sıfırlanmasıyla alofon, başka bir fonemle birleşebilir. Nitekim, “latter” kelimesindeki /t/’nin sedalı sert sürtünmesiz varyantı, birçok kimselerce /d/ olarak söylenmektedir ve belki bir gün /d/ olacaktır. Bazı ağızlarda, ortadaki /t/’nin yutaktaki kapanma alofonu düşebilir ve daha sonra [beel], [be:l], [bel] şeklini alabilecek olan bir [be’el] şeklini alır. Belki bu alofon, başlı başına bir ayırıcılığın konusu, yani yeni bir fonem olabilir.

³ Krş. L. Bloomfield, *Language* 365 (New York 1933).

Farkına varılabilir bir varyasyonun sona erdirilebileceğini düşünen Paul, böyle bir değişimin derece derece olabileceğini tahmin etti⁴. Bu doğru olabilir; fakat varyasyonu sona erdirmede engel bulunursa, bu durum gerçekleşmez. Almanca ilk ünsüz nöbetleşmesine dâhil olan değişimler, meselâ, genellikle bir derecelenme içinde ve [p] > [p'] > [pf] veya [ø] > [f] gibi bir dizi olarak düşünülür. Diğer taraftan, hiçbir dilci işitmedim ki Hint-Avrupa. *[x] ‘nın Grek. [p] ve [t]’ye değişmesindeki ara basamaklara (hiç değilse telaffuz bakımından) işaret etsin. Hoenigswald, ses değişmesi olayını özetlerken, eş zamanlı ve art zamanlı düşüncenin yakınlığını kısaca ifade eder⁵: ”Belirli çevrelerde karşılıklı olarak bulunan kısmen böyle diziler, ilk dildeki bir ve aynı fonemin devamı olarak kabul edilebilir”. Karmaşık “fonetik benzerlik” sürecinin bir uzantısı olan “kısmî benzerlik” ifadesi ile ne kastedilmektedir? Ayrıca, bu durumun, Sturtevant’ın, “her sesin her sese dönüşebileceği” şeklindeki ünlü ifadesiyle ne ilgisi vardır? Tarihî ve tasvirî dil çalışmalarının asıl konularının aynı olduğu, bütün dillere kabul edilmektedir; bu yüzden, konunun eş zamanlı ve art zamanlı ayrıntıları, bir sorunun cevabına dayanır: Alofon bölgesinin olabilir sınırları nelerdir? Kısacası, fonemin boyutları nelerdir? Alofon sınırlarının ve ses değişmelerinin en aşırılarını sergileyen, benim bulabildiğim aşağıdaki örnekler, çeşitli dil ve dil ailelerinden seçilmiştir.

(1) İngilizce (İskoç) [t'ep], [be'el], [p'et]. Gırtlak ve diş eti patlayıcı ünsüzleri, aynı fonemin üyeleridir.

(2) Japonca [ha] “yaprak”, [ifu] veya [iøu] “korku”, [çitu] “deri”. [ø], [f], [ç] ve [h], dudak veya diş-dudak sızıcı ünsüzlerinden gırtlak sızıcısına kadar olan uç sınıрыyla, [h]’nin alofonlarıdır⁶.

⁴ *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Chapter 3 (Halle 1920); Sturtevant’ın tanıtması, a.g.e., 75.

⁵ H. M. Hoenigswald, The principal step in comparative grammar, *Language* 26.359 (1950).

⁶ Bloch, *Lg.* 26.100.

(3) Osage. [dèdli] “iyi”, [øie “sen”], [lodi] veya [løyi] “içki”. ø fonemi, [è]‘nin, /â/ , /ó/ veya /í/ arasındaki yarı ünlü [y]‘nin ve başka yerlerdeki dış sızıcı ünsüzlerinin önünde, patlayıcı dış ünsüzü olan [d] alofonuna sahiptir. Alofon alanı, patlayıcı ünsüzden sızıcı ünsüze ve yarı ünlüye doğrudur; fakat aynı telaffuz noktasıyla⁷.

(4) Senadi. (batı Afrika) dış patlayıcı ünsüzü ile /dálú/ “şempanze”; dış titretek ünsüzü ile /sênádi/ “bu ülke dilinin adı”. Alofon alanı, patlayıcı ünsüzden titretek ünsüze kadardır; fakat bu sınır aynı telaffuz noktası içindedir⁸.

(5) Dakota. /blo/ [b.lo]~[b.do] “patates”, /le/ [le]~[de] “bu”, /lila/ [lila]~[nina] “çok”. Burada /l/ fonemi, serbest varyasyonda [d] ve [l], nazal ünlüler önünde [n] alofonuna sahiptir. Alofon alanı, patlayıcı ünsüzden geniz ünsüzüne ve avurt ünsüzüne kadardır; fakat telaffuz noktası aynı, yani dil ucudur⁹.

(6) Tewa. /nanah/ “telli kavak” [n] ile, /pan/ “esir” [ñ]; ile. Burada [n] fonemi, dil ucundan art damağa kadar bir alana sahiptir¹⁰.

(7) Hidatsa. /wíra-a/ [mírata] “ateş”, /ú’waca/ [ú:waca] “demir”; Crow. /wíre/ [bire] “ateş”, /ú’wate/ [ú:wate] “demir”. Hidatsa. /w/ fonemi, ön ses olarak [m], başka yerlerde [w] alofonuna, Crow ise, ön ses olarak [b], başka yerlerde [w] alofonuna sahiptir¹¹.

(8) Hidatsa. /rá’ta/ [ná:ta] “yürek”, /iríc/ [iríc] “yaşamak”; Crow. /rá’sé/ [dá:se] “yürek”, /irí/ [irí] “yaşamak”. Hidatsa /r/ fonemi, [n] ve (nazal fonemlerin bulunmadığı yerlerde) [r] dil ucu alofonlarına, Crow. ise, [d] ve (sedalı patlayıcı ünsüzlerin bulunmadığı yerlerde) [r] dil ucu

⁷ H. Wolff, Osage: Phonemes and historical phonology, *IJAL* 18.64 (1952).

⁸ W. E. Welmers, Notes on two languages of the Senufo group, I. Senadi, *Lg.* 26.359 (1950).

⁹ C. H. Matthews, Phonemic analysis of Dakota dialect, *IJAL* 21.57 (1955).

¹⁰ H. Hoijer ve E. P. Dozier, The Phonemes of Tewa, Santa Clara dialect, *IJAL* 15.141 (1949).

¹¹ H. Wolff, Comparative Siouan I, *IJAL* 16.62 (1950), bk. Z. S. Harris ve R. H. Lowie, *Hidatsa texts = Prehistory resarche series of the Indiana Historical Society* 6:1 (1939).

alofonlarına sahiptir¹².

(9) Tahiti ve Marques. /fa/ [fa]~[ha] “dört”; Maori. /wha/. Burada sızıcı ünsüz sütununun uç noktalarında ve dudak (veya art damak) ünsüz sütunuyla eş kaynaklı alofonlarımız bulunmaktadır¹³.

(10) Sanskrit. /dva:/ > Samoa. /lua/, Maori. /rua/. Gelişme, dil ucu patlayıcı ünsüzünden dil ucu avurt veya sızıcı ünsüzüne doğrudur¹⁴.

(11) Lat. /faktum/ “olgu” > Rum. /fápt/, İt. /fátto/. Art damak patlayıcı ünsüzleri, diş ve dudak patlayıcı ünsüzü olurlar. Romence için, bu dilde kaydedilmeyen -tt- ikiz ünsüzü şeklinde bir ara basamak düşünülemez.

(12) Lat. /kanta:re/ > Eski Fr. /tšante/ (> Kuzey İng. chant) > Orta Fr. /šante/. Art damak patlayıcısı, (muhtemelen) ilk basamakta ön damak hışırtılısı, ikinci basamakta ön damak sızıcısı olur¹⁵.

(13) Lat. /kirkulus/ > Eski Fr. /tsirkle/ (> Kuzey Yüksek Alm. /tsírkel/) > Orta Fr. /serkle/. Art damak patlayıcı ünsüzü, diş hışırtılısı, sonra da dil sızıcısı olur¹⁶.

(14) Hint-Avrupa. *r(e)wdhr- > Lat. /ruber/, Osc. /ru:fos/. Değişim, bir Hint-Avrupa. Soluklu diş patlayıcısından Lat. (ilk soluklu?) bir çift dudak patlayıcısına, Osc. [b(h)] veya [ø] yoluyla çift dudak sızıcısına doğrudur. Eğer Hint-Avrupa. ses [ø] idiyse, değişim tersinedir.

(15) Klasik Grek. /géphu:ra/ “köprü” > Yeni Grk. /yéfira/. Art damak önü patlayıcısı, ön damak yarı ünlüsüne dönüşür.

¹² Wolff, a.g.y., bk. R. H. Lowie, *Crow Language* = UCPAAE 39 (1941).

¹³ J. Faublée, *Les langues malayo-polynésiennes*, in Meillet and Cohen, *Les langues du monde* 671, (Paris 1952).

¹⁴ A.g.y.

¹⁵ Sturtevant, a.g.e. 67.

¹⁶ A.g.y.

(16) Eski Türk. */tað/ “dağ” > Uygur. /táð/, Kıpçak. /táw/. Art damak sonu sızıcısı, çift dudak yarı ünlüsü [w]‘ye dönüşür¹⁷.

(17) Eski Bulgar. /ña:r/ “yaz” > Çuvaşça /şor/, Türkmençe /yaz/. Ön damak nazali, bir yerde ön damak sızıcısına, bir başka yerde ön damak yarı ünlüsüne dönüşür¹⁸.

(18) Biloxi /duti/, Ofo /túti/, Tutelo /lu:ti/, Osage /øace/, Crow /ruşi/, Dakota /yúta/ “yemek” < Eski Siouan. */rúti/. Aslı dil ucu titrek veya titrek akıcı ünsüzü, bir dil ucu patlayıcısına, bir dil ucu avurtluğuna, bir dil ucu sızıcısına veya bir yarı ünlüye dönüşür. Dil ucu ortasının patlayıcı ünsüzü, (muhtemelen) önce [c] hışırtılı ünsüzü, sonra da ön damak sızıcısı olmuştur¹⁹.

(19) Biloxi /sit/, Ofo /fite/, Osage. /øíce/, Winnebago. /sic/ “kuyruk” < Eski Siouan. */síti/. Burada bir dil ucu sızıcısı, peltek diş ünsüzü ve diş-dudak ünsüzü [ø] ve [f] olur²⁰.

(20) Achumawi. /pâthku/, Shasta. /‘at‘ká/ “yaban eriği”, Achumawi. /pas’/, Atsugewi. /pa‘ju/, Shasta. /wátta’/ “söğüt”. Eski Hokan */p/ fonemi, Shasta’da, patlayıcı sütununun karşı ucundan çift dudak yarı ünlüsü /w/ olur²¹.

(21) Bantu. “iki” sayı adı, Xosa.’da /-bini/, Ila.’da /-bili/, Swahili.’de /-wili/, Tunda.’da /-ari/ ve Mongo.’da /-fe/’dir. Burada, akraba ünsüzlerin sınırı, (çift)dudak patlayıcısı, sızıcı ve yarı ünlüdür. İkinci ünsüzler, dil ucu nazali, avurt ünsüzü ve titrek ünsüzdür²².

¹⁷ M. Räsänen, Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen, *Studia orientalia* 15.113 (1949).

¹⁸ A.g.e. 22.

¹⁹ Wolff, *IJAL* 16.115.

²⁰ *IJAL* 10.118.

²¹ D. L. Olmsted, Palaihnihan and Shasta I: Labial stops, *Lg.* 32.75-7 (1956).

²² G. Van Bulck, Les langues bantoues, in Meillet and Cohen, a.g.e. 871.

(22) Bantu. “on” sayı adı, Xosa.’da /šumi/, Ila.’da /kumi/, Ngambe.’de /domi/, Mongo.’da /dzomo/’dur. Burada akraba ünsüzlerin sınırı, patlayıcı sütununda dil ucundan art damağa ve dil ucu sütununda hışırtilıdan sızıcıyadır²³.

(23) Dagur. (Moğol) /neke/ [nĕkĕ] “bir”, /gertey/ [GĕrTĕy] “evli”, /ewd/ [Üv] “kapı”. Burada /e/’nin, /y/ önündeki üst-orta-ince [e]’den alt-yarı açık-orta [ĕ] ve vurgusuz yarı açık-orta [é] yoluyla, /w/ önünde alt-yarı açık-kalın ünlüye uzanan geniş bir alofon sınırı vardır. Buradaki fonetik benzerlik, yükseklik değişmesiyle ilgilidir²⁴.

(24) Goth. /stayns/, Eski İng. /stahn/ > Orta İng. /stāhn/ > Yeni İng. /stownd/. Almanca aslî /a/ sesi, alt-kalın (veya orta) düz ünlüden Orta İngilizcede alt-orta-yuvarlak ünlüye, günümüz İngilizcesinde üst-orta-yuvarlak ünlüye dönüşür. Kalın sıralılık ilişkisi kalıcıdır.

(25) IH *dheEy- “süt çocuğu” > Lat. /fi:lius/ > İsp. /íxo/ “oğul”. Aslî, soluklu dil ucu kapanma ünsüzü, önce dış-dudak sızıcısı, sonra sıfır olur ve ön damak yarı ünlüsünden önceki dil ucu avurt ünsüzü, art damak sızıcısı olur. Sturtevant’ın sözleriyle, gerçekten, “her ses her sestem gelebilir”.

Bir görüşü doğrulamak için değil, sadece mümkün olduğu kadar geniş bir değişme zincirini sergilemek için seçilmiş şu yirmi beş örneği, bir telaffuz şemasına dökelim.

²³ A.g.e.

²⁴ W. M. Austin, A brief outline of Dagur grammar, *SIL* 10.65 (1952).

Telaffuz Tarzı Sütunu	Telaffuz Yeri Sütunu				
	Dış-Dudak	Dış, Dil Ucu	Ön Damak	Art Damak	Gırtlak
Patlayıcılar } Hışirtılılar					
Sızıcılar					
Genizlikler					
Avurtluklar					
Titremeliler					
Yarı Ünlüler	w	y w	y	yw	y ç w h
Ön/İnce Ünlüler Art/Kalın Ünlüler	K	İ K	İ	İ K	İ K

Bu şema, telaffuz tarzına (yatay) ve telaffuz yerine (dikey) göre bütün fonemlerin açıkça işaretlenebildiği iki sütun halinde yapılmış bir “düzenleme”dir. Her bölümün sedalı ve sedasız, sert ve yumuşak, iç patlamalı ve patlamalı, boğuk ve açık, soluklu ve soluksuz şeklinde fonetik benzerliğin genel kanunlarıyla ilgili olmayan -yine de bazı dillerde ilgili olabilen-, farklılıkları da gösterdiği anlaşılabilir. Hışirtılı ünsüzler, patlayıcılar ve sızıcılarla olmak üzere iki kere listelenmiştir. Trager’in düşündüğü gibi, [h], sızıcı ve yarı ünlü olarak listelenmiştir. Tartışma noktası, [p×]’nin sızıcı veya patlayıcı

sütununda mı ve aynı şekilde [tw]‘nin de dudak veya dil ucu sütununda mı yer alacağı meselesidir. Böyle sesler, basitlik sağlamak için düşürülebilir. (Not: Fonetik semboller, ön damak veya ön [h]‘nin [ç] ile işaretlendiği yarı ünlü sütunu dışında, şemaya alınmamışlardır. Ünlü sütununda, İ ve K harfleri, ince ve kalın ünlüleri temsil ederler).

Yukarıdaki yirmi beş örnekte, bir fonemin bütün alofonlarının düz bir çizgide toplandığı kaydedilmelidir; yani bunlar tek boyutludur. Bunlar, genelde, aynı telaffuz noktasına veya aynı telaffuz tarzına sahip olabilirler; fakat asla her ikisine değil. Dahası, onlar, şemaya göre bitişik veya ayrı olabilirler. Ben bu konuda ne istisnalar buldum, ne de bu konuyu (1954-5 kışında çoğu Washington bölgesinde bulunmalarına rağmen) herhangi bir dilci ile konuştum. Sağlam sonuç, hiçbirinin var olmadığıdır. Bu yüzden, meselâ, bazı ölü veya kayıp dillerin kayıtlarından [d]‘nin bir türü ile [r]‘nin bir türünün alofonlar olduklarına dair bir sonuç çıkarabilirsek, [r]‘nin küçük dil sesi değil, [d] gibi diş, diş eti veya dil ucu sesi olduğundan emin olabiliriz. Bazı dillerde, [n], [d]‘nin alofonu ise, [g]‘den önce bile [n] ek alofonunun bulunmadığından emin olabiliriz²⁵. Ayrılmış dillerin her biri, tabii olarak, hâlâ, fonetik benzerliğin daha yakın ölçülerine sahip olacaktır; fakat yakın olsalar da şemanın iki sütununa uygun düşeceklerdir.

Ünlülere gelince, beklendiği gibi, durum dikkate değer bir şekilde daha gevşektir. Mesela, Dagur /e/ (23), epeyce geniş bir alofonlar alanına sahiptir; fonetik benzerlik olarak kabul edilebilen her şey, sürekli değişen yüksekliktedir. /i, u, a/ gibi üç ünlü sistemi, darlığa karşı genişlik, kalınlığa karşı incelik veya

²⁵ F. K. Li, Siamese *wan* and *waan*, *Lg.* 32.81 (1956). Onun da bu eserinde dediği gibi, Siamese *wan* “gün”, Diao *jon* “gün” ve Eski Thai **ɲw-* arasında bir ‘ilginç denklik’ vardır. Başka yerlerde de böyle paralel denklikler bulunmasına rağmen, ses benzerliği için bu gerekli değildir (bk. yuk. 16. madde).

Wolff, *IJAL* 16.113, deneme kabilinden Eski Siouan */*h* / ses birimini, art damak sızcısı ve gırtlak kapanma dal sesleriyle bir araya koyar. Bu imkansız görünür; fakat eğer böyle durum var ise, art damak ve gırtlak sütunlarındaki sesler karışacaktır.

düzlüğe karşı yuvarlaklık ölçüsünü kullanabilir; başka ölçüler yok gibidir. Aynı alofon alanında hem ünlü hem ünsüz bulunduran hiç bir dil tanımıyorum; fakat böyle bir durum var olabilir. Bu durumda, dudak sütununda, sadece [w] ve kalın ünlülerin, ön damak sütununda sadece [y] ve ince ünlülerin bulunabilirliği dışında, kalın ünlüler, [w] ile olduğu gibi, şemanın her bir sütunundaki kalın ünsüzlerin alofonları ve ince ünlüler, [y] ile olduğu gibi, ince ünsüzlerin eşleri olacaktır. Alofon alanının bir ses değişmesi alanı olduğunda sıkı bir görüş birliği vardır. Yukarıda kaydedildiği gibi, ses değişmesi, bir alofonun kimlik değiştirmesini gerektirir. Bu ilk ses nöbetleşmesinin, birinci sütun boyunca, herhangi bir ara basamak olmadan bu sütun üzerindeki her hangi bir noktada bulunabileceğini ifade eder. Eğer İngilizce [t], gırtlak patlayıcı ünsüzü [ʔ] bir fonem haline gelip sonuçta [t]'nin yerini alırsa, [t] > [ʔ] ses kanunu ortaya konulacaktır. Böyle [t] > [ç] > [k] > [ʔ] gibi bir ara basamağa da ihtiyaç yoktur. Eğer Japoncada [f] ayrı bir fonemse (2), ses kanunu [h] > [f] şeklinde olacaktır. Türkçenin çok yakın diyalektleri olan Uygurca ve Kıpçakçada sırasıyla [táð] ve [táw] vardır. [w] ara sesi tamamen gereksizdir ve gerçekte de Türkçenin ses yapısına aykırıdır. Bu seslerin her ikisinin de aynı sütunda, art damak ucundaki telaffuz noktasında olmaları yeterlidir. Ayrıca Eski Grekçedeki bir art damak önü patlayıcı ünsüzü, Çağdaş Grekçede ön damak yarı ünlüsünü doğurur. Lat. -kt-'den Romence -pt-'ye (11) olduğu gibi karışık bir değişme, birdenbire ortaya çıkmış olmalıdır (Birdenbire ifadesi, art zamanlı dilcilikte, belki bir nesli ifade eder). Bir değişmenin “kademeli” oluşunu engelleyecek bir şey yoktur. Hint-Avrupa. */p/'nin, Hint-Avrupa. */sp/'nin Almancada muhafazası yoluyla mümkün bir kuvvet kazanması, Almancada /f/ olmadan önce bir soluklu ünsüz serbestliği kazanması pekâlâ mümkündür. Hatta bu ses, dudak hışırtılı ünsüzü bile olabilir. Benim görüşüm, böyle bir ara basamağa ihtiyaç bulunmadığı, [p] ile [f]'nin alofon

olabilecekleri yolundadır.

Nitekim ses değişmesinin bütün tablosu tek boyutlu değildir. Bir değişken bir sütunda, diğeri diğeri sütunda bulunabilir. Lat. /kanta:re/, Yeni Fr. /šante/ (12) ön fonem değişmesi, /k/ > /x/ > /š/ veya /k/ > /tš/ > /š/ şekillerinden birine, yani en azından iki değişkene gerek duymaktadır. Bunu izleyen ikinci derecedeki değişiklik, Orta İng. /chaunt/ olarak gösterilir ki Eski Fr. /tšante/'den alıntıdır²⁶. Lat. /ruber/ örneğindeki Hint-Avrupa. */dh/ > /b/, Oscan. /ru:fus/ örneğindeki Hint-Avrupa. */dh/ > /f/ değişmesinde o kadar şanslı değiliz. Burada, bizim Hint-Avrupa bir veya iki fonemle mi, bir sızıcı veya bir patlayıcı ünsüzle mi karşı karşıya olduğumuz kesin değildir. Herhalde, Hint-Avrupa. Sesler, dil ucu ünsüzleriydiler veya hem patlayıcı hem sızıcı ünsüz idiler. Her iki durumda, eğer bir dilde sadece bir ses değişmesi varsa, İtalik dillerdeki gelişme, bir dilde iki ses değişmesini düşündürür.

Ses değişmesi hadiseleri, belki en iyi şekilde, satranç oyunundan basit bir yakıştırma ile özetlenebilir. Eğer telaffuz şeması, bir satranç tahtası olarak düşünülürse, ses değişmesi, asla filin değil, daima kalenin hareketi olarak düşünülebilir. Kısacası, en azından iki hareketle olmak üzere, “her ses, her sestene gelebilir”; [k], [m] olabilir; [l], [x] olabilir (25).

²⁶ Burada /tš/ sesinin alıntı bir dal ses olup olmadığı sorulmalıdır. Bu mümkündür; fakat bu ses, /š/'nin dal sesi olmaktan önce ayrı bir ses birimi olduğu için konu dışıdır.

Türkçe Biçim Bilgisinde ve Söz Diziminde Artıklı Çekim

Ali ÖZKUL*

Özet: Bu çalışmanın konusu, Türkçede artıklı çekimin ne olduğu ve nasıl kullanıldığıdır. Makalenin amacı ise artıklı çekim kullanımını biçim bilgisinde ve söz diziminde sınıflara ayırarak konuyu anlaşılır bir biçimde anlatmaktır. Öncelikle artıklı çekimin dil bilimi araştırmacıları tarafından nasıl yorumlandığı, nasıl adlandırıldığı üzerinde durulmuş ve artıklı çekimin tanımı yapılmıştır. Daha sonra artıklı çekim konusu alt başlıklara ayrılmış ve konuyla ilgili çeşitli örnekler verilmiş, konu Türkçenin komşu ve akraba dillerinde de tablo olarak gösterilmiştir. Ayrıca dilde birden fazla gösterge kullanımının bir fazlalık, kural dışılık değil bir gereklilik olduğu örneklerle açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Artıklı çekim, gösterge, gereklilik

The Periphrastic Declension in Morphology and Syntax of Turkish

Abstract: The focus of this research is periphrastic declension in Turkish and the cases in which this phenomenon occurs. This study aims to investigate the examples of periphrastic declension in morphology and syntax of Turkish. The definition and interpretation of periphrastic declension by linguists are presented in the first part of the study. The occurrences of declension are classified into subcategories and each subcategory is exemplified in the second part. Neighbor and kindred languages which display similar properties regarding declension are demonstrated within a table. Lastly, it is argued that the use of more than one form for one meaning does not indicate ungrammaticality or redundancy in a language but it is a necessity required by the language itself.

Key Words: Periphrastic declension, sign, necessity

* İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, İstanbul/TÜRKİYE, aozkul09@gmail.com

Giriş

“Artıklı çekim, ad ve eylemlerin çekiminde, birden çok gösterge kullanma biçimidir. Dillerin çekimlik birimlerinin buldukları sözlerde donuklaşmasıyla, onun yerini tutacak yeni çekim birimleri arayışı, artıklı çekimi doğurur. Bir yerde, bu donuklaşma, bu çekimlik biçim birimlerinin yapımlık biçim birimi hâline gelişi, biçim biriminin söz dizimine baskısı hâlini alır ve söz diziminde yeni çekimlikler denenmeğe başlar; sözlükteki yapımlık biçim birimleri yerlerini söz diziminin çekimlik birimlerine bırakır. Böylece, sözlük ile söz dizimi arasında sürekli bir gerginlik ve rekabet yaşanır. Türkçenin tarihinde de birçok çekim eki, donuklaşmış ve yerlerini çoğu henüz ekleşmemiş başka çekimlik bağlı birimlere, yani edatlara bırakmıştır. *ET yuk-arı> yukarı-y-a, dış-arı> dış-arı-y-a* gibi. Bu durum Türkçede sürekli yaşanmaktadır: Yemek-e gitti. > Yemek için gitti.; İnsan-ca davrandı. > İnsan gibi davrandı. vb.” (Karaağaç, 2013, s. 156).

Artıklı çekim bir göstergenin yetebileceği durumlarda birden çok göstergenin kullanılması durumudur. Türkçede artıklı çekimi biçim bilgisinde ve söz diziminde olmak üzere iki ana başlıkta incelemek mümkündür.

Biçim Bilgisinde Artıklı Çekim

“Bir kavramı ifade için kullanılan, fakat aynı anlamda iki kelimenin belirli kaideler gereğince yan yana getirilmesi ile teşkil edilen ikiz kelimelerin (hendiadyoin) Türk dilinde oldukça önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. İkiz kelimeler dilin anlama kuvvet, ifadeye genişlik, incelik ve zenginlik veren öğeleridir. Türkçede oluşması bakımından yine tekrarlanma esasına dayanan, fakat nitelik bakımından ikiz kelimelerinki ile karıştırılmaması gereken bir olay da pleonasmus'tur. Bizim ek yığılması terimi ile karşılamağa çalıştığımız bu olay, *tigiter* 'prensler', *sizler* 'sizler', *üçövlen* 'üçü birarada', *kimisi, uğurlayınca* 'gizlice' vb. örneklerde görüldüğü gibi, bir ekin yahut aynı vazifeyi gören şekilce farklı eklerin kelime içinde arka arkaya sıralanmasıdır.” (Korkmaz, 1960, s.173). Korkmaz'ın

“ek yığılması” olarak kullanmış olduğu terimin bu makaledeki karşılığı “artıklı çekim”dir.

“İlk bakışta, sebepsiz ve dolayısıyla lüzumsuz bir tekrarlanma gibi görünen ek yığılması olaylarının gerisinde, birtakım filolojik ve psikolojik sebepler bulunmaktadır. Dil ve dili meydana getiren ögeler canlı birer organ durumundadırlar. Bundan dolayı dilin tarihi akışı içinde değişmeler gösterirler. Değişme bazen kelimeler bazen de eklerin bünyesinde ortaya çıkar. Bir devirde pek işlek olarak kullanılmakta olan bir ekin, başka bir devirde işlekliliğini kaybedip, yerine aynı vazifeyi görecektir başka bir eke bıraktığı Türk dilinde sık görülen hallerdendir. Aynı durum farklı etnik unsurlar ile, lehçe ve ağızlar, hatta bazı hallerde akraba ve birbiri ile kültür alışverişi yapan komşu diller arasında bile bahis konusudur.” (Korkmaz, 1960, s.173).

Biçim bilgisinde artıklı çekim, aşağıdaki gibi gerçekleşir:

a) Aynı vazifeyi gören veya pekiştirme amacıyla iki ekin arka arkaya sıralanmasıyla oluşur: “yakıncacık bir yer, <yakın+ca+cık; demincecik söyledim; yavaşçacık git” (Korkmaz, 1960, s.174). Bu örneklere baktığımız zaman kelimelerde iki adet küçültme ekinin (+ca ve +cık) birlikte kullanıldığını görmekteyiz. Bu kullanımlarda aynı işleve sahip iki ek birlikte kullanılmıştır. Günümüzde çeşitli ağızlarda bu durumu sık sık görebiliriz:

Arkadaşlarınla *güzel-ce-cik* oyna.

Sen *gel-ir-ken-e* ben de yemeği yapayım.

Sen *gel-eli-y-e* ben gitmiş olurum.

Benzer bir şekilde Korkmaz’ın (1960, s. 175) konuyla ilgili şu örnekleri de mevcuttur:

“Türkiye Türkçesinde *adamcağız*, *kadıncağız* gibi kelimelerdeki tekrarlanma olayının sebebi de, bizce, ‘küçültme, sevgi, acıma, kuvvetlendirme’ gibi birkaç vazife görmekte olan +*cak*/+*cek* ekindeki ‘acıma’ ve ‘şefkat’ ifadesinin +*az*/+*ez* vb. ekler ile daha çok belirtilmesi amacına dayanmaktadır. Aynı sebep ile meydana gelmiş yığılma olayını, Orta ve Doğu Anadolu

ağzlarındaki, zarf teşkil eden vurgusuz *+ca* eki ile *+man*, mübalağa eki birleşmesinde de görmekteyiz: *ğız davşanı bişirene ğadar iyicemen ser etmiş*” (Caferoğlu’ndan aktaran Korkmaz, 1960).

Burada artıklı çekim ile ek kalıplaşması konularını birbirinden ayırt etmek için kısa bir açıklamaya gerek vardır:

Artıklı çekim bir göstergenin yeteceği durumlarda birden fazla göstergenin kullanılmasıdır. Öte yandan, “Kalıplaşma, bazı ek, kök ve taban birleşmelerinde, eklerin kendi asli görevleri dışında kullanılarak eklendiği kelime ile beklendiğinden ayrı, yeni bir anlam meydana getirecek tarzda birleşip kaynaşması olayıdır” (Korkmaz, 2000, s. 1).

Ek kalıplaşması konusunda Korkmaz (Korkmaz’dan aktaran Tekin, 1962) aşağıdaki örnekleri vermiştir:

gözde "sevgili"> isim çekim eki olan +ta, +da'nın kalıplaşması,

kimi > üçüncü şahıs iyelik ekinin kalıplaşması

kızılçık "bir hastalık adı" > sıfat yapan +cık ekinin kalıplaşması

çalası "yoğurt mayası" > +ası, +esi isim fiil ekinin kalıplaşması

tokmak > +mak mastar ekinin kalıplaşması

irte "erken" > +a, +e zarf fiil ekinin kalıplaşması

Ek kalıplaşmasında bazen de çekim ekinde yapım ekine doğru bir sıra vardır: *gündelik, yüzdelik, ondalık* örneklerinde Türkçenin kök + yapım eki + çekim eki sırasına uymayan bir sıralama mevcuttur.

b) Bir ekin donuklaşarak zaman içinde görevini kaybetmesi ve onun üzerine aynı görevi gören bir ekin getirilmesiyle oluşur: Eski Türkçede yön eki olan *+ġaru* eki günümüzde bir çekim eki olmaktan çıkmış ve donuklaşmıştır. Örneğin “*dış*” kelimesini ele alacak olursak bu kelimeye getirilen *+ġaru* eki Eski Türkçede yön ekidir. Yani *dışarı* kelimesinde yön göstergesi olan bir ek mevcuttur. Fakat günümüzde *dış-arı-y-a* şeklinde sıklıkla kullanılan bir kelime

daha vardır. Bu kelimede +*garu* eki donuklaşmıştır. Görüldüğü gibi *dışarıya* kelimesinde +*garu* ve +*a* olmak üzere iki tane yön göstergesi mevcuttur.

c) Artıklı çekimin bu bölümünde dilde “aşırı kurallaştırma” denen kavrama da değinmek gerekmektedir. Özellikle çocukların dil öğrenmelerinde ortaya çıkan bu durum genellikle meslek adlarında görülmektedir. Türkçenin meslek yapma eklerinden biri olan +*ci*/*ci* eki, Türkçenin sözlüğüne girmiş yabancı kökenli meslek adlarına getirildiğinde mesleği gösteren iki göstergeden bahsedilebilir. Birinci gösterge meslek adını bildiren ve asıl biçim birimi olan sözcüğün kendisi, diğer gösterge ise meslek adı yapmaya yarayan yapımlık bağlı biçim birimidir: *manav-cı*, *berber-ci*, *kasap-cı*, *bakkal-cı*, *kuaför-cü*...

Söz Diziminde Artıklı Çekim (Artıklı Kullanım)

Söz diziminde artıklı çekim veya kullanım, birkaç şekilde karşımıza çıkar. Onları şu şekilde sıralayabiliriz:

a) İlişkilendirme öbeklerinde görülür. Bugün biz Türkçe ad tamlamalarında iki tane gösterge kullanabiliriz. Bu göstergeler ilgi durumu eki ve iyelik ekidir. Örneğin *çadır-ın direk-i* ad tamlamasında tamlayan olan *çadır* kelimesi ilgi durum Tablo 2. (Karaağaç, 2013, s. 156)u eki olan +*ın* ekini almış ve tamlanan durumunda olan *direk* kelimesi iyelik eki olan +*i* ekini almıştır. Bu, Türkiye Türkçesinde sıkça görülen bir durumdur:

Ali-nin defter-i kayboldu.

Ayşe-nin kol-u kırılmış.

O-nun enişte-si geldi.

Defter-in sayfa-sı yırtılmış.

Örneklere görüldüğü gibi ilişkilendirme öbeklerinde iki gösterge kullanılabilir. Bu göstergelerden tamlayıcı kullanılmazsa geriye kalan kısım tamlayanı düşmüş iyelik öbeği olarak kalır:

Defter-i kayboldu.

Kol-u kırılmış.

Enişte-si geldi.

Sayfa-sı yırtılmış.

İlişkilendirme öbeklerinde birden fazla gösterge kullanmak bir fazlalık değildir. Örneğin *kapının kolu* bir ilişkilendirme öbeğidir ve iki göstergesi vardır. Anlam olarak belirli bir kapıya işaret etmektedir. Fakat *kapının kolu* yerine *kapı kolu* dediğimizde anlam tamamen değişir ve bu ilişkilendirme öbeği genel bir anlam kazanır.

Komşu ve akraba dillerde durum şöyle gösterilebilir:

Türkçe	Macarca	Moğolca	Fince
Zamir + Ad (İyelik Öbeği)			
1. ben- im çantam	mi- nun laukku- ni
2. Ø + çanta- m	(a) Ø táská- m	Ø + laukki- ni
3. ben- im çanta	mi- niy bogça
4. ben çanta- m	az én táská- m
Özel Ad + Ad (İlgi Durumu Öbeği)			
1. Orhan- ın kitab-ı	Orhan- nak a könyv- e
2. Orhan kitab-ı	Orhan könyv- e
3. Orhan- ın kitap- Ø	Orhan- iy nom	Orhan- in kirja
Ad + Ad (Ad Tamlaması)			
1. kapı- nın kol- u	az ajtó- nak a kilincs- e
2. kapı kol- u	az ajtó kilincs- e
3. kapı- nın kol	haalga- ni bariul	Ove- n kahva

Tablo 1.(Karaağaç, 2013, s.157)

b) Türkiye Türkçesinde bir diğer artıklı çekim ise özneyüklem ilişkisinde karşımıza çıkmaktadır. Cümlede özneyi gösteren iki gösterge kullanılabilir. Yani Türkçede aynı anda hem özne hem de şahıs eki aynı anda kullanılabilir. “*Ben bu işi çok rahat yaparım.*” eylem cümlesini ele alalım. Bu cümlede özneyi gösteren iki adet gösterge mevcuttur. Bunlardan birincisi kişi zamiri olan *ben* kelimesidir. İkincisi ise cümlenin yüklemi olan *yaparım* kelimesinin aldığı birini tekil şahıs eki olan *+im* ekidir. Özne-yüklem

ilişkindeki artıklı çekim durumu sadece eylem cümlelerinde değil ad cümlelerinde de sıklıkla karşımıza çıkar: “*Ahmet iyi bir öğrenciydi-ø.*” cümlesinde de özneyi gösteren iki gösterge vardır. Cümlede özneyi gösteren iki gösterge kullanımı sıkça görülen bir durumdur:

Bu başarıyı *biz yakaladı-k.*
Yağmur ne güzel *yağıyor-ø.*
Sen de başını alıp *gitme-ø.*
Teyzemler bize *geldi-ler.*
Sen bu konuyu *anlamadı-n* sanırım.
Kedi kolumu *çizdi-ø.*
 Bu sorunu ancak *sen çözer-sin.*
 Telefonumu *kardeşim kırdı-ø.*
Ben sevdi-m seni.
Siz mi *gelecek-siniz?*

Komşu ve akraba dillerde durum şöyle gösterilebilir:

Ad Cümlesi			
Türkçe	Macarca	Moğolca	Fince
Ben öğretmen- im -idi- m -imiş- im -ise- m	Én tanár vagy- ok Én tanár volt- am Én tanár volt- am vala ha én tanár vagy- ok ,...	Bi baḡş (bayn). Bi baḡş baysan. Bi baḡş baysan-yum. Bi baḡş baybal,.	Minä olen opettaja Minä olin opettaj Minä lienen ollut opettaja Jos Minä olen opettaja,.
Ø + öğretmen- im -idi- m -imiş- im -ise- m	Ø + tanár vagy- ok Tanár + volt- am ha tanár vagy- ok ,...
Eylem Cümlesi			
1. Ben süt içiyor- um 2. Ø + Süt içiyorum	Én tejet isz- om Ø + ejet isz- om .	Bisüü uuc baina.	Minä juon maitoa.

Tablo 2. (Karaağaç, 2013, s. 156)

“Türkçede cümlenin öznesi, yüklem taşıdığı şahıs ekinin anlaşılır. Şahıs ekinin gösterdiği zamir, cümlenin öznesidir. Cümlenin başında zamir kullanılmadan da yüklem sonundaki ekten özne anlaşılır. Bu, dilbilimde “dilde tasarruf” olarak adlandırılan ilkeye uygundur. Yani Türkçe özne kullanımı bakımından tasarruflu bir dildir diyebiliriz.” (Coşkun, 2012, s.149). Bu ifadede Türkçede iki özne göstergesinin sadece bir tanesinin -şahıs ekinin- kullanılmasını “dilde tasarruf” terimiyle açıklanmıştır. Fakat bu yaklaşım, bize göre doğru değildir. Bir dilde bir kullanım, insanlar ihtiyaç duyduğu için vardır ya da yoktur. Bugün “vefat etmek” ve “ölmek” kelimelerinin her ikisi de kullanılıyorsa bunun sebebi bir gerekliliktir. Bir dilde ekler, sözcükler zaman içinde kullanım değişikliğine uğrayabilmekte, değişebilmekte ve hatta yok olabilmektedir. Bunun çeşitli filolojik, psikolojik, ekonomik, sosyal sebepleri vardır.

Coşkun’un “dilde tasarruf” yaklaşımını neden desteklemediğimiz şu örneklerle açıklanabilir: “*Yaptım./Bu işi yaptım./Dün bu işi yaptım.*” cümlelerinin hepsinde sadece bir özne göstergesi vardır. Fakat bu kullanım, tasarruflu kullanımdan değil bir gerekliliğin olmadığındandır. Eğer bu cümleleri söyleyen kişi kendini ön plana çıkarmak isteseydi cümleler, “*Ben yaptım./Bu işi ben yaptım./Dün bu işi ben yaptım.*” şeklinde olacaktı. Bilindiği gibi Türkçe cümlelerde vurgu yüklemden önceki ögededir. Yani iki özne kullanımı cümle sahibinin ihtiyacına göre değişebilen bir durumdur.

Öztürk’ün (2000) Türkçenin bir adıl düşürme dili olup olmadığını tartıştığı makale bizim görüşümüzü desteklemektedir. Ona göre iki özne göstergesinden biri olan kişi adıları cümlede düşürülmemelidir çünkü bu adıların cümle içinde başka işlevleri bulunmaktadır. Bu işlevlerden birincisi cümlenin konusunu belirlemesidir:

- i. Ben_i durağa yürüdüm. *adıl_i* otobüsü bekledim. *adıl_i* otobüse bindim.
- ii. Ben_i durağa yürüdüm. *Ben otobüsü bekledim.*Ben otobüse bindim.

Bu örneklerde gösterildiği gibi kişi adlı cümlenin konusunu belirleme görevi üstlenmiştir ve diğer cümlelerde kişi adının tekrar kullanılmasına gerek kalmamıştır. Kullanılması da (ii) örneğinde olduğu gibi dilbilgisel açıdan doğru olmayan cümlelerle sonuçlanmaktadır. Benzer şekilde, Öztürk (2000) konu değiştirme görevinin de kişi adlı tarafından üstlenildiğini ileri sürmektedir. Konu değiştirme görevi olduğunda da adılın cümlede kullanılması zorunludur:

- i. Ben dışarı çıkıp bekledim ama sen gelmedin.
- ii. Ben dışarı çıkıp bekledim ama *adil gelmedin.

Bu iki işleve dair örnekler Türkçenin bir adıl düşürme dili olmadığını, kişi adının kullanıldığı durumlarda bir işlevinin bulunduğunu özetlemektedir.

c) Söz diziminde artıklı çekimin günümüzdeki bir kullanımı ise söz diziminde bir ekin düşürülüp onun yerine aynı vazifeyi görecektir şekilde bir edatın kullanılması şeklinde gerçekleşir. Düşürülen ekin yerine kullanılan edat, kendinden önce gelen kelimeyle bir söz öbeği oluşturur: “Bana bugünlerde *insan-ca* davranıyor.” cümlesinde *davranıyor* çekimli eylemine durum anlamını veren insanca (nasıl: insanca) kelimesinin yerine -ki burada gösterge +ca eki’dir- “*insan gibi*” söz öbeği kullanılmıştır. “*insan-ca* kelimesinde tek gösterge varken, *insan gibi* kelime öbeğinde aynı anlam birden çok kelimeyle sağlanmıştır. Bu durum Türkçede sıklıkla görülür:

Sevdiğim-den geldim.> *Sevdiğim için* geldim.
Kardeş-çe yaşayalım.> *Kardeş gibi* yaşayalım.
Gurbete *çalışmay-a* gitti.> Gurbete *çalışmak amacıyla* gitti.
Bu hediyeyi *annem-e* aldım.> Bu hediyeyi *annem için* aldım.

d) Artıklı çekim söz diziminde zaman zaman cümle sahibinin ihtiyaçlarından dolayı anlamsal olarak da karşımıza çıkar.

Bu kullanımlar birçok kitapta dil dışı kullanım, anlatım bozukluğu gibi adlandırılrsa da dil kullanımındaki her bir unsurun gereklilikten kaynaklanmış olduğu unutulmamalıdır.

*Belki yağmur yağabilir.
Eğer uslu bir çocuk olursan şirinleri görebilirsin.
Kpss sınavına hazırlanıyor.
Çabucak bitiriverdim ödevimizi.
Çok sevindiğinden etekleri zil çalıyordu.
Sanırım Ahmet olmalı bu gelen.
Sessizce fısıldadı kulağıma.
Az kalsın düşeyazıyordum.
Bir saat uyku uyumadım.
Tarlaya su sulamaya gittik.*

Sonuç

Türkçede artıklı çekim, biçim bilgisinde ve söz diziminde olmak üzere iki ana başlıkta incelenebilir. Biçim bilgisinde artıklı çekim, aynı vazifeyi gören veya pekiştirme amacıyla iki ekin arka arkaya sıralanmasıyla, bir ekin donuklaşp zaman içinde görevini kaybederek onun üzerine aynı görevi gören bir ekin getirilmesi ve özellikle çocuklarda görülen aşırı kurallaştırmayla oluşur. Söz diziminde artıklı çekim; ilişkilendirme öbeklerinde, özne-yüklem ilişkisinde bulunur ve bir ekin düşürölüp onun yerine aynı vazifeyi görecek şekilde bir edatın kullanılmasıyla ve anlamsal olarak görülür. Bu durumların hepsinde “birden fazla gösterge kullanımı” mevcuttur. Hangi durumda olursa olsun birden fazla gösterge kullanılması bir fazlalık, kural dışılık, tasarrufluluk değil; ancak bir gerekliliktir.

Kaynaklar

Coşkun, J. (2012). “Türkçe, Rusça ve İngilizce’de Özne Göstergeleri”, *Taviçeski Devlet Üniversitesi Dergisi Kultura Narodov Priçernnonmya*, ss.148-151.

- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1960). “Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine”, *TDAY Belleten*, ss. 173–180.
- Korkmaz, Z. (2000). *Türkçede Eklerin Kullanış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öztürk, B. (2000). “Bir Adıl-Düşürme dili olarak Türkçe”, *XIII. Türk Dilbilim Kurultayı Bildirileri, [Proceedings of the XIII. National Conference on Turkish Linguistics]*, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
- Tekin, Ş. (1962). “Türkçede Eklerin Kullanış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları [Zeynep Korkmaz], (Kitaplar - Tenkit)”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Cilt 7, Sayı 133*, ss. 69-71.

Edebiyat Tarihçiliğinin Üstadı Ord.Prof. Mehmet Fuad Köprülü ve Yenileşme Devri Türk Edebiyatı I

Kâzım YETİŞ*

Özet: Mehmet Fuad Köprülü, Türkiye’de edebiyat tarihinin kurucusudur. Köprülü 1890’da doğmuştur. Bu bakımdan Yenileşme Dönemi Türk Edebiyatı’nın pek çok şahsını tanımıştır. Yetiemediği Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal hakkında Türk edebiyatı tarihinin vakiası olarak yazılar yazmış, değerlendirmeler yapmıştır. Onun bu yazılarında, edebiyat tarihi dikkati ve metodu görülür. Fakat tanıdığı hatta dostluk kurduğu Recâizâde Mahmut Ekrem, Abdülhak Hamit hakkında da önemli noktalara işaret etmiştir. Onun bu yazıları ve değerlendirmeleri bugün için hem edebiyat tarihçisi olarak hem de münekkit olarak önemlidir. Fakat bu yazılar süreli yayınların sayfalarında kaldığı için yeterince değerlendirilememiştir. Biz onun bu tür yazılarını değerlendirmek istedik. Bu ilk yazıda Köprülü’nün Yenileşme Dönemi Türk Edebiyatının Servet-i Fünun’a kadarki kişileri hakkındaki yazılarını söz konusu edeceğiz. Bu ilk dönem ile ilgili yazıları Köprülü’yü hem edebiyat tarihçisi, hem münekkit olarak öne çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat tarihi, münekkit, M. F. Köprülü, Yenileşme Dönemi Türk Edebiyatı: Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Abdülhak Hamit.

Master of Literary History Ord. Prof. Mehmed Fuad Köprülü and Modernization Era of Turkish Literature I

Abstract: Mehmet Fuat Köprülü who is the founder of the history of literature in Turkey. Köprülü was born in 1890. In this regard, he recognized so many figure of Modernization Era of Turkish Literature. He wrote writing and made assessments about as time out of reach Şinasi, Ziya Pasha and Namık Kemal as a literary event. In this writing, is seen attention and method of the history of literature. But, he has pointed to an

* Prof. Dr. İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, kazimyetis@aydin.edu.tr

important point about renowned, even made friendship with Recâizâde Mahmut Ekrem, Abdülhak Hamit. As for today, his articles and assessments are important both as a literary historian as critics. But this articles are not considered enough because of remain on the pages of periodicals. We wanted to consider this kind of writing. In this first article, we will mention about figures in writing of Köprülü's Modernization Era of Turkish Literature until Servet-i Fünun. Writing about the first period emphasizes Köprülü, both as a literary historian as critics.

Key words: *Literary history, critics, M. F. Köprülü, Modernization Era of Turkish Literature: Şinasi, Ziya Pasha, Namık Kemal, Abdülhak Hamit.*

Türk edebiyatında çok zengin ve köklü bir “tezkirecilik” geleneği bulunmasına rağmen edebiyat tarihçiliği çok yenidir. Edebiyat tarihçiliğimiz ve ilk edebiyat tarihleri konusunda çeşitli çalışmalar da yapılmıştır.¹Bunun için ayrıntıya hiç girmeyeceğim. Fakat şunu belirteyim ki Türk kültüründe gerçek anlamda edebiyat tarihi çalışmalarının Köprülü ile başladığında bütün araştırmacılar hem fikirdir. Öte yandan Mehmet Fuad Köprülü sadece bir edebiyat tarihçisi değil, aynı zamanda tarihçi, kültür ve medeniyet tarihçisidir. Türk kültürünün hemen her alanında onun sadece yazı yazmakla kalmadığını aydınlatıcı, yol açıcı fikir/görüş serdettiğini belirtmeliyiz. Onun Klâsik Türk Edebiyatı ile-ki bu adlandırma da ona aittir-İlgili çalışmalarından hâlâ faydalanılmaktadır. Köprülü'nün doğum tarihi 1890'dır. Dolayısıyla Yenileşme Dönemi

¹ Bu konuda şu çalışmaları hatırlatalım: Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi, c. 1, Giriş*, Ankara 1972, Türk Tarih Kurumu Yayını; Nurullah Çetin, Tanzimat'tan Fuat Köprülü'ye Kadar Bizde Edebiyat Tarihçiliği, Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: İsmail Parlatur), Ankara Üniversitesi, Ankara 1988; Nazım Hikmet Polat, *Türk Edebiyatı Tarihi Çalışmalarının Neresindeyiz?*, Beşinci Türk Kültürü Uluslararası Bilgi Şöleni, 17 Aralık 2002, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara; Kâzım Yetiş, “Arayışlar Devri Türk Edebiyatının İlk Devirlerinde, Belâgat, Edebiyat Nazariyatı, Edebiyat Tarihi ve Antoloji Çalışmaları”, *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, c. 7, Ankara, 2006*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 269- 287; Nuri Sağlam, “Medeniyet Tarihimizin En Girift Labirenti Türk Edebiyatı Tarihi, *Türkiye Araştırmaları Literature Dergisi*, c. IV, nr. 7, s. 9-23 Yeni Türk Edebiyatı Tarihi, 2006, Bilim ve Sanat Vakfı Yayını,; Orhan Okay, “Abdülhalim Memduh'tan Ahmet Hamdi Tanpınar'a Edebiyat Tarihlerinde Yenileşmenin Sınırları”, a. g. dergi, c. IV, nr. 8, 9-21; Kazım Yetiş, *Edebiyat Tarihçiliğimiz ve Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Hamdi Tanpınar* Prestij kitap (Haz. Abdullah Uçman-Handan İnci), 2010, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, s. 183-205; *Dönemler, Problemler, Şahsiyetler Aynasında Türk Edebiyatı*, II/1, İstanbul, 2013, Kitapevi Yayını, s. 451-475

Edebiyatımızın pek çok simasını tanımıştır. Bunun için de tarafsız olamayacağı söylenebilir. Başka açıdan da bu dönem için son derece sağlıklı değerlendirmelerin ondan gelebileceği de savunulabilir. Bunun için biz, bu alanda Köprülü'yü edebiyat tarihçiliğinin yanında bir gözlemci veya münekkit olarak da düşünebiliriz. 2016 Köprülü yılı dolayısıyla bir seri yazıda onun Yenileşme Dönemi Türk Edebiyatı hakkındaki değerlendirmelerini ele almak istiyoruz. Bu konuda *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*'ne ayrıntılı bir "Mehmed Fuad Köprülü" maddesi yazan Ömer Faruk Akün, Köprülü'nün çalışmalarının çerçevesini maddeler hâlinde sıralar. Bu maddelerden sonuncusu şu şekildedir: "i. Türkiye'nin kültür meseleleri, yeni Türk edebiyatı aktüalitesi (1935'lere kadar)". Fakat bu konuda herhangi bir açıklama getirmez. Öte yandan Erhan Aktaş, "Mehmet Fuat Köprülü'de Folklor ile Halk Edebiyatı Algısı ve Bunlar Üzerine Yaptığı Çalışmalar" (*Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, XIII/1 (Yaz 2013), s.151-172), Kadriye Yılmaz, "Mehmed Fuad Köprülü'nün Bugünkü Edebiyat Adlı Eserinden Hareketle Edebiyata Dair Görüşleri" (*Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İzmir 2008, S. 14, s. 171-192) başlıklı çalışmalar yapmalarına rağmen, Köprülü'nün Yenileşme Dönemi Türk Edebiyatı ile ilgili yazıları görebildiğimiz kadarıyla değerlendirilmemiştir.

"Şinasi-Ziya Paşa-Kemal Mektebi" adından ve bu üç şahsiyetten başlamak istiyoruz.

"Şinasi-Ziya Paşa-Kemal Mektebi" ve bu çerçevede Yenileşme Dönemi Edebiyatının ilk nesli hakkında Köprülü'nün görüş ve değerlendirmelerini çeşitli vesilelerle çeşitli makalelerde bulabiliyoruz. Hemen ifade edelim ki tırnak içine aldığımız adlandırma da ona aittir. Yenileşmenin ilk temsilcilerini bir mektep olarak aldığı anlaşılıyor. 1915 tarihli bir yazısında Köprülü, Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Recâizâde Mahmut Ekrem ve Abdülhak Hamit'i değerlendirir. Asıl konu bu dönem veya şahsiyetler değildir. Yazarımız Türk edebiyatında âşık tarzının menşei ve tekâmülünü ele almaktadır. Konuya bütünlük içinde yaklaşan edebiyat tarihçimiz, halk kültürü ve edebiyatının, âşık tarzının veya edebiyatının Arap ve

özellikle Acem edebiyatının nasıl Arap-Acem baskısı altında kaldığını tarihi seyir içinde değerlendirir ve tartışır. İzzet Molla'nın Keşan'da başına geleni nakl eder, Nedim devrinden sonraki mahallîleşmeden, Enderunlu Vâsıf ve Fâzıl'dan, Sultan II. Mahmut ve Sultan Abdülaziz dönemindeki âşıkların teşkilat ve loncalarından söz eder. Bir cereyan olarak aldığı âşık tarzını, yenileşme dönemindeki edebiyata şöyle bağlar: “İşte bu cereyanın tesiriyle, Sultan Mecit ve Sultan Aziz zamanlarında, Âkif Paşa meşhur mersiyesini; Ziya Paşa, Akşam olur güneş gider şimdi buradan/Garip garip kaval çalar çoban dereden/Pek körpesin esirgesin seni Yaradan/Gir sürüye kurt kapmasın gel kuzucuğum parçası ile başlayan türküsünü; Pertev Paşa, sadr-ı esbak Mahmut Nedim Paşa hakkındaki destanını; merhum Cevdet Paşa'nın teşvikiyle hece vezninin nevi ve şekillerini ilk defa tedvine çalışan Manastırlı Faik Bey, Ali Paşa hakkındaki destanını; hatta Namık Kemal, üç dört parçadan ibaret millî türkülerini vücuda getirdiler.” (Köprülü, 1915[1966:222-223]) Köprülü örnekleri devam ettirir. Bu çerçevede Münif Paşa'nın Osmanlı istiklâlinin 600. senesi münasebetiyle yazdığı Destân-ı Âl-i Osman'ı hece vezni ile yazmasını, Haşim Bey Mecmuası gibi şarkı mecmualarını dolduran türkülerini anar. Ziya Paşa'nın eski edebiyata “müfrit bir şekilde hücum” ettiği “Şiir ve İnşâ” makalesini zikreder. Fakat bir yanlış anlama olmasın diye belirtelim ki Köprülü'nün sıraladığı bu gelişmeler sadece bir tespittir. Nitekim sonra şöyle devam edecektir: “İbtida Şinasi'den başlayarak Namık Kemal'de de açık bir surette kendini gösteren bu İran mukallitliğinden kurtulmak arzusu, Terkîb-i bend şairinde şiddetle kendini gösterir; Rousseau'yu pek iyi bilen ve onun fikirleri ile pek iyi istinas eden Ziya Paşa, İran tesirinden kurtulmak için, halka doğru gitmek, halk dilinden halk edebiyatından istifade etmek lüzumuna inanmıştı; binaenaleyh sırf garptan aldığı bu fikirlerin tesiri ile, klâsik edebiyata karşı, halk edebiyatını ve âşık tarzını müdafaa ediyordu” (a. y.) Ona göre, Ziya Paşa'nın Tartuffe'ü, Hamit'in Nesteren'i, Namık Kemal'in kaydettiği bir kıt'ası ve üç dört ufak türküsü, Recâizâde Mahmut Ekrem'in bazı parçalarını parmak hesabı ile yazması Âşık tarzının

etkisine değil, garptan alınan yeni fikirlerin uygulamasına bağlıdır. Hatta o, bu tür eserler ile Âşık tarzında yazılmış şiirler arasında “hemen hiçbir müşabehet yoktur” der. Bu dönemin yenilikçi şairleri, millî hece veznini “cahil halk şairleri derecesinde kudret ve muvaffakiyetle kullanamamışlardır”. “Dertli’nin, Bayburtlu Zihnî’nin o aralık münevver sınıf arasında bile büyük şöhret kazanan zarif koşmalarına nispetle, Hamit’in ve Ziya Paşa’nın eserleri çok ahenksiz kalır.²Şinasi-Kemal neslinin millî vezne ve millî şekillere kısmen kıymet vermekle beraber, Âşık tarzı hakkında eski klâsik şairlerin telâkkisinden ayrılamadığı birçok delillerle sabittir: Tahrîb-i Harabat ve Takip’te, Namık Kemal, Mecmua-i Ebüzziya’daki hâl tercümesinde ve Harabat mukaddimesinde Ziya Paşa, saz şairleri hakkında tahkir edici bir dil kullanmaktan geri durmamışlardır. Âşık Ömer’le Âşık Garip’in eserleri sayesinde edebiyata merak ettiğini söyleyen Ziya Paşa, o eserleri “hayvan sadasına benzet”ir. (a.y., s. 226)

Görülüyor ki burada esas olan yapılan uygulamaların, verilen örneklerin başka etkenlerle de ortaya çıkırsa sonuçta gelenekle birleşmesidir. Esasen edebiyat tarihçisinin en önemli görevi geleneği ortaya çıkarmaktır. Hele Köprülü’nün yaşadığı dönemde bu bir varlık yokluk meselesidir. Ayrıca bu nesil aydınlarının/edebiyatçılarının âşık tarzı geleneği ile birleşmelerine dikkat çekmiş olur.

Mehmet Fuad Köprülü, 1928’de yayımladığı millî edebiyatla ilgili başka bir yazısında söz konusu edebiyatçılarımızı bu noktadan değerlendirir. Tabîî hareket noktası öncelikle dilin sadeleşmesi keyfîyettir. Konusunun, fikrinin geçmiş yüzyıllardaki örneklerini sıraladıktan sonra son yüzyıla gelir. Âkif Paşa için Namık Kemal’in “Avrupaî Türk edebiyatının ilk müjdecisi” sayma yolundaki görüşlerini hatırlatarak Yenileşme Dönemi Edebiyat ve edebiyatçılarına girmiş olur. Ona göre Âkif Paşa’yı Klâsik

² Bu tespit, son derece doğru ve önemlidir. Maalesef hece-aruz tartışmalarında hecenin ahenkli söyleme konusunda yetersiz olduğu söylenecektir. Heceye karşı çıkan ve aruz savunular âşık edebiyatının örneklerini görmezden gelecekler, hece ile ahenkli şiir yazılamayacağını iddia edeceklerdir.

Edebiyatın son temsilcilerinden biri saymak daha doğrudur. Âkif Paşa'nın bazı nesirlerindeki sadeliğe eski yüzyılların nesirlerinde her zaman rastlandığını belirten Köprülü, yukarıda da veya başka bir vesile ile söz edildiği gibi, Mersiyesi dolayısıyla hece vezni ile şiir yazmasını saz şiir geleneğinin ve mahallileşme temayülünün bir neticesi olarak alır. Bunu Nedim ve bazı klâsik şairlerde görülen durumun bir devamı gibi düşünür. Ona göre, “Adem Kasidesi” sahibini, ideoloji itibariyle, Şinasi-Ziya Paşa-Kemal mektebinin müjdecisi saymak hiçbir zaman mümkün değildir; o, eski şark mektebinin sırf dâhilî tekâmülünün ürünüdür. Köprülü, Tanzimat'tan sonra görülen yeni edebiyatın hâricî etkilerle oluştuğunu düşünür.

“Burada, Tanzimat dediğimiz, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa medeniyeti dairesine girmesi,” yahut, daha doğru bir ifade ile “Avrupa medeniyetinin Osmanlı İmparatorluğu'na cembrî bir surette hulûl ve nüfuzu” hâdisesinin siyasî ve iktisadî sebepleri hakkında, hatta en kısa izahata bile girişecek değiliz. Bu devrin ve bu devir edebiyatının yalnız fikrî cephesini göz önüne alırsak, bu ideolojinin doğrudan doğruya büyük Fransız İhtilâlî'nin yaydığı prensiplerden ve XVIII.-XIX. asır Fransız edebiyatından alınmış olduğunu açıkça görürüz”. (Köprülü, 1928[1966, 299]) Burada bir dip not ekleyen, Damat İbrahim Paşa'dan itibaren batılılaşma hareketlerini Âsım tarihinden aldığı alıntı ile besleyen yazarımız, eski edebiyatın saraya, medreseye, tekkeye, devlet adamlarına, ayan ve eşrafa dayanmasına karşılık Şinasi-Ziya Paşa ve Kemal mektebinin vatan, millet, halkçılık mefkûrelerine hizmet ettiğini, tamamıyla Fransız edebiyatından mülhem yeni bir burjuva edebiyatı yaratmak istediğini vurgular. Unutmayalım ki Köprülü, bütün çalışmalarında edebiyat ile sosyal hayat arasında büyük bir ilgi kurar. Bu cümleden olarak Tanzimat'ı millî lisan ve edebiyat meseleleri noktasından değerlendirir: “Türk cemiyetinin hayatında belki en mühim bir geçit devresi olan bu Tanzimat devrinde, millî lisan ve edebiyat meselelerinin fikirleri işgal etmemesi, tabîî imkânsızdı. Halka siyasî haklarını isteyecek bir şuur vermek, onu medeniyet dünyasının umumî hareketlerine âşına kılmak için gazete

çıkaran Şinasi, daha *Tercümân-ı Ahvâl* mukaddimesinde, gazetesinin lisanını “giderek umum halkın kolaylıkla anlayabileceği” bir hâle sokmak istediğini açıkça söylüyordu”. (a.y., s. 301) Köprülü’ye göre Şinasi’nin mensur eserlerinde bu temayül görüldüğü gibi şiirleri arasında safî Türkçe yazdığı bazı parçalar vardır. Ayrıca Karakuş Yavrusu ile Karga Hikâyesi gibi manzum tercümelerini “bililtizam lisân-ı avam üzre” yazmış, Türkçe atasözlerini toplayıp neşretmiştir. Belki hareketi ilk başlatan olması dolayısıyla Köprülü en çok Şinasi üzerinde durur. Şinasi, Avrupaî Türk edebiyatını kuran, yeni fikirleri yayan kişidir. Gazeteciliği o tesis etmiş, Fransız yazarlarından tercümeleri o yapmış, Fransız irfanından o ilham almıştır. Köprülü, “Şinasi’nin safî Türkçe dediği şey(in), Mahremî ve Nazmî’nin Türki-i basitinden başka bir şey” olmadığını düşünür.

Ziya Paşa’nın “Şiir ve İnşa” makalesinden uzunca bir parça alan edebiyat tarihçimiz, “Eski sanat ve edebiyat telâkkilerini yıkmak maksadıyla “Necati, Bâki, Nef’i” gibi şairlerimizi bile Türk şairi saymamak derecesinde ileri giden ve edebiyatımıza millî bir istikamet vermek için ise tabiata ittiba etmek, yani halka doğru gitmek ve halk lisanından, halk edebiyatından istifade etmek esasını koyan Ziya Paşa” millî edebiyat için daha şuurlu ve daha köklü bir program çizmiş oluyordu, der. Köprülü’ye göre Paşa, bu fikirleri biraz Rousseau ve Fransız romantizminden almıştır. Esasen o bir anlamda klasik edebiyat “tarafını tutanlara” hücum etmek istediği görülmektedir.³ Ziya Paşa’nın Âşık tarzı şiirden, Saz şairlerinden hep küçümseyerek söz ettiğini, onları müdafaa fikrinde olmadığını ekler Köprülü. Ona göre, “Hece vezni ile yazdığı bazı şarkılarını, Nedim’den beri gelen ve Vâsıf ile büsbütün yayılan eski mahallîlik cereyanının tesiriyle yazılmış saysak bile, halk şairi ananelerinden tamamen uzak olan Tartuffe tercümesini sırf Avrupa’dan aldığı telâkkilere bağlı kalarak yazdığı muhakkaktır”. O zamanki aruz ile manzum piyes yazmak veya tercüme etmek imkânsızdır.⁴ Ayrıca

⁴ Bu konuda Namık Kemal’in görüşlerini ki ilerde Köprülü bunu söz konusu edecektir, biliyoruz. Manzum piyes için aruz vezni uygun bulunmaz, bunun yerine hece vezninin

Köprülü, Paşa'nın bir makalesinde Türkçeyi "üç dilden mürekkep bir halita" saydığını, bu düşüncesinin de Paşa'nın "Türkçenin istiklâli meselesini lâyıkıyla anlamadığını" gösterdiğini ekler.

Namık Kemal'in her ne pahasına olursa olsun, eski klasik edebiyatı yıkmak ve İran tesirinden tamamen kurtulmak istediğini vurgulayan yazarımız, onun "Lisân-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir" makalesinin konusu ile ilgili noktalarını özetler. Bunlar, eski edebiyatın sahte ve cansız olduğu, İran'ı taklitle mecazlarla dolu olan o sahte lisan ile halk arasında maarifi yaymak imkânı bulunmadığı, hatta Türkçenin-henüz elifbası bile olmayan-Arnavut ve Laz lisanlarını dahi unutturamadığı, Türkçeyi meydana getiren üç lisanın ekanim-i selâse gibi sözde birleşmiş ve hakikatte tamamıyla birbirinin zıddı bulunduğu" gibi konulardır ve bunlarda Kemal'in son derece haklı olduğunu belirtir. Yazarımızın lisanımızın ve edebiyatımızın ıslahı için tekliflerini de sıralar. Bunlar, "Evvelâ, kavâid-i lisânın mükemmel surette tedvin ve temhidi; saniyen kelimatın istimal-i umumî dairesinde tahdidi; salisen imlâ ve manaca eczâ-yı lisan beynindeki irtibât-ı suverînin ittihâd-ı hakikî haline gelecek kadar teşyidi; rabian rabt-ı kelâm ve ifâde-i meram şivelerinin tabiat-ı lisana tatbiken tadil ve tecdid; hamisen ifadenin hüsn-i tabiisine hâil olan külfetli sanatlardan tecridi"dir. (a. y., s. 305)

Görülüyor ki M. Fuad Köprülü, Yenileşme Dönemi Edebiyatından özellikle Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal'i birbirinin tamamlayıcısı olan "Türk Edebiyatında Âşık Tarzının Menşei ve Tekâmülü" ile "Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri" başlıklı yazılarında söz konusu etmektedir. Elbette bu konular, Türk edebiyatı tarihinin belli meseleleridir. Dolayısıyla bu, döneme bütün olarak bakan edebiyat tarihi çerçevesinde değildir. Bununla beraber söz konusu ettiği şair ve yazarların ayırıcı ve belirleyici özellikleri ortaya çıkmaktadır. İşte yazarımız onları öne çıkarmaktadır. Hemen ifade edelim ki bu dönem edebiyatı veya bu

denenmesini Namık Kemal, Abdülhak Hamit'e yazdığı mektubunda belirtir. (Yetiş, 1996: 407-410) Fakat her ikisi de başarılı olamaz. Köprülü, Paşa'nın Tartuffe'ü hece vezni ile tercüme etmesini buna bağlar.

şahsiyetler hakkında atlamıyorsam konuya bu noktadan yaklaşan bir şahsiyet çıkmamıştır. Ağâh Sırrı Levend, *Türk Dilinin Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*(3. bas., Ankara, 1972, Türk Dil Kurumu Yayınları) kitabında ve “Türkçülük ve Millî Edebiyat” başlıklı makalesinde(*Türk Dili ve Araştırmaları Yıllığı Belleten* (Ankara, 1971, s. 147-206)) Köprülü’nün yaklaşımını görmezden gelir. Aslında konu dilin sadeleşmesi meselesidir. Ayrıca Köprülü, kişiler hakkında müstakil yazılar da yazmıştır.

Köprülü, “Şinasi’nin Şiirleri” başlıklı yazısında Namık Kemal’in edebiyatta müceddidlik şerefine ya *Sahra* şairine, yahud Şinasi’ye ait olduğunu büyük bir samimiyetle itiraf ettiğini, bunların arasında bir rabita olduğunu söylediğini nakleder. XV. yüzyıl münşisi Sinan Paşa’nın *Tazarrunname*’sinden başlayarak Hoca Sadeddin, Veysî ve Nergisîlerin “dest-i tasannuunda müheyyâ-yı inhidam bir hâl alan eski mebnâ-yı lisana son ve kat’î darbe-i teceddüdü indiren asır-dîde hurafelerinin bekayâ-yı gubarıyla uyuşmuş dimağlara garp menâbi-i irfanından bir ziya ve hakikat şulesi döken ilk ve büyük mütefekkir Şinasî oldu.” (*İkdam*, nr. 6246, 2 Temmuz 1914) Edebiyat tarihçimiz yazısının başlığı şiir olmasına rağmen fikir ve söyleyiş meselesini yani dili öne çıkarır. Ona göre siyasî ve içtimâî anlayışı “ecdadımızın eski ve garip telakkilerinden ayıran” odur. Burada doğrudan Şinasi’nin fikir ve anlayışına girilir. Önce ifade ile fikri beraber ele alan Köprülü, sonra fikre öncelik verir. Sonra tekrar ifadeye dönerek tarihî bir değerlendirme yapar. Buna göre 8. ve 9. yüzyıldaki mensur eserlerimiz Türkçenin tabii şivesine uygun, sade ve kısa cümlelerle yazılmıştı. Sonraki dönemlerde İran ediplerinden Vassâf ve Hoca Cihan’ın taklidi ile nesir dilimiz o kadar bozulmuş, tabîlikten o kadar uzaklaşmıştır ki dürüstçe maksadı anlatabilmek artık kabil değildir. Veysî gibi sanatkarlar o sahte ve sanatlı lisanı başarılı bir şekilde kullanabilmişlerdir. İkinci, üçüncü derecedeki taklitçilerin elinde o ifade tarzı tehlikeli bir hal almıştır. Bundan dolayı Şinasi’den Mütercim Âsım’dan başlayarak Âkif Paşa ile açıkça görülen yenilik meyli kendini gösterir. III. Selim zamanında başlayan sosyal alanlardaki yenilik fikri edebiyatta da görülmeye başlar. Düşünceleri

anlatamayan sun'î ve köhne lisan, sahtelikten artık kurtarılmalıydı. Bu tarihi bir tespittir. Köprülü bunu söylememiş olsaydı, Şinasi'nin yaptığı yeniliği tarihî zemine oturtmasaydı konu layıkı ile kavranamazdı. Bunu Şinasi nasıl idrak etmişti? Parça parça görülen mevzi örnekler Şinasi'de bir bütün olarak nasıl ortaya çıkmıştı? Edebiyat tarihçimiz buna işaret ederken Şinasi'nin batı tefekkür dünyasının o zaman en parlak merkezi olan Fransa/Paris'te Racine, Corneille, Lamartine gibi şahsiyetlerin sanatlarından faydalandığına ve eski edebî geleneğe en son darbeyi vurduğuna işaret eder. Öyle ki Şinasi, gereksiz süslerden biraz mahrum fakat sağlam gelişme kabiliyetine sahip yeni bir lisan meydana getirdi. Bu yeni dil ile de muhitimizin asırlardan beri müştak olduğu birçok yeni fikir gelecek nesillere ulaştırıldı. Son inkılabı meydana getiren yeni fikirleri ülkeye ilk nakleden Şinasi'dir. Bunun için teceddüt edebiyatımızın tarihi yazılırken Şinasi'ye büyük ve müstesna bir yer ayırılmalıdır. Ona bu yeri ayırırken lisanı yenileyici ve yeni fikirleri getirici özeliği ön planda tutulmalıdır. Bunun için de başlığına rağmen asıl konusuna girmeden Şinasi'nin lisanı yenilemesine, onu bu yeniliğe götüren fikir yapısına öncelik verir. Zira eskiden beri var olan sadelik temayülü belli bir fikirden kaynaklandığı için daha yaygın ve kalıcı olmuştur. Bunu söylerken zamanı da unutmuş değiliz. Yalnız Şinasi'yi anlatmak için bu yetmez, o aynı zamanda divanı ve tercüme şiirleri de olan bir şairdir. Köprülü, bu noktada onun şair ve sanatkâr olarak edebiyat tarihindeki yerini belirler. Ona göre, “kavi ve tahlilî bir müfekkireye malik”, her fikir ve hissi süsten uzak anlatmaya meyilli, muhayyile ve hassasiyetten nasibi pek az olan Şinasi, şiirlerinde pek az yenilik gösterebilmiştir. Onun şiirlerinde şekil ve his yeniliğinden çok, kısmen fikre ve daha çok lisana ait yenilikler vardır. Münacatlarında ve kasidelerinde bile eski şairlerimizde tesadüf edilmeyen yeni birtakım fikirlere, tasannudan uzak külfetsiz bir lisana tesadüf olunur.

Ey adl-i ilâhî medet ey adl-i ilâhî
V'ey zâlim ü mazlumun olan havf u penâhı
İndinde senin şâh u geda cümlesi birken
Kalmaz ebedâ kimsede bir kimsenin âhı

.....

Nûr-ı rahmet niye güldürmeye rûy-ı siyehim
Tanrı'nın mağfiretinden de büyük mü günahim
Bî-nihâye keremi âleme şâmil mi değil
Yoksa âlemde kulu âleme dâhil mi değil
Kulunun za'fına nisbet çoğ ise noksanı
Ya onun kahrına galip mi değil ihsanı

Bu mısraları kaydeden edebiyat tarihçimiz, edebiyatımızda iman ve itikat konuları büyük ve önemli bir yer işgal ettiği hâlde, Şinasi'den evvel eski şiirimizde bu kadar sade ve samimi bir şekilde fikrini anlatan bir şairin gelmediğini söyler. Basit bir hassasiyet ve muhayyilenin ürünü olmakla beraber, o zamana kadar böyle samimi ve sade, güzel ve müessir bir söyleyişin bulunmadığını ekler.

Şinasi'nin Reşit Paşa için yazmış olduğu kasidelerini de değerlendiren yazarımız, bu şiirlerin sade bir lisanla yazıldığını ve yeni fikirlerle dolu olduğunu söyler. Ona göre bu kasideler, “Nef’î'nin kasideleri gibi muhteşem bir âheng-i hayalîye nağmesaz” değil, Nedim’inkiler gibi “en zarif ve mümtaz hislerle” titremez, “yüksek bir muhayyileden mahrum”dur. “Fakat mütefekkir bir dimağın mahsulü”dür. Bu kasidelerde 1789 Fransız ihtilalinin prensiplerinin ilk akisleri eski nazım şekilleri altında ortaya çıkar.

Şinasi, o dönem insanları gibi her şeyden önce memlekette bir fikir inkılabına ihtiyaç olduğunu düşünüyor ve sanatını fikir terbiyesi için bir vasıta olarak kullanmak istiyordu. Bunun için de nesir yazarken de şiir yazarken de sade yazıyordu. Zira lisan gereksiz süslerden kurtulunca yeni fikirleri milletin bütününe anlatmak ve bu fikirleri onlara tebliğ etmek mümkün olabilirdi. Edebiyatın faydalı bilgiler, gayeler için vasıta olarak kullanılması fikrini ilk söyleyen ve yapan Şinasi olmuştur. Daha sonra Namık Kemal, Ziya Paşa, Sadullah Paşa hatta Ekrem bu fikrin şiddetli savunucularıdır.

Aslında Şinasi, yaratılış olarak his ve hayal bakımından güçlü değildi. O fikirlerini anlatmak için nesri kullanmış, bu konuda şiiri ihmal etmiştir. Hayalin şaşaalı renkleriyle renklenmesi gereken

kasidelerinde fikir kuruluşu vardır, pek az olan gazellerinde ise, nesre yakın bir söyleyişi bulunmaktadır. Kasidelerinde hayalin kısırlığına/yokluğuna rağmen ciddi ve doğru fikirleri veren Şinasi, gazellerinde hiçbir varlık gösterememiş, bu konuda şarkın rint şairlerinin nüfuzundan kurtulmayı başaramamıştır. Köprülü'nün değerlendirmesine göre Şinasi, zulümden, cehaletten, taassuptan şikâyet eden, yüzyıllardır birikmiş batıl fikirleri yıkmak için bütün gücünü kullanan hür ve gelenekleri kıran bir mütefekkir olmasına rağmen içki/şarap zevkini kutsama konusunda geleneğin tesirinden kurtulamamış, gazellerinde eski düşünüş şekline uymaktan kendini alamamıştı. Bunu çevresinin etkisine bağlamak gerekir. Bu mazur görülebilir. “Tıfl-ı Nâim” ve “Hayat” şiirleriyle, şiirimizde önemli bir yenilik yapan Ethem Pertev Paşa gibi bir mütefekkir bile çevresinin anlayışının etkisinden kurtulamamış, “Av’ave”sinde köpeklerle kadınları aynı seviyede addetmek garabetinde bulunmuştur. Şinasi'nin mazinin etkisinden azade olarak yazdığı “Arz-ı Muhabbet” manzumesi gibi bazı şiirler Enderunlu Vâsıf'ın eserleri gibi sade ve hafifmeşrebâne olmakla beraber, ince, zarif hayallerden, rakik hislerden uzaktır. Münacat ve kasidelerinde olduğu gibi yenilik yalnız dilinin sadeliğindedir.

Şinasi'nin tercümeleleri üzerinde de duran edebiyat tarihçimiz, onun fikir terbiyesini Paris'te tamamladığını, bu çerçevede Lamartine, Renan gibi üstatlarla münasebette bulunması dolayısıyla Fransız edebiyatını çok iyi bildiğini, bu çerçevede Racine'in hailerlerinden, Lamartin'in “Tefekkürat”ından, Lafontaine'in efsanelerinden tercümeleler yaptığını söyler. Bazı alışılmamış kelimeleri içeren bu tercümeleler akıcı ve sadedir. Bununla beraber Şinasi başkalarının hayal ve ihtisaslarını şiir diline sokmakta meselâ Pertev Paşa kadar başarılı değildir.

Köprülü'ye göre aslında Şinasi'nin tercümelelerinde ve genellikle manzumelerinde zoraki tasannulu bir akıcılık vardır. Kelime ve söyleyiş zaafı, alışılmamış ve ahengi bozan kelimeler hemen her eserinde kulağı tahriş edecek şekilde yer alır. Şiirlerinde “muhayyile ve hassasiyetinin menbaları kurumuş zannolunacak derecede bir yübüset-i hissiye ve hayaliyye bulunmaktadır. Öyle

görünüyor ki Şinasi'nin muhayyilesi, psikolog Muallim Ribot'nun "besâtette sarahat" tabir-i veciziyle tarif ettiği yâbis bir muhayyiledir. Onda, yeni ve şa'şadâr hayallerin vücud-pezir olmasına hizmet eden ani ve şedit teessürler yoktur. Bu, asıl muhayyile-i mübdîden ziyade muhakeme ve taakkulun mahsulü olan bir tarz-ı icad ve tertibdir." Pertev Paşa, tercüme olduğu halde yukarda söz konusu edilen manzumelerine sanat şahsiyetinden birçok şeyler eklemeye muvaffak olmuştur. Halbuki Şinasi, tercümelerine kendi şahsiyetinden hiçbir şey ilâve etmemiştir. Şiir histen doğar ve yine hisse hitap eder. Bunun için de ruhlara nüfuz eder. Halbuki Şinasi'nin şiirleri hissimizden çok fikrimize seslenir. Bu bakımdan onun manzumelerinde adını anacak hemen hiçbir şey tesadüf olunmaz.

Köprülü'nün Şinasi hakkında bu söylediklerini ve özellikle sistematiğini kendisinden öncekilerde bulmak mümkün değildir. Burada uzun bir karşılaştırma yapmak yerine okuyuculara meselâ yakın arkadaşı, beraber kitap yazdıkları Şahabettin Süleyman'ın *Tarih-i Edebiyat-ı Osmanîye*'sinin Şinasi bahsini (İstanbul, 1328(=1910; Nazım Hikmet Polat, *Şahabeddin Süşeyman*, Ankara 1987, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s.131), Köprülü'nün yazdıkları ile karşılaştırmalarını tavsiye ederiz. Aynı durum Köprülü'den sonraki edebiyat tarihlerinde de görülür. Bunun için okuyucularımıza meselâ İbrahim Necmi'nin *Tarih-i Edebiyat Dersleri* kitabının ikinci cildindeki (İstanbul, 1338, s. 39 ve devamı) ve İsmail Habip'in *Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi*'deki Şinasi bahislerini (İstanbul,1340, s. 108 vd.), Köprülü'nün görüşleri ile karşılaştırmalarını öneririz. Kenan Akyüz, bibliyografyasına Köprülü'nün makalesini de alır. Aynı sistemde olmasa da, elbette biri makale, diğeri bir antoloji, Köprülü'nün görüşleri bir şekilde burada vardır (*Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, 2. bas., Ankara 1958, s. 1 ve devamı). Ahmet Hamdi Tanpınar, Şinasi'yi elbette çok daha ayrıntılı ele alır, kaynak da vermez. Fakat Köprülü'nün baştan beri söz konusu ettiğimiz makalelerindeki bazı fikirlerin derinleştiğini görürüz. Bunun için burada konunun müştareklik sağladığını düşünmek her zaman mümkündür.

Fuad Köprülü, “Şinasi-Ziya Paşa-Namık Kemal” mektebini bir bütün olarak andığı “Türk Edebiyatında Âşık Tarzının Menşei ve Tekâmülü” ile “Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divân-ı Türkî-i Basit” çalışmalarında yukarıda anıldığı gibi Ziya Paşa ve Namık Kemal’den söz eder. Ziya Paşa için söyledikleri daha ayrıntılıdır ki söz konusu ettik. Namık Kemal’e kısa bir iki temasın dışında çok sonraları, 1940’da yazdığı bir yazıda dikkati çeker. “..Kemal’in dil meselesi hakkında-nedense, şimdiye kadar kimsenin dikkatine çarpmamış-bazı esas düşüncelerini..” diye başlar. Bu bize gösterir ki Köprülü, farklılığı, orijinaliteyi yakalama konusunda öne çıkmaktadır. “Kemal’e göre, insan cemiyetlerinin terakkisi, her şeyden evvel dil ve edebiyatlarının ilerlemesine bağlıdır. ...Kemal, Osmanlı Devleti’nin başlıca inhitat sebebini dilde buluyor. Ona göre, eski âlimlerin yalnız Arapçaya ve yüksek ilimlere (kelâm ve fıkıh gibi) ehemmiyet vermeleri, Türkçeye hiç ehemmiyet vermeyerek, hatta bir gramer vücuda getirmemeleri, maarifin geniş bir tabakaya yayılmasına mani olmuş ve böylece milleti harap etmiştir;” (Köprülü, “Türk Dili Hakkında Namık Kemal’in Bazı Düşünceleri”, *Ülkü*, nr. 91, Eylül 1940; Köprülü O., 1972:139-141) Bu farklı görüşün tek bir nokta olması bakımından ayrıntısına girmeyeceğiz. Yalnız şunu söyleyelim ki bu konu da hâlâ tam olarak yeterince anlaşılabilmiş değildir. Birinci nesil hakkında Köprülü’nün düşünceleri bunlardır.

İkinci nesilden Recâizâde Mahmut Ekrem ile ilgili aynı “Üstat Ekrem” başlıklı üç yazısı var Köprülü’nün. Bunlardan 1914 tarihli birincisinde babasının kütüphanesini karıştırırken eline geçen *Zemzeme* ve *Pejmurde* nüshaları dolayısıyla üstadı daha pek küçükken tanıdığını *Piraye* ve *Nijad*’ı okuduğunu belirtir. Ekrem’in şahsı ve yaşadıkları onda büyük bir hürmet duygusu uyandırır. “Yüksek ve ilâhî bir felâket muvacehesinde ruhlardan taşan pür-sükûn matemler ne kadar vicdanî ve müessirse, üstadın şiipleri karşısında duyduğum hisler de o kadar derin, o kadar samimi idi. Çünkü bütün o feryatlar, teellümler, tevekküller, kırık bir kalbin gözyaşları ile açılmış matem çiçekleri idi.” (Köprülü, 1914; 1924: 289) Hemen fark edilen bu duygusal başlangıç, yazının sonuna

kadar devam eder. Çünkü bu yazı Recâzâde'nin ölümü üzerine yazılmıştır. Çocukluk yıllarında üstadın eserlerini okuyup ezberlediğini, Meşrutiyet'ten sonra üstatla tanışmasını, kendisini evinde ziyaret edişini, ondan gördüğü iltifatları, edebiyat tarihi ile ilgili yazdıklarını takdir edişini kaydeder. Yukarda bahsi geçen makalesinde Akün, “Köprülü'nün değişik zamanlardaki ifadelerinden Türk edebiyatı tarihine ilgisinin erken yaşlarda başladığı anlaşılmaktadır. Burada 1905 yılında tanıştığı Recâzâde Mahmut Ekrem'in bazı tavsiyelerinin de bu hususta payı olduğu zikredilmelidir.” (*Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 28, s. 473) der ki bu, onun, Ekrem konusundaki yazılarının duygusal cephesini de anlatır. Gerçi bu konu çok net de değildir. Öte yandan Köprülü'nün gerek Ekrem ile ilgili yazılarında gerek aşağıda söz konusu edeceğimiz Muallim Naci ile ilgili yazılarında Ekrem ile bu görüşmesinin etkisinde kaldığı sezilir. Nitekim yazısında “Namık Kemal ve Naci zamanları hakkında bana birçok tafsilat verdikten sonra” (s. 292) diyecektir. Köprülü bu ilk yazısının devamında Ekrem'in cenaze merasimini anlatır. İkinci yazısında önce Recâzâde'nin babası Recâ Efendi hakkında bilgi verir. Şiir ve sanatla ilgili bu aile, çocuklarına daha pek küçük iken şiir ve sanat zevkini aşlamış ve onlara edebî bir istikbal hazırlamaya gayret etmiştir. Ekrem Bey'in Vaniköy'de geçen çocukluk yıllarının *Nağme-i Seher*'de izleri vardır. Böylece araştırmamız Ekrem'in hassas ruhunu besleyen unsurları belirlemeye çalışır. Recâ Efendi oğlunun muntazam bir öğrenim görmesi için sırasıyla Beyazıt Rüştiyesi ve Mekteb-i İrfan'a gönderir, sonra Harbiye İdadisi'ne verir. Bu sonuncusunda iken “bir vücut arızasından dolayı” öğrenimini tamamlayamayarak 16 yaşında mülâzemetle Mektub-i Hâriciye'ye devamla ve bu sebeple hususî olarak Fransızca öğrenmeye başladığı belirtilir. Bir mektebe benzeyen o zamanki kalem hayatı, Fransızca öğrenmesi, Ekrem Bey'in batılı fikirleri tanınmasını sağlar. Bu noktada edebiyat tarihçimiz, Ekrem Bey'in fikrî şahsiyetinin, tefekkür tarzı ve tahassüsünün Fransız edip ve mütefekkirlerinin etkisi altında geliştiğini ekler. O daima çevreyi öncelikle belirler. Bu sıralarda Şinasi ve Namık Kemal ile yeni

fikirler memlekete yayılmaya başlamış, iş başındaki hükûmet de bu konuda teşvikçi olmuştur. Konuyu daha da açar. Buna göre *Tasvîr-i Efkâr*, *Terakki* gibi yeni fikirlerin mümessili olan gazetelerde XVIII. asır edip ve filozoflarının etkileri kendini açıkça göstermektedir. Voltaire, Rousseau, Montesqieu ve sonra XIX. yüzyılın Lamartine ve Hugo gibi şahsiyetleri Şinasi ve Kemal'in düşünce mihverlerini oluşturmaktadır. Belli ki Köprülü, Recâzâde'nin yetişme şartlarına öncelik vermektedir. Ona göre Ekrem Bey, muhitin ve ailenin etkisi ile şiir ve musikiye karşı küçük yaşından beri derin bir alâka ve istidat gösterir, Nedimane gazeller, Vâsıfane şarkılar yazar. Fakat bu sıra katıldığı Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi yenilikçi kişilerin yer aldığı dost meclislerinin de etkisi ile makaleler, *Mes Prisons* ile *Atala*'yı yayımlar. Ekrem'in *Tasvîr-i Efkâr*, *Terakki*, *Hakayku'l-Vekayi*'de yayımlanan bu eserlerinin dil bakımından acemilikler taşıdığına, eskiliği sürdürdüğüne vurgu yapan Köprülü, aynı kusurların daha sonra yayımlanan *Nağme-i Seher*'de de devam ettiğine işaret eder. Dost halkasını genişleten Ekrem Bey, dönemin yenilikçi ve muhafazakâr simaları ile dostça ilişkiler kurar. Fransız edebiyatı ile ilişkisini genişlettikçe fikir ve lisan bakımından gelişir. Artık o, yeni ihtiyaçların ifadesi için yeni bir edebiyat lisanına ve yeni bir edebiyat nazariyesine gerek duymaktadır. Bu ara Şûrâ-yı Devlet azası olur. Bu dönemde Ziya ve Kemal Beyler makale ve tiyatroları ile, Abdülhak Hamit şiirleri ile halk ve gençler üzerinde derin etkiler yapmaktadırlar. Yenilik çeşitli ürünleri ile kendini göstermektedir. Süleyman Paşa'nın *Mebâni'l-İnşâ*'sı, *Vatan Yahut Silistre*, *İntibah*, "Terci-i Bend ve Terkîb-i Bend", *Zafername*, *Zavallı Çocuk* vb. eser ve kişiler yeniliği bütün taraflarıyla ortaya koymaktadırlar. İşte böyle bir zamanda Ekrem Bey, Mekteb-i Mülkiye'ye edebiyat muallimi olur. Dersleri ve yayınları ile yeni edebî fikirleri, yeni yetişen nesillere telkine başlar. Artık o, Arap ve Acem edebiyat kaidelerinin Türkçeye aynen tatbik edilemeyeceğini söyler, batılı kaynaklara başvurarak yazdığı *Talim-i Edebiyat*'ta "hemen bütün misallerini" Hamit, Ziya Paşa, Namık Kemal ve hatta Muallim Naci'den alır. "...bu suretle yeni eserlerin güzelliğini tercih sebeplerini izah ve bilfiil göstererek talebesine onları sevdirdi.

Bilhassa Abdülhak Hamit'in gençler arasında o kadar çabuk bir şiir üstadı addolunmasında Ekrem Bey'in çok gayreti vardır". (s. 55)

Recâîzâde'nin talim faaliyeti ve hocalığının yazı faaliyeti üzerinde etkili olduğuna dikkat çekilir ve bu çerçevede gençlere şiir örneği olarak *Zemzeme*'leri yayımlayışını, buna bağlı olarak *Üçüncü Zemzeme* mukaddimesinde o zamana kadar hiç görülmemiş bir şekilde şiir ve sanatın mahiyetinden söz edişini anar. Köprülü'ye göre, burada kendisini göstermeye çalışan edebî irtica temayüllerine karşı hücumlarda bulunur Ekrem. O, Hamit'in, Kemal'in, Ekrem'in yeni bir lisan ve yeni bir sanat telakkisiyle yeni eserler meydana getirmelerini ve özellikle Hamit'in *Belde* ve *Sahra* gibi her türlü eski kayıtlara aykırı ve o zamana göre çok garip ve alışılmamış manzumeler yazmasını, muhafazakârları yeniliğin müfrit ve muzır bir şekil aldığına inandırdığını vurgular. Hatta Kemal ve Ekrem'in eski arkadaşları bile bu kadar fazla yenilikten hoşlanmadıklarını açıkça söylüyorlardı. Bu noktada edebiyat tarihçimizin objektifliği tartışılacak bir noktaya gelir. Belki de münekkit tarafı ağır basar. Ona göre Varna'dan İstanbul'a gelip sade ve basit yazılarıyla *Tercüman-ı Hakikat* sütunlarında büyük bir şöret kazanan Naci, Şeyh Vasfî, Hayret Efendi, Muallim Feyzi gibi edebiyatımızın garp tesirleri altında kalmasını kabul edemeyen çok muhafazakâr birtakım ediplerin başına geçmiş, belki biraz da onların teşvikiyle edebî yenilik hakkında şiddetli hücumlara başlamıştır. Köprülü, Naci'nin görünüşte batılı eserlerden faydalanma fikrini savunduğunu, kuvvetli bir şark bilgisinin bulunduğunu, Hamit'i cinnetle itham ettiğini belirtir. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde Naci'nin etrafına yüzlerce taraftarın toplamasını, bu irtica-perver hal ve birtakım şahsî sebeplerle Ekrem, genç dimağların yanlış cihetlere kaymasını önlemek için *Üçüncü Zemzeme* mukaddimesini ve *Takdîr-i Elhân*'ı yazdığını ekler. Köprülü aynı başlıklı yazısının ikincisinde öncelikle adı geçen eserden söz eder. Ona göre *Takdîr-i Elhan* benzerine pek az rastlanan bir eserdir. Ekrem istidatlı öğrencisi Menemenlizade Mehmet Tahir'in *Elhan* adıyla neşredeceği-Köprülü bir zühul eseri olarak neşrettiği diyor- şiir kitabını tenkit etmektedir. Köprülü şöyle devam eder: Münasebet

geldikçe Ekrem, genel edebiyat kaideleri, kelimelere dayanarak edebiyatın ve genellikle sanatın mahiyeti hakkında önemli açıklamalarda bulunur, “edebî irtica” taraftarlarına şiddetle hücum eder. *Takdîr-i Elhan*’ın Ekrem ve Naci taraftarlarının uzun mücadelelerine sebep olduğunu da ekler yazarımız. Bununla beraber bu kitap, “edebî irticanın mahiyetini genç dimağlara anlatmış olur. Edebiyat tarihçimiz, Naci’nin cevap olmak üzere yayımladığı *Demdeme*’nin alelade bir söğme mecmuasından ibaret olduğunu belirtir. *Nağme-i Seher* ve *Zemzeme*’deki birtakım gazellerin “gayet bayağı bir tarzda hezl edilmesinden başka hiçbir şey ihtiva” etmediği vurgulanan *Demdeme* ile *Zemzeme* mukaddimesi ve *Takdîr-i Elhan* alelade karşılaştırıldığında bile Ekrem Bey’in edebî telakkileri itibariyle Naci’den ne kadar “yüksek ve müterakki” olduğunu anlaşılacağı belirtilir. Köprülü’ye göre Naci taraftarları, her gün kuvvetlerini biraz daha kaybederken “Üstat, yeni ve dikkate şayan şiirler, hikâyeler, tercümelemler neşrederek gençlere manevi bir rehber” olur. O dönemin en mümtaz gençlerinin hatta Tevfik Fikret ve arkadaşlarının şiirleri incelenirse *Zemzeme* şairinin kuvvetli etkisi görülebilir. Araştırmacımıza göre, Ekrem’in Mekteb-i Mülkiye’deki hocalığı sekiz seneden fazla devam edemez. Üstat talebesine yalnız edebiyat dersi değil, fazilet dersi de telkin ediyordu, Tevfik Fikret’in tabiriyle “kâliyle değil, haliyle de” ders veriyordu. Bu noktada politik bir yorum yapar Köprülü. Ona göre onun dersleri Abdülhamit’in karanlık idaresine hiç uygun gelmez. Yerine “Hoca İbrahim Efendi” getirilerek Ekrem Bey’in muallimlik hayatına son verilir. Ama o dönem için bir “mecelle-i edeb” olan *Talîm-i Edebiyat* dolayısıyla Üstat’ın düşünce ve görüşleri gençler arasında uzun müddet hükmünü sürer.

Recâzâde’nin belirgin özelliklerinden biri de gençleri teşvik etmesidir. Halit Ziya ve Tevfik Fikret gibi geleceğin büyük sanatkârlarını, edebiyat sahasına attıkları ilk tereddütlü adımlardan itibaren teşvik eden o olmuştur. Özellikle Tevfik Fikret’e karşı Üstat büyük bir takdir ve hürmet beslemektedir. Bu noktada Servet-i Fünun’un teşekkülüne temas eden Köprülü, bu topluluğun Ekrem’in himayesi altında toplandığını kaydeder. Şu cümle ile Ekrem’in

etkisini net bir şekilde ortaya koyar: “Tevfik Fikret’in, Ahmet Hikmet’in *Servet-i Fünun*’un ilk ciltlerine yazdıkları edebî musahabeleri tetkik nazarından geçirilecek olursa, onların-ilk zamanlarda-edebî telakkileri itibariyle *Takdîr-i Elhan* dairesini pek çabuk aşamadıkları layıkıyla anlaşılır.” (s. 59)

Eserlerini kısa değerlendirmeler ile anmaya devam eden yazarımız, *Araba Sevdası*’nı “çok dikkate şayan bir roman” olarak kaydeder. Köprülü, *Pejmurde*’yi anar, perakende bazı manzum eserlerinden sonra Ekrem’in uzun zaman sessiz kaldığını belirtir. Bu sessizliğin *Nijad Ekrem*’e kadar devam ettiğini ekler.

Köprülü’ye göre Ekrem Bey, “Dikkate şayan bir hikâye yazarı, hassas bir şair, fazıl bir üstat.... Büyük ve necip bir insan, felâkete uğramış bir babadır”. (s. 59)

Köprülü’nün bu düşünceleri/görüşleri bir bakıma dönemin görüşleridir. Bunları yine edebiyat tarihinin bir vakıası olarak almak gerekir. Çünkü Ekrem döneminde böyle karşılanmıştır. Burada dikkati çeken başka bir nokta, Ekrem’in pek çok özelliğinin üç yazıda ortaya konmasıdır. Yalnız Ekrem ile ilgili çalışmalardan sadece ikisinde Köprülü’nün ilk makalesinin kaynak olarak verildiği görülmektedir. Unutmayalım ki Ekrem için söylenecekler tam çerçevesiyle verilmiştir. Burada Köprülü’nün tam bir münekkit olduğu da söylenemez. Söylenmesi gerekenleri ve özellikle ifade ettiğimiz gibi döneminin Ekrem’e bakışını uydurma senaryolara gitmeden özetlemiştir.

Mehmet Fuad Köprülü’nün hakkında yazı yazdığı bu dönem şair ve yazarlarından biri de Muallim Naci’dir. Fakat yeniliği temsil etmesi bakımından önce onun Abdülhak Hamit ile ilgili değerlendirmelerini söz konusu edeceğiz.

Yukarda yer yer anılmanın dışında Köprülü, Hamit ile ilgili iki yazı yazar. Bunlardan biri *Makber*’in yeni bir neşri dolayısıyladır. İlk yazısında öncelikle Hamit’in ilk şiirlerini yayımladığı zaman önünde boş ve yıkılmaya yüz tutmuş bir sanat binası bulunduğunu belirtir. Ona göre Hamit’e geçmişten miras olarak muhayyilenin renklerini ve kokularını ihsasa, ihtirasları tasvire muktedir olamayan, cansız bir şiir lisanı kalmıştır. Bu durum

tespitini genişletir yazarımız. Sosyal değişmeyi özetlemek ihtiyacını hisseder. Buna göre, toplum, III. Selim'den beri bir değişme ve intikal devresini yaşamaktadır. Buna muvazi olarak edebiyat da bu intikal devresinin içindedir. Tanzimat batı tefekkürü ile aramızdaki engelleri kırmış; Pertev Paşa, Şinasi, Kemal, Ziya Paşa gibi fikirlerle yeni bir gelişme şekli veren yenilikçiler, vehim ve çöküntüye mahkûm olan edebiyatı kuvvetli darbelerle tahribe muvaffak olmuşlardır. Esasen Nabi ve Nedim'den beri "tabiattan ıktibâs-ı renk ve ziya edecek yerde eski üstatların taklîd-i terennümâtını daha kolay gören ve böylece kuvve-i hayatiyyesini tamamen kayb ederek Vâsîf-ı Enderûnî, Sürûfî gibi adi nâzımların dest-i aczinde mütezazel, mütefessih bir hâl alan binâ-yı kadîm-i san'atın bu sükût-ı velvele-dârî pek tabii idi". Yazarımız, "eski Yunan destanlarına, XVII. yüzyıl dramlarına ebedilik kazandıran, Homeros'un, Corneille'in sanat eserlerini gelecek asırlara bütün hararet ve heyecanı ile nakleden tabiatı taklidin, eski edebiyatımızda tamamıyla unutulduğunu, Şeyh Galip'ten başka dış dünyaya ve iç dünyasına kendi samimi nazarlarıyla bakan bir şairin gelmediğini belirtir. Ayrıca *Hüsn ü Aşk*'ın cılız otlardan başka bir şey yetiştiremeyen büyük bir çoraklığın, uzayıp giden bir çölün yegane teselli vahası olduğunu ekler. Ona göre Abdülhak Hamit sanat hayatına ilk adımlarını attığı zaman eski üstatlar arasında kendisinden faydalanabileceği tek isim Şeyh Galip'tir. Şeyh Galip'in, hayallerinin renkliliği, sembollerinin yeniliği, muhayyilesinin yaratıcı kudreti ile eskilerden büsbütün başka bir şiir lisanı ile söylediğini ifade eder. Köprülü şöyle devam eder: Şeyh Galip, renklerinin zenginliği ile, çokluğu ile müstesna bir dünya kurar. Bu yenilikçi şair, hayallerinin ve lisanının yeniliği itibariyle kendisinden epey sonra gelen İzzet Molla, Vasîf, Âkif Paşa, Pertev Paşa ve Şinasilere de üstün gelmektedir. Hamit'in şiir ve sanat dehası pek erken gelişmiştir. Bunda ailesinin de payı vardır. *Sahra*'dan önce yazılan *Belde*'yi Hamit, Paris'te iken yazmıştır. Esasen şiirlerin adları bile bütünüyle Paris muhitine aittir. *Belde*'den aldığı:

Sanki Ville d'Arvay'da etrâf u civâr
Saçların feyziyle olmuş hep bahâr:
Nefhini neşreyledikçe rûzigâr.
Hâsıl olmakta hevâ-yı sünbülî

Yâ şu gülbünler perîdir müstetir,
Onların envâr-ı aşkı münteşir,
İnliyor biçâre hayvan muhtazır,
Sen fakat ihyâ edersin bülbülü

Kuş görünmez, aks eder nâz u niyâz,
Zannedersin kim ağaçlar nağme-sâz
Sanki her nahlinde pür-sûz u güzâr
Bir semavî tâir olmuş andelîb

şairini değerlendirirken şunları söyler: “Bu eserde kullanılmış olan eşkâl-i nazım, şimdiye kadar Osmanlı edebiyatında asla kullanılmamış, lisan-ı şiir hiçbir vakit bu kadar vüs’at-i beyan kesb edememişti. Hayallerin yeniliği ve mümtaziyeti itibariyle bî-emsal olan bu şiirler, tabiatı bütün hutût-ı mübhemesiyle, bütün revâyih-i seyyâlesiyle canlandırarak ilhamkâr bir lisan ile yazılmış, tabiiyet-i ifade büyük bir sanat ve maharetle muhafaza edilmiştir”. *Belde*’deki bu şiir aaabccbbdd kafiye örgüsü ile 10 mısralı bentlerden oluşur. Şiir tabiatı/dış dünyayı algılayış bakımından edebiyatımız için yenidir. Hamit’in orijinalliğini bu şekilde belirleyen yazarımız, onun kendilerinden sonrakilere etkisini de şöyle gösterir:

“Gündüz emvâc-ı renk renk ile çöl
Sanki aynıyle bir yem-i cârî.
Gece, bir tarh-ı nîl-gündür göl;
Şû’leden halk olunmuş ezhârı.

Cenap Şahabettin’in:

Camlar üstünde resmeder ancak
Dest-i şeb, şû’leden birer zambak...

hayalini yeni zannedeler, bunun daha 20 sene evvel Hamit tarafından istimal edildiğini bilmiyorlardı.”

Köprülü değerlendirmelerini şöyle sürdürür:

Belde'yi takip eden *Sahra* evzân-ı muhtelifle ile yazılmış çeşitli parçalardan ibarettir. Fikir olarak biraz Jean Jacques Rousseau'dan geldiği söylenebilir. Bu eserde medeniyetin, maişet-i medeniyenin elemlerini, ıstıraplarını çektikten sonra, tabiata, sadeliğe karşı kalbinde şiddetli bir iştihak uyanmaya başlayan ve insanların tab'an iyiliğine mutmain bulunan bir ruh-ı san'atın "elhân-ı ihtizazâtı"vardır.

Sahra'da köy hayatının bütün safhaları, tabiatın kırlara dökmüş olduğu bütün güzellikler, tasvir ettiği manzaraların sınırlarına ve tabii renklerine dikkat eden bir fırça ile tasvir edilmiştir. Resim olmayan, tabii olan bu manzaralarda tabiat, ince, şeffaf bir buhar arasından, bütün çizgileri ve renkleriyle, bütün sadelikleri ile gözlerimizin önüne gelir. İnsan, *Sahra*'yı okurken, akşam sislerinin yeşil meralar üzerindeki ağır seyrini, ufak kulübelere çıkan ufak dumanların akşamın boşluğundaki kavisli yürüyüşünü, uzak bayırlardan sürülerin melûl çingirak seslerini bütün tabiîliği ve samimiyeti ile hisseder gibidir.

Temaşa tarzı ile tamamen romantik olan Eşber şairi, *Sahra*'da necip ve etkili bir lirimz ile sanat ruhunu izhar etmiş, kalbini bütün samimi heyecanlarını yeni ve canlı bir lisanla açıklamıştır.

Hamit, *Sahra* ile veznin belirli sınırlarını, eski nazım şekillerini genişletmiş, hatta bazı parçalarında Fransız sembolistlerinin "nazm-ı serbest" adını verdikleri nazım şekline pek yaklaşmıştır. Buna örnek de verir:

Acaba kim bu sîmîn-ber,
Kime âşık, kime muğber?
Tavrı pür-mana, hey'eti sâde
Ser-âzâde;
Kim şu hasnâ-yı bî-hemtâ
Aceb kimdir?
Âfitâb âzim-i mağrib;
O niçin olmamış gârib?
Sebep kimdir?
Ne oturmuş tek ü tenhâ,

Ne sevdada,
Kimi bekler kenâr-ı deryâda?

Türk şair ve yazarları için bilinmeyen bir dünya olan Hindistan, Hamit'in eserleri ile dünyamıza girer. Hamit, Bombay'da "servet-i elvânıyla, ağır ve müskir râyihalarıyla ruha esrarengiz, meçhul bir hiss-i hirâs ve teccessüs veren Hint muhitât-ı baîdesini pek yakından görmeye muvaffak oldu". *Bunlar Odur*'da büyük Hint ormanlarının vahşi karanlık havası tuti kuşlarının biraz elemli sesleri anber kokularıyla karışmış halde teneffüs edilir. İşte Hamit *Belde* ve *Sahra*'da olduğu gibi bu eserde de eski kayıtları kırmış, o zamanlarda yazılması yazı adabına bir riayetsizlik gibi telakki edilen birçok tabîî manzaraları olduğu gibi ve hakiki renkleri ile resmetmiştir. Su kenarında dolaşan iri siyah mandaları, bulanık sular üzerinde seri hareketlerle çırpınan yılanları, ormanların sık ve bir asırlık ağaçları altında koşan şebekleri, maymunları hakikî renkleri ile tasvir eden levha, hele o zamana göre âdâb-ı kalemiyyeye, an'anât-ı kadîmeye tamamıyla münafi idi". Fakat o, karısının verem olması dolayısıyla tedirgin ve asabîdir. *Bunlar Odur*'da karanlık bir hüznün rengi ile renklendirilmiş meselâ "Bir İğbirar" gibi bazı mersiyeler, Hamit'in bedbin değil fakat seriü'l-ihitas bir ruh-ı şî're malik olduğunu gösterir. *Sahra* şairinin karanlık bir bedbinlikle malûl olduğunu zannedenler, bedbinlik felsefesi hakkında doğru bilgiye sahip değillerdir. Hamit insanın iyiliğini ister. Onun iki eleme vardır. Biri zevcesi, diğeri yavaş yavaş girdâb-ı inkıraza doğru sukutunu gördüğü vatanıdır. Hamit bütün eserlerinde bunlar için ağlamış, onların elemelerini terennüm eylemiştir. Ama o, aynı zamanda mütevekkildir. Köprülü sonra şöyle devam eder:

"Fikrî olmaktan ziyade hissî olan itikadâtı, edebiyat-ı ecnebiyyeye ve bilhassa Fransız romantiklerine karşı temayülüti, şiirlerinde lirizmin tahakküm ve galebesi, muhayyelata olan incizâbı ve sanatta serbestîye taraftarlığıyla tamamıyla romantik olan Abdülhak Hamit, topraktan daha ziyade semanın, yıldızların şairidir. Tersim etmek istediği levha ne kadar hâkî olursa olsun, ona mutlaka semaların yüksekliğinden, yıldızların renklerinden bir şey ilâve eder. Akşamın yeşil saharalara akıttığı cûybâr-ı sükutu tasvir derken,

onun menbanı pembe bir hilâlin meçhul bir köşesinde gösterir, semadan düşen yeşil bir şihaba benzetir, ...”

Köprülü, Hamit’in bir başka cephesine geçer. Bulutlarla, dalgalarla, yıldızlarla samimî bir dostluk, kalbindeki elemelerle dış dünya arasında rabitalar kuran “Kürsi-i İstiğrak”ın dâhi şairi o dönem edebiyatında empressiyonizm cereyanının ilk temsilcisidir. Onun hayat ve kâinat hakkındaki hissî inançları yeterince anlaşılırsa empresyonist olduğu görülür. Théophile Gautier, Leconte de Lisle gibi müspet bir tarz-ı felsefenin etkisi altında yalnız haricî âlemin tasviriyle yetinen realist şairlerin eserleriyle Hamit’in şiirleri karşılaştırılacak olursa empresyonizmin Hamit’teki varlığı ve bunun derecesi ortaya çıkar.

Abdülhak Hamit’teki empresyonizm, ...metatafizik ile dolu olan kâinat hakkındaki itikatlarının tabii bir sonucudur. Auguste Comte’un nazariyesiyle asla teşrik-i fikir etmeyen, hiçbir vakit Leconte de Lisle gibi bir fenomenist olmayan *Makber* şairi, sembolistler gibi, hadiselerin maverâsında bir hakikat-ı âliyyenin mevcudiyetine ve hadisatın o hakikat-ı âliyyenin nâ-tamam ve gayr-ı mükemmel bir alameti, bir işareti olduğuna kani idi. İşte bunun için Hamit’in eserlerinde nâ-kabil-i red bir empresyonizm derin ve samimi bir mistisizm mevcuttur.

“Kürsi-i İstiğrak” manzumesi Hâmit’in ruhundaki bu temayülât-ı fitriyenin vâzih bir misali addolunabilir.

Köprülü, edebiyatımızın en büyük eseri kabul ettiği *Makber*’den, *Ölü*’den, *Hacle*’den ve daha birçok nefis şiirlerinden bahsetme saadetini başka bir yazıya bırakır. Ona göre Hamit, 600 senelik edebiyat içinde en yüksek, halihazır edebiyatımızın yüce manevî babasıdır.

Köprülü, *Makber*’in yeni tab’ı dolayısıyla yazdığı yazıda, 37 sene evvel yayımlandığında *Makber*’in kopardığı fırtınalardan bahisle, bu 37 sene içinde edebiyatımızın geçirdiği değişme ve gelişmeleri düşünür. *Makber*’in neşri üzerine yapılan tenkitleri çok genel hatırlar. Fakat burada bir ayrıntıya girer, hatta toptan bir görüşle “Ufk-ı ru’yetleri, şâir-i a’zamın *Makber*’deki ilâhî feryatlarını, en galiz surette istihfafa ve tehzile yeltenmişlerdi.

Abdülhak Hamit, kendi tabiriyle, “*Makber*’e musallat olan bu sırtlanlar” hakkında tamamen nisyanî davranıyor ki, pek haklıdır. Terbiye-i edebiyeleri icabı olarak, sanatın sadece muayyen mecazlarla mahdut şekiller arasında sıkışıp kaldığına kani olan bu zavallılar, *Makber*’i bir türlü anlayamamakta elbette mazur idiler! Elemi bilmeyenler için feryattan daha manasız bir şey olabilir mi? Halbuki neşrolunduğu zaman için bir muamma olan *Makber*, artık bugün, her türlü tenkit ve itirazların fevkinde bir şâheser telakki olunuyor!” (Köprülü 1922/1924: 201) Köprülü’ye göre artık aydınların/araştırmacıların/okuyucuların gözünde bir şâheserdir *Makber*, edebiyatımızdaki gelişme merhalelerini çok güzel ortaya koyar.

Edebiyat münekkidimiz *Makber*’i elem mahsulü bir eser olarak görür. Bu elem edebiyatımızın meydana getirdiği en kıymetli mersiyelelerde olduğu gibi hissî bir hıçkırık, tatlı ve hüzn-âmiz bir ye’s ve fütur şeklinde değil, belki bin türlü ânât-ı manayı muhtevisi uzun bir feryat mahiyetinde ve tamamıyla hayatî ve samimî bir tarzda tezahür eder.” (s.202)

Sahra, Eşber, Tezer onundur

Ben vasıtayım, eser onundur

mısralarıyla Hamit’in şairlik hayatı üzerinde eşi Fatma hanımın tesirini belirleyen yazarımız, onun zevcesini birden kaybedince felaketini *Makber* sayfalarında tespit ettiğini, bu sarsıntının şiddetinin ve bu matem derinliğinin eserin her sayfasında hissedildiğini ekler. Köprülü’ye göre, daha önce belagat ve edebiyat kaidelerine karşı kayıtsız ve alaycı davranan şair, *Makber*’de yalnız ruhunu dinler, en yakın bir ölüm karşısında “fıkr-i beşere hücum eden” birçok karanlık maveraî suallerle yaratılışın sırlarını araştırmaya çalışır, hayat ve kâinatın inatçı ve alaylı muammalarına karşı derin bir isyan duygusu ile haykırır, fikrinin çözemediği, şüpheye ve ye’s’e düştüğü birçok noktaları nihayet bir keşif ile bulur. Hamit’in, şarkın sufilerinin meslek ve meşreplerine bîgane olmayan bir İslâm olduğuna dikkati çeken yazarımız, *Makber*’de bunlardan pek çok örnek bulunabileceğini, bununla beraber bu eserde baştanbaşa sofiyane bir eda olduğunu söylemek manasızdır diye

ekler. Ona göre *Makber*'in hakikî mahiyetini anlamayanlar onu, nispetsiz, mantıksız, hatta birbiriyle rabitasız birtakım tekrarlarla dolu bir garibe gibi telakki ediyorlar. Onlara göre “Her edebî eser mutlaka bir plana, bir tertibe, bir vahdete, bir mantığa malik olmalıdır”. Bu iddiaları doğru bulan araştırmamız, bu doğrunun yanlış ve fena uygulandığını söyler. *Makber*'in baştanbaşa bir matem feryadı olduğu düşünülünce, bundan başka bir şekilde tecellisi sahte olurdu. Sevgilisin kaybeden bir feleketzedenin hıçkırıkları diyapozanla, gözyaşları terazi ile ölçülemez. Hangi feryadın planı, nispeti vardır? İşte bu basit noktalar düşünülünce, *Makber*'in niçin bu mahiyette tecelli ettiği derhal anlaşılır. Ona bu samimi ve hayatî mahiyeti veren, bu mütemadi tezatlarla, rabitasızlıklarla, tekrarları, hatta aradan yarım asırlık tekâmül-i edebiyeye rağmen, bugün bile mevzuât-ı edebiyeye- birden bire-mugayir görünen cür'etkâr cümleleridir. *Makber* fikir ve hissin daimî bir med ve cezriyle mümtazdır. “Tekmil ruhu ile bir İslâm şairi olduğu için bütün feryat ve isyanları ümit ve tevekkül ile, gufran ve imanla biten Abdülhak Hamit'in bu şâheseri tahlîlât-ı ruhiyye için tükenmez bir hazinedir. Matemın sanatkâr bir ruhta ne nâmütenâhi şekiller altında tezahür edebileceğini, *Makber*'in hemen her parçasında ayrı ayrı görebiliriz. ...*Makber*, edebiyat tarihimizde bir şahikadır.” (205-206)

Bu yazılarında Köprülü, edebiyatımızın seyrine yani edebiyat tarihinin gelişimine göre Hamit'i değerlendirmektedir. Çıkış noktaları fevkalâde önemli olmakla beraber elbette onu bütün olarak kucaklamaktan uzaktır. Burada onun münekkitliği ile edebiyat tarihçiliğinin birleştiğini söylemek hiç de yanlış olmaz. Esasen bu durum, edebiyat tarihi metodolojisi bakımından da önemlidir. Çünkü edebiyat tarihçisi aynı zamanda münekkit olmalıdır. Köprülü, Hamit'i değerlendirirken edebî esere güzel sanat olarak bakarken o eserin edebiyat tarihi içindeki konumunu ihmal etmez. Bu iki yazının da Kenan Akyüz'ün adı geçen eserinin bibliyografyasına girdiğini ayrıca belirtelim.

Fuad Köprülü'nün hakkında yazı yazdığı isimlerden biri de Muallim Naci'dir. Abdülhak Hamit'ten bahsederken Recâzâde ve

Naci'ye temas ettiğini belirtmiş ve bu konudaki düşüncelerini yukarda söz konusu etmiştik. Bunlar dolaylı temaslardı. Şimdi doğrudan Muallim Naci başlıklı iki yazısını ele alacağız.

Köprülü yazısının daha ilk paragrafında, olumsuz bir tavır ortaya koyar: “Edebiyatımızın tarih-i tekâmülünde pek meş’ûm bir tesir icra eylemiş olan bu sîmâ-yı acîb-i edebî, bir zamanlar sâha-i matbuatta âdetâ bir saltanat-ı edebiyye teşkil etmiş, mahrum-ı kıymet ve cahil birçok müfekkireler üzerinde uzun bir müddet icrâ-yı hükürânî eylemişti. Bugün, birkaç eblehten başka hiçbir taraftarı kalmayan, artık kesif ve edebî bir sût-re-i nısyân ile örtülen bu namın, o eski şa’şaa-i ikbalini, mahdut ve güzide bir sınıf-ı müstesna olarak, genç ve ihtiyar bütün üdeba ve muharrirîn üzerinde icra ettiği o kaba, hod-furuş, adî istibdâd-ı fikrîyi tasavvur edebilmek bugün belki de muhaldir; bu bir ân-ı cinnet, bir ân-ı hezeyân idi.” Bu cümlelerin edebiyat tarihçimizden çıktığını düşünmek bizi zorlar. Belki münekkit olarak yazdı. Çünkü Naci, bu kadar olumsuz nitelemelere lâyık mı idi sorusu ister istemez akla gelir. Bununla beraber söylenenlere yakından baktığımızda ve hatta biraz tersinden okuduğumuzda Naci'nin matbuat dünyasında saltanat kurduğunu öğreniyoruz. Öyle ki Kayınpederi Ahmet Mithat, Hersekli Arif Hikmet Bey, Avni Bey, Hakkı Bey, şeyhü’ş-şuara Vasfî Efendi onun hayranlarıdır. Hatta şâir-i maderzat İsmail Safa, Cenap ve Fikret, hatta Ekrem Bey ona meftundurlar. Dolayısıyla Muallim Naci, geniş bir kitleyi etkilemiştir. Bunların içinde eski tarzda yazarlar olduğu gibi yeni tarzda yazarlar da vardır.

Köprülü'nün belirlemesine göre Naci, Varna'da mektep muallimi iken talihin lütfu ile Cerîde-i Vilâyet muharrirliğine, *Tercümân-ı Hakikat* edebî muharrirliğine, en sonunda vak'a-nüvis-i âl-i Osmanlığa kadar yükselmiştir. Sanırım bütün bu yükselişi talihe bağlamak fazla bir iyimserlik olur. Edebiyat tarihçimiz Naci'nin, *Medrese Hatıraları* ile *Mecmua-i Muallim* adlı eserlerine dayanarak, Arapça, Farsça bilen iyi bir lisan hocası olduğunu söyler. Bu tespit de fevkalâde önemlidir. Çünkü Nâci'nin en kuvvetli tarafı lisan hâkim olmasıdır. Ona göre Naci, lisan hocalığına devam etseydi

lisân-i Osmanînin gelişmesine oldukça hizmet edebilirdi. Halbuki hiç nasipli olmadığı edebiyata intisap etmiştir. Mes'ud-ı Harabâfî, Ahmet Mes'ut, Muallim Naci unvanlarıyla kendisini öven şiirler yayımladı. Rindane, hikmet-fürûşâne şiirleri takdir etti, kendisine muhyi-i edebiyat, hâmi-i matbuat gibi unvanlar verildi, şiirlerine nazireler yazıldı. O da kendisini âdeta bir şair kabul etti. *Tercüman-ı Hakikat*'tan sonra *Saadet*'in şaşaalı dönemi gelir. Köprülü bu dönemi edebiyatımızın en boş seneleri olarak değerlendirir. Kemal ve Hamit ile başlayıp Ekrem'in kudretli eli ile mazbut bir hâl alan "edebiyat-ı cedîdeye" karşı vücuda getirilen "meş'um" bir aksülamel devresidir. 600 senelik edebiyatımızın yegane dâhisi olan Abdülhak Hamit, edebî eserlerinin büyük bir kısmını yayımlamış ve artık sükût ediyordu. Yalnız Ekrem çalışıyor, genç ediplere "edebiyat-ı hakikiyye hakkında" sağlıklı fikirler vermeye ve bu suretle bu edebî aksülamelin zararlı etkilerini mümkün mertebe sınırlandırmaya çalışıyordu. Fakat o sırada bunları dinleyecek, anlayacak sağlam ve mütefekkir bir dimağ mevcut değildi. Edebî yeniliklerden esasen nefret eden eski mektep mensupları, fikren kendilerine pek benzeyen Naci'yi nazirelerle, gazel ve kasidelerle teşvik ve cesaretlendiriyorlar, zamanla biraz yenileşmeye yönelen eskiyi devam ettirmek isteyen bazı kimseler, esasen ayrılmak istemedikleri eski tarza doğru gidişi takdir ediyorlardı. Matbuat dünyasında imzalarını göstermek hevesinden kendilerini alamayan gençler "Hazret-i Muallim'i taklit edebilir miyim?.." gibi saçma birtakım unvanlar altında yazdıkları "hezl-âmiz" eserleri yayımlatabilmek için böyle bir gazeteye muhtaç idiler. Bunun için de Naci'den aldığı ve boş balona benzettiği bir şiirin edebiyat sahasında büyük bir alkış tufanı kopardığını söyler ve ona yığın yığın nazireler yazıldığını ekler münekkidimiz. Bu sırada yayımlanan *Ateşpare*'nin bu edebî saltanatı bir kat daha artırdığına vurgu yapar. Ona göre bu kitap, önemli olmayan edebî eserleri arasında nispeten dikkate alınabilecek olan eseridir. İçinde:

Lâkin bu zaîf-i pâkzâde
Kassâb nasıl kıyar bilinmez
Esrâr-ı hafîye var bilinmez

Etvâr-ı tasarruf-ı Hudâ'da

gibi şiiriyetten mahrum birtakım adâlikleri içeren meşhur “Kuzu” manzumesinin her nasılsa *Talîm-i Edebiyat*'a girdiğini, yine aynı kitabın yani *Âteşpare*'nin “Kalender”, “Şâm-ı Garîbân”, “Meyhanede Söylenişleri” ihtiva ettiğini, “Dicle”, “Ye's-i Muhaceret”, “Niyâz-i Esîrâne” gibi oldukça güzel parçaların da bu eserde bulunduğunu belirtir. Fakat Naci meftunları bu şiirleri değil Naci'nin Acemâne, anlamsız, “sermestane” gazellerini tercih etmişlerdir. Naci'nin daha sonra yayımlanan *Şerâre*, *Firûzân* gibi eserlerinde anılan şiirleri ölçüsünde bir şiiri yoktur. Bunun çevresinden kaynaklandığını söylemek hiç de yanlış olmaz. Aslında Naci'yi bir şair olarak meydan çıkaran ve edebî irticanın riyaset makamına oturtan yine bu muhittir. Bu çevre Naci olmasa bir başkasını meselâ Şeyh Vasfî'yi oraya getirecektir. *Âteşpârê*'de en ziyade dikkati çeken eserler Victor Hugo, Corneille, Sully Prudhomme'den yapılan tercümelerdir. Bu tercümeler ayrıca gösterir ki dili bilmek şair olmak için yeterli değildir. Emile Faguet'ye şairlik için gerekli olan “muhayyile” ve “hassasiyet”ten Naci bütünüyle mahrumdur. Öte yandan bu tercümeler Naci'nin başkalarının fikirlerini nazma sokmakta mahir olduğunu gösterir. Köprülü, Sully Prudhomme'den Naci'nin tercüme ettiği “Gözler” şiirini kaydeder. Naci'nin şöhreti *Şerare*'nin yayımında sonra daha da genişlemiştir. Bu sırada yayımlanan dergiler Naci'nin kaleminin yardımına muhtaçtır, onun himayesini ister. Bu şöhret onu gerçekten sarhoş eder. Ekrem'in *Takdîr-i Elhan*'ı üzerine *Demdeme*'yi yayımlar. İşte bu iki eseri karşılaştırmak Naci ve Ekrem arasındaki farkı gösterir. “*Takdîr-i Elhân* ihtiva ettiği hakayık-ı edebiyeye ve mütalaat-ı dakika itibariyle o zamana kadar emsâli nâ-mesbuk bir kitaptı; ve Üstad Ekrem bu eser-i nefsiyle bir hufre-i inhitata doğru yuvarlanmakta olan edebî-meâl ve bî-ma'na Muallim Naci edebiyatının mâhiyet-i hakikiyesini göstermek, genç müfekkireleri böyle bir girdaba sürüklenmekten menetmek istiyordu. Halbuki Naci merhumun *Demdeme*'si, pek bî-edebâne ve câhilane yazılmış bir cinas-ı müstehcen mecmuasıydı”.

Köprülü ikinci yazısında ana başlıktan sonra “Tabiat ve Zekâsı” alt başlığını koyar. Burada önce bir sanatkârın çevresi ile olan ilişkisini vurgular. Bu meşhur Hippolyte Taine’in “ırk-muhitan” nazariyesinin uygulanmasıdır: “Hiçbir sanatkâr hevâ-yı temâyülatını teneffüs ettiği muhit-i içtimâînin, birçok revâbıt-ı maneviyye ile merbut olduğu sınıf-ı içtimâînin te’sîrât-ı kasriyyesinden tahlis-i nefse muvaffak olamaz. İklim tarz-ı hayat ve maişet gibi, muhîfât ve sunuf-i içtimaiyyede ferdi hayat-ı hissiye ve fikriyyesi üzerinde öyle amîk ve esâsî birtakım intibaât vücuda getirir ki bundan kurtulabilmek, terk-i şahsiyet kadar muhal ve gayri mantıkîdir”. Bu konuda batı edebiyatından meselâ Françoise Coppée’den örnek verdikten sonra Köprülü, Naci’nin basit düşünceli bir saracın çocuğu olduğunu kayıtle içinde büyüdüğü muhitin temayül ve hurafelerine bağlı olduğunu söyler. Verdiği dipnotta Naci’nin hayatını, yetişmesini ve eserlerini sıralar. Fakat asıl metinde Naci’nin ruhunu “uryan bir şekilde gösteren” metinlerden bazılarını kaydeder. Buna göre Naci’nin son derce basit ve dar bir ufku vardır. Sonra şöyle bir sonuca varılır: “Muallim Naci Efendi’nin Osmanlı şiiirinde bir teceddüt vukua getirdiğini iddia edenler, teceddüdün mana-yı hakikisini anlamayanlardır. Fatih civarında bir mahalle mektebinde hatim indirdikten ve ilk eline geçen İbrahim Ethem hikâyesini kemâl-i vecd ve takdir ile okuduktan sonra Varna’da bir medreseye devam ederek klasik bir tahsil gören Naci Efendi fikren tamamıyla eski mekteb-i edebin mensuplarından idi. ...Tuna Gazetesinde yazdığı “İtidal” unvanlı bir makalede:

Cehl ile kendi lisanından değilken bi-haber
Diğerin tahsile kalkışman tuhaftır zor ile
İftihar etmekte filvaki verirdim hak sana
Olsa tahsil-i lisan pardon ile bonjur ile

kıt’a-i bî-manasıyla Fransızcanın adem-i lüzumuna kail olduğunu gösteren bu cahil ve mutaassıp adam, bu sözleri, bu tarz-ı tefelsüfüyle, o zaman memleketimize garbın bedâyi-i âsâr ve efkârını nakle ve bu muhit-i cehl ve taassupta yeni bir hareket-i fikriyye uyandırmaya çalışan Şinasilere, Kemallere ve daha ziyade

Hamit ve Ekrem'e tariz etmek istiyordu." Köprülü, Naci için ilim ve irfanın ancak Ebu Nüvas, Mütenebbi, Sâib ve Feyzî-i Hindî gibi Arap ve Fars şiirinde var olduğunu söyler. Naci'nin eserleri Kâzım Paşa, Avnî Bey ve Hakkı Beyler gibi eski mektebin en son temsilcilerine uygundur. Dolayısıyla Köprülü Naci'yi klasik edebiyatın bir temsilcisi olarak görmeyi tercih eder.

Gelecek sayıda Köprülü'nün özellikle Servet-i Fünun ve Millî Edebiyat dönemindeki görüşlerini ele alacağız. Burada dönemi ile ilgili şimdilik şu kadarını söyleyelim. Mehmet Fuad Köprülü aynı zamanda edebiyat tarihçiliğinin bir gereği olarak metodolojiyi kurmaya çalışmış hem de bir münekkit yaklaşımı ile döneminin genel anlayışını tespit etmiştir. Bu yazılarında sosyolojik kültürün yanında estetik değerler de kendini elle tutulur şekilde hissettirmiştir. Recâizâde Mahmut Ekrem ve Muallim Naci hakkında yapılan doktora tezlerinin bibliyografyasında Köprülü'nün bu yazılarının bulunmaması muhakkak ki bir eksikliklerdir.

Kaynaklar

Akün, Ömer Faruk (2003). "Mehmed Fuad Köprülü" Mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 28, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, s. 473 vd.

Akyüz, Kenan (1958). *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, Ankara, Doğu Ltd.Şirketi Mat., s. 1-10, 65-73, 103-112, 153-158

(Dilmen), İbrahim Necmi (1338). *Tarih-i Edebiyat Dersleri*, c. 2, İstanbul, Matbaa-i Âmire, s. 39 vd.

Köprülü, Mehmet Fuad (1914). "Şinasi'nin Şiirleri", *İkdam*, nr. 6246, 2 Temmuz; Zühal Yediyıldız, Fuad Köprülü'nün (1913-1916) İkdam, Tanin, Tasvîr-i Efkâr Gazetelerindeki Makaleler, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1980, Türkiyat Enstitüsü, Tez. nr. 2149, s. 84-88

Köprülü, Mehmet Fuad (1326). "Muallim Naci", *Servet-i Fünun*, 12 Ağustos, c. 39, nr. 1003; a. g. dergi, 25 Kasım; Aynur İzler,

- Fuad Köprülü'nün İlk Makaleleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, 1966, Türkiyat Enstitüsü, Tez. nr. 715, s. 84-88, 121-127
- Köprülü, Mehmet Fuad (1327). “Abdülhak Hamit'in Şiirleri”, *Servet-i Fünun*, 7 Nisan, c. 40, nr. 1037; Aynur İzler, Fuad Köprülü'nün İlk Makaleleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, 1966, Türkiyat Enstitüsü, Tez. nr. 715, s. 185-193
- Köprülü, Mehmet Fuad (1915). “Türk Edebiyatında Âşık Tarzının Menşei ve Tekâmülü Hakkında Bir Tecrübe”, *Millî Tettebular Mecmuası*, c. 1, nr. 1, Mart –Nisan; *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara, 1966, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 195-238
- Köprülü, Mehmet Fuad (1928). *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirler ve Divan-ı Türkî-i Basit*, İstanbul, Devlet Matbaası, s. 9-48; *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara, 1966, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 271-315
- Köprülü, Mehmet Fuad (1922). “Üstat Ekrem I, II”, *Tevhid-i Efkâr*, 4, 11 Şubat; Orhan F. Köprülü, *Köprülü'den Seçmeler*, İstanbul, 1972, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 51-62
- Köprülü, Mehmet Fuad (1914). “Üstat Ekrem”; Köprülüzade Mehmet Fuad, *Bugünkü Edebiyat*, İstanbul, 1924, Cihan Biraderler Matbaası, s. 289-296
- Köprülü, Mehmet Fuad (1940). “Türk Dili Hakkında Namık Kemal'in Bazı Düşünceleri”, *Ülkü*, Ağustos, nr. 90; Köprülü, Orhan F.(1972). *Köprülü'den Seçmeler*, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, s.139-141
- Levend, Ağâh Sırrı (1972). *Türk Dilinin Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*(3. bas., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları); “Türkçülük ve Millî Edebiyat”, *Türk Dili ve Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, 1971, s. 147-206

(Sevük), İsmail Habip (1340). *Türk Teceddüt Edebiyatı*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, s. 107 vd.

Şahabettin Süleyman (1328). *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye*, [İstanbul], Sancakciyan Mat., s. 305 vd.

Değerlendirme ve Tanıtmalar

“Sevk ve İskânın Yüzüncü Yılında...”

Serdar GÜRÇAY*

Kitap 1: Sevk ve İskânın Yüzüncü Yılında –
1: Ermeni Konferansları – Olayların Sebep ve
Sonuçları, Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, Prof.
Dr. Ali Arslan, İstanbul: İstanbul Aydın
Üniversitesi Yayınları, 2016, 40 sayfa, ISBN:
978-605-4303-54-0.

“Ermeni Konferansları: Olayların Sebep ve Sonuçları” ismini taşıyan bu kitap, “Sevk ve İskânın Yüzüncü Yılında” isimli serinin birincisi olup İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi tarafından “Tarihî Belgeler Işığında Ermeni Olayları” ana başlığıyla düzenlenen etkinliklerden, aynı konuyu ele alan ve ayrı tarihlerde sunulan iki konferansın metinlerinden oluşmaktadır.

Kitapta Prof. Dr. Şuayip Karakaş’ın takdim yazısından sonra yer alan birinci konferans, “Eğrisi-Doğrusuyla Ermeni

* Arş. Gör., İstanbul Aydın Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, serdargurcay@aydin.edu.tr

Meselesi” başlığını taşır ve Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu tarafından verilmiştir.

İkinci konferans, “Ermeni Meselesi” adıyla Prof. Dr. Ali Arslan tarafından sunulmuştur.

İlk konferansta, Türk Tarih Kurumu eski Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, Ermeni olaylarını araştırmaya Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yaptığı dönemde başladığını açıklar. Ardından, Halaçoğlu dünya arşivlerini de araştırdığını belirtir. Halaçoğlu, konunun aydınlığa kavuşmasının zor olmadığını; lâkin aşırı derecede siyasallaşmasından ötürü zorluklar yaşandığını dile getirir. Brüksel’de katıldığı bir konferansta sözde soykırım hakkında alınan parlamento kararı hakkında, “demokraside, hukukta savunma hakkı olmadan yargılama yapılamayacağını, yapılan yargıdan mahkûmiyet çıkamayacağını, Türkiye’ye o yasa çıkarken kendini savunma hakkı verilmediğini” söylediğini belirtir (s. 14). Bu çerçevede Halaçoğlu konuşmasında, olaylar hakkında sayısal ve tarihî birçok bilgi verir. Ermeni çetelerin Osmanlı’ya saldırdığını belgelendirerek anlatır. Osmanlı’nın bu durum karşısında onları mecburi göçe sevk ettiğini aktarır.

Kitaptaki ikinci konuşmada önce Prof. Dr. Ali Arslan tarafından Ermenilerin tarihçesi verilir. Ermenilerin Doğu Roma, Bizans ve Pers devletleri ile olan ilişkilerinden bahsedilir, mezhepsel farklılık nedeni ile Doğu Roma Kilisesi ile ayrı düştükleri, bunun için Ermenilerin İstanbul’dan ayrıldıkları anlatılır (s. 31). Ardından, Türk ve Ermenilerin tarih içindeki dostlukları ve birliktelikleri söz konusu edilir; Doğu Roma ve Persler tarafından zor duruma düşürülen Ermenilerin, Selçukluların bölgeye gelmesi ile rahatlamaları ve Selçukluların onlara sağladıkları kolaylıklar anlatılır (s. 32). Sonrasında Ruslar ile Ermenilerin ilişkilerine değinilir. Akabinde, İngiltere, Fransa ve ABD’nin Ermeni meselesine müdahil olması bahse konu edilir. Daha sonra, I. Dünya Savaşı dönemindeki sevk ve iskân hakkında bilgi verilir. Ardından, Ermeni olaylarının siyasallaşması meselesine değinilir. Konuşmanın sonuç kısmında; Türklerin Ermenilerle tek sorununun, onların sömürgeci devletler ile müttefik olup kendilerine

saldırmasıdır (s. 40). Ayrıca, Osmanlı bir güvenlik politikası olarak onları ülkenin çeşitli yerlerine iskân ettirmiştir. İskân tüm Ermenilere uygulanmamıştır, onlara kötü davranan güvenlik güçleri cezalandırılmıştır. Bu durum, iskânın işleyişinin düzgün ve amacının pozitif olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Kitap 2: Sevk ve İskânın Yüzüncü Yılında – 2: Ermeni Meselesi ve 1915 Olayları – Ulusal Sempozyum Bildirileri, Ed.: Yrd. Doç. Dr. Dinara Duisebayeva, İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, 2015, 219 sayfa, ISBN: 978-605-4303-55-7

“Sevk ve İskânın Yüzüncü Yılında” isimli serinin ikinci kitabı, ulusal sempozyum bildirilerinden oluşmaktadır.

İstanbul Aydın Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı Dr. Mustafa Aydın, Rektör Prof. Dr. Yadiğâr İzmirli ve tertip heyeti adına Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Şuayip Karakaş’ın ön sözleri ile başlamaktadır. Sempozyumda toplam on iki konuşmacı bulunmaktadır. Konuşmacılar sırasıyla; Prof. Dr. Enver Konukçu, Prof. Dr. Halûk Selvi, Prof. Dr. Halil Bal, Yrd. Doç. Dr. Ramazan Erhan Güllü, Emekli Büyükelçi Ömer Engin Lütem, Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu, Prof. Dr. Enver Bozkurt, Prof. Dr. Kâmil Veli Nerimanoğlu, Emekli Milli Emlak Başkontrolörü Salâhattin Kardeş, Doç. Dr. Ercan Karakoç, Yrd. Doç. Dr. Dinara Duisebayeva ve Yrd. Doç. Dr. Rövsen Alizâde’dir.

Konuşmaların başlıkları; “1915 Ermeni Olayları Ve Tehcirin 100. Yılı” projesinin tanıtımı, “Ermeniler Tarafından Katledilen Türkler ve Toplu Mezarları”, “Birinci Dünya Savaşı’ndan Önce Türk-Ermeni İlişkileri (1908-1914)”, “I. Dünya Savaşı Yıllarında Doğu Anadolu ve Kafkasya’da Türkler”, “İlk Ermeni Silâhlı Hareketleri Karşısında Zaptiye Nâzırı Hüseyin Nâzım Paşa’nın Tavır ve Faaliyetleri”, “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Ermenistan’a Verilmek İstenen Topraklar”, “Ermeniler

Neden Tehcir Edildi?”, “Ermeni Soykırımı ve Uluslararası Hukuk”, “Akademik Araştırmalar Işığında Sözde Ermeni Soykırımı Münakaşası”, “Tehcire Tâbi Tutulanların Mal Varlıkları”, “Son Dönem Ermeni Terörü: Asala Eylemleri”, “Ermeni Olaylarını Konu Alan Romanlar”, “Sözde Ermeni Soykırımı Olayları ve Bugünkü Ermenistan’ın İşgâlcilik Siyaseti Üzerine” ve değerlendirme konuşması olarak “2015 için Ermenistan ve Diaspora Tarafından Plânlanan Etkinlikler” şeklindedir.

Kitapta öne çıkan fikirlerden bazıları; Ermeniler tarihte benzeri görülmemiş bir şekilde XIX ve XX. yüzyılda Türk düşmanlığı ile sahneye çıkmışlar, özellikle 1918 yılından itibaren bölgeyi kan gölü hâline çevirmişlerdir. Çok miktarda günahsız Türk büyük kırımlara maruz kalmıştır. Ermeni ve dış devletlerin propagandaları ise siyasî ve tehlikeli rakip olarak görülen Osmanlı Devletine karşı etkili olmuş ve gerçekleri hemen her defasında ters yüz etmişlerdir.

Öyle ki Osmanlı Devletinin son dönemlerinde Ermeniler ayrıcalıklı bir yer edinmişlerdir; lâkin Ermeni çeteleri batılı devletlerin desteği ile teşkilâtlanma ve silâhlanma faaliyetlerini sürdürmüş ve I. Dünya Savaşı başlar başlamaz fiilî hareketlerini yoğunlaştırmışlardır.

Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu konuşmasında dönemin Alman Büyükelçisi Wangenheim’in 15 Nisan günü yazdığı bir raporda “Ermenilerin savaş esnasında yaptığı katliamlar üzerine şikâyetler gittikçe artıyor. Onların, İmparatorluğun düşmanıya birlikte isyan ettikleri ve bazı yerlerde Türk görevlilere saldırdıkları suçlaması yapılmaktadır. Yabancı ülkelerdeki Ermenilerin tavırları üzerine haberler de gittikçe çoğalıyor; sadece Kafkaslardan değil, Amerika, Bulgaristan ve diğer ülkelerden binlerce gönüllünün Rus ordusuna katıldığını, Türk halkını yok etmek için silâhlarını Türklere yönelttikleri gerçeğini Alman subay da doğrulamaktadır” dediğini aktarır (Çalık, 2003: 111’den aktaran Beyoğlu, 2015: 91).

Kitap 3: Sevk ve İskânın Yüzüncü Yılında – 3: Ermeni Meselesi ve 1915 Olayları – Tarihi Gerçekler, Siyasi Algılar, Hoşgörü, Uzlaşma Arayışları – Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Ed.: Yrd. Doç. Dr. Dinara Duisebayeva, İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, 2015, 371 sayfa, ISBN: 978-605-4303-56-4.

“Sevk ve İskânın Yüzüncü Yılında” isimli serinin üçüncü kitabında ise uluslararası sempozyumdaki bildiriler yer almaktadır. Sempozyuma katılanlar ve bildirileri; Emekli Büyükelçi Ömer Engin Lütem “Türkiye ve Ermenistan Arasında Uzlaşma”, Emekli Büyükelçi Pulat Tacar “‘Soykırımı’ Siyasal veya Tarihsel Değil, Hukuksal bir Kavramdır”, Prof. Dr. Erol Kürkçüoğlu “Selçuklu Devlet Adamlarının Ermenilere ve Hıristiyan Unsurlara Karşı İzledikleri Hoşgörü Siyaseti”, Doç. Dr. Şenol Kantarcı “Ermenistan’da, ‘Petrosyan’, ‘Koçaryan’ ve ‘Sarkisyan’ Yönetimlerinin ‘Ermeni Sorunu’ Politikaları, Prof. Dr. Michael Gunter “Why the Armenian Tragedy was not Genocide”, Prof. Dr. Kâmil Veli Nerimanoğlu “Rusya Ve Azerbaycan Arşivlerinde Ermeni Meselesi”, Bülent Akarcalı “Ortak Acılar, Ortak Sorumluluklar, Ortak Gelecek”, Prof. Dr. Tal Buenos “The Turning of the Ottoman Armenian Group-Identity From Ethno-Religious to Political According to Angloamerican Imperialist Interests”, Maximo Gaun “Victims of their Nationalists: Armenians and Greeks in Western Anatolia, 1905-1922”, Ast. Prof. Christopher Gunn “The Rise and Fall of ASALA and Arf Terrorism”, Prof. Dr. Cemil Hasanlı “Rusya Devlet Askerî Tarih Arşivinin Belgelerine Göre Kafkas Cephesinde Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914-1916)”, Prof. Dr. İsmail Musa “Azerbaycan’ın Zengezur Mahalının Yukarı Kısmının Ermenistan’a Verilmesi Süreci”, Prof. Dr. Abdülhalûk M. Çay “Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Ermeni İhtilâl Örgütleri”, Gülseren S. Aytaş “1921 Kars Antlaşması”, Prof. Dr. Ali Arslan

“Ermenilerin Ordu (Yayladağı)’yu Yakması (1921) ve Fransızların Tavrı”, Prof.Dr.Bâtr Nurbay Cumaniyazoğlu “Ermeni Taşnaklarının Türk Halklarına Yaptığı Katliamlar, Yrd.Doç.Dr. Ramazan Kurtoğlu “Günümüzde ABD’de Ermeni Diasporası ve Türk Düşmanlığı”, Yrd.Doç.Dr. Nazım Muradov “Günümüzde ABD’de Ermeni Diasporası ve Türk Düşmanlığı İddiaları”. Son olarak Prof.Dr.Kâzım Yetiş’in değerlendirme ve kapanış konuşmasına yer verilmiştir.

Pulat Tacar’ın açıklamasına göre; hukukun amacı bir şeyi kanıtlamak, tarihin amacı ise izah etmektir. Hukuk yargılar, oysa tarih değer yargısından uzak durur. Kavram kargaşasından kurtulmak için yapılacak ilk iş, tarihsel düşünce sistemini hukuksal düşünce sisteminden ayırmaktır (s. 62). Türkiye ile Ermenistan arasında Zürih’te imzalanan protokoller yürürlüğe girmemiştir. Bu protokoller iki ülke tarihçileri arasında, başka ülkelerden gelecek bilim adamlarının da katılımına açık olacak bir Tarih Komisyonu kurulmasını öngörmekteydi, özellikle diaspora Ermenileri, tarihin kendi versiyonlarının tartışmaya açılmasına karşı çıkmaktaydılar. Daha sonraları, bu protokolleri yorumlayanlar, tarih komisyonu kurulmasını kabul etmenin Ermeniler tarafından verilmiş bir ödün olduğunu belirttiler. Akabinde, sorunun Zürih protokollerinde öngörülen Komisyonlar tarafından ele alınmasını önererek, siyasal sorumluluktan kaçmak isteyen hükümetlerin bu tutumunun arzuladıkları siyasal gelişmeleri engellediğini fark eden Ermeni Cumhurbaşkanı Sarkisyan, Zürih protokollerinin onaylanmasını Ermeni parlamentosunun gündeminden çektiğini açıklamıştır. Sonuç olarak, “tarihsel bağlamda soykırımı” teriminin geçerliliğinin bulunmadığı, ya bu konuda alınabilecek bir siyasal kararı gündemden düşürmek ya da siyasal propagandaya yönelik bir taktik olarak gündemde tutulmak istendiğini düşünmekteyiz (s. 68).

Prof. Dr. Erol Kürkçüoğlu bildirisinde önemli noktalara değinmiştir; buna göre bugün eğer Ermenilerin millî bir kilisesi varsa, bu Türkler sayesinde. Ermenilerin millî kilisesinin kurucusu da Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmet’tir. Fatih, 1461 yılında Ermeni patriğini bizzat İstanbul’a davet etmiş ve bundan

sonra dinî faaliyetlerini İstanbul'da sürdürmesini istemiştir. Eğer bugün Ermenilerin millî kiliseleri varsa, eğer Ermeniler bugün millî kimliklerini taşıyabiliyorlarsa ve Kafkasya'da bağımsız bir Ermenistan devleti varsa bunu önce Selçuklu Türklerinin hoş görüsüne bağlamak tarihî bir zarurettir (s. 73). Bizans Ermenilere karşı yoğun baskı politikası izlemiş, bir taraftan dinî anlaşmazlıklar, diğer taraftan siyasî anlaşmazlıklar çıkmış ve ağır vergiler getirilmiştir. Bu sebeple Ermeni tarihçileri, Selçuklu Türklerini bir "kurtarıcı" olarak görmüşlerdir (s. 72).

Prof. Dr. Cemil Hasanlı'nın anlatımıyla, Doğu Anadolu'daki Türklerin katliamı Ermenilerin tehcirine neden oldu. Ermeniler bu olayları, soykırım diye adlandırarak kendi lehlerine çevirmeye çalışsalar da tarihî gerçekler daha karmaşık olayları haber veriyor (s. 181). 1914-1915 yıllarında "fedailer" adı altında Ermeniler, Türkiye'ye karşı muharebelere katılmaya başladılar (s. 182).

Kitap 4: Sevk ve İskânın Yüzüncü Yılında – 4: Türkler ve Ermeniler - Komşuluk İlişkileri, Ed.: Yrd. Doç. Dr. Dinara Duisebayeva, İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, 2016, 181 sayfa, ISBN: 978-605-4303-57-1.

Kitap, "Komşuluk İlişkileri" alt başlığı ile "Sevk ve İskânın Yüzüncü Yılında" isimli serinin dördüncü kitabıdır.

Eserde, Prof. Dr. Günay Karaağaç, "Türkçe-Ermenice Dil İlişkileri", Prof. Dr. Erman Artun "Ermeniler ve Türk Halk Edebiyatı", Prof. M. Reşat Başar "Batılılaşma Dönemi ve Sonrasında Ermeni Sanatçılar ve Bir Dostluk Milâdı: 2015", Yrd. Doç. Dr. Münip Melih Korukçu "Hagop Baronyan: Tanzimat Dönemi Tiyatrosunun Hiciv Ustası", Prof. Dr. Kâmil Bostan "Anadolu Mutfağı: Türkler, Ermeniler", Mehmet Güntekin "Türk Mûsikîsinin Ermeni Ustaları" bölümleri mevcuttur.

Prof. Dr. Günay Karaağaç’ın anlatımı doğrultusunda, dillerin ses bilgisi ve söz dizimi düzlemlerinin temsil ettiği kullanım, yapılarında, kişilere, sosyal gruplara, bölgelere ve zamana bağlı olarak, sözlüklerin temsil ettiği edinim yapılarına oranla, oldukça zengin çeşitlilikler ve hızlı değişiklikler yaşanmaktadır. Bu yüzden, dil alış-verişleri söz konusu edildiğinde, ilk akla gelen sözlük alıntılar olmaktadır. Geniş bir coğrafyada uzun bir süre yaşamış ve yaşamakta olan Türkçenin Çince, Farsça, Ermenice, Rusça, Macarca ve Romence gibi eski komşularıyla ilişkileri, yalnız sözlükte kalmamış, ses ve söz yapımı ile söz dizimi düzlemlerine de sıçramıştır. Bu yüzden, Türkçenin bu eski komşularıyla ilişkileri söz konusu olduğunda, sözlüklerde görülen söz alışverişlerinin ötesinde, gramerlik alıntılar da gündeme gelmektedir (s. 16). Günay Karaağaç’ın yazısında yer verdiği üzere Ermenice, MS 4. yüzyılda Türkçeden en az yirmi üç söz almış bulunuyordu. 11. asrın sonlarına doğru Türkçeden Ermeniceye geçen sözlük ve gramerlik alıntılarının sayısı önemli derece artmıştır. Ermenicede, Türkiye Türkçesine ve Azerbaycan Türkçesine ait kelimelerin her geçen yüzyıl daha da arttığını söyleyebiliriz. R. A. Açaryan’ın “Ermenicedeki Türkçe alıntılar” kitabında Ermenicede, 4262 Türkçe alıntı kelime olduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Ermenicede yaşamakta olan pek çok Türkçe kelime Ermenice olarak gösterilmektedir (s. 18).

Dil kültürel öğelerin taşıyıcısıdır. Bir arada yaşayan toplumlar örf, adet ve mutfak kültürü kadar dil açısından da karşılıklı etkileşim hâlinindedir. Bunun bariz örneğini Türkçe ve Ermenice etkileşiminde görmekteyiz.

Tanzimat’la birlikte hayatımıza giren tiyatro türünün gelişimi bahsinde İstanbul’da tiyatro faaliyetlerinin Ermeni kökenli sanatçılar tarafından yürütüldüğü bilinmektedir. Bir Tanzimat aydını olan Baronyan, Batılılaşma sürecinde Osmanlı tiyatro geleneğinin batılı formlara kavuşmasında, sadece dergi yayımlayarak değil, oyun yazarlığı serüvenine sahnelenebilirlik dereceleri yüksek oyunlarla hız katarak da katkıda bulunmuştur. Yazılı metin geleneğinin oluşmasındaki katkıları bir yana, Osmanlı devletinin ilk tiyatro dergisini yayımlamış olması da onun tiyatro

sanatının bu topraklardaki gelişimine paha biçilmez bir katkı sağlamıştır. Ayrıca kaleme aldığı Türkçe ve Ermenice oyun eleştirileriyle de oyun eleştirisi mekanizmasının da ilk örneklerini vermiştir. Baronyan, Ermeni oyun yazarlığıyla, Türk tiyatro hayatının da kesişiminde yer almaktadır, bu nedenle yaşadığı dönemin çağdaş Osmanlı tiyatrosunun oluşumundaki önemi asla yok sayılamaz (s. 157).

Öte yandan, Türkler Orta Asya'da yaşam tarzına bağlı olarak belli bir yemek kültürü ile yaşamışlardır. Anadolu'ya göç ve burada yerleşik düzene geçilmesi, İslâm dininin kabul edilmesi, Anadolu'da bol bulunan sebze ve meyveler Türklerin yemek kültüründe değişimlere neden olmuştur. Diğer taraftan Türklerin Anadolu'daki diğer toplumlarla kültürel, siyasî, sosyal ilişkilere girmesi, karşılıklı etkileşimlere sebep olmuştur. Onlarca farklı kültür içinde bin yıla yakın aynı topraklarda birlikte yaşadıkları Ermenilerin de çok önemli rolleri olmuştur. Kaçınılmaz olan bu etkileşimler, yeni yemek çeşitlerinin ortaya çıkmasına neden olmuş, diğer bir ifadeyle Anadolu mutfağına önemli katkılar yapmıştır. Anadolu coğrafyasının ortak malzemeleri üzerinden biçimlenmiş bir mutfak olan Anadolu mutfağını oluşturan yemeklerin her biri farklı kültürlerden izler taşımaktadır (s. 170).

Diğer yandan, Türkler arasında saz şairi anlamına gelen âşık kelimesi XVI. yüzyıldan sonra Ermeniler arasında da kullanılmaya başlamıştır. Bu tarihe kadar Varsak, Guşan, Mutrib gibi adlarla tanınan Ermeni Aşugları içinde en eskisinin “Guşan” olduğu anlaşılmaktadır. Manuk Abegyan, “Gedim Guşan Halg Negmeleri” adlı eserinde, bu kelime tekil olarak “çalıp söyleyen” sanatçı için kullanılmıştır, demektedir. Guşan adı kendi eserlerini çalıp söyleyen erkek sanatçılar için kullanılmıştır. Kadın âşıklara ise “varsak” ismi verilmiştir. Bu sanatçılar XVI. yüzyıla kadar Türklerdeki “ozan”ların işlevlerini yerine getirmişlerdir. Fuat Köprülü, Ermenilerin Türklerle temasından sonra meydana çıkan sazlı aşuglar ve onların Türk âşıkları ile râbitalarını mühim görmektedir. Bizim âşıkların man, koşma, türkü, destan gibi şekillerinin Ermeni aşugları tarafından taklit edildiği pek âşikârdır (Köprülü, 2012: 227).

Ermeniler ile Türkler arasındaki karşılıklı tesirlerin derecesi mukayese edilecek olursa, Ermeniler üzerindeki Türk tesirinin, başka tesirler ile mukayese edilemeyecek derecede büyük olduğu derhâl görülür; çünkü, Türkler siyasî hâkimiyet ve nüfus sayısı itibarıyla Ermeniler üzerinde maddeten ve manen nüfus icrasına muktedir oldukları gibi, İslâm din ve medeniyetiyle çoktan beri alışık oldukları cihetle, Ermenilerin mensup olduğu Orta Çağ Hristiyan medeniyetine karşı derin bir küçümseme hissi beslemekte idiler. Esasen kuvvetli ve yüksek bir harsa malik olmayan ve siyasî istiklâlini kaybettikten sonra büyük hars merkezlerinden mahrum kalan Ermeniler, yavaş yavaş Türk harsını kabule mecbur oldular (Köprülü, 2012: 233-234).

Türk mûsikisinde komşuluk ilişkilerine değinilecek olursa, Türk mûsikîsi İstanbul merkezli bir kültür olarak gelişmiştir; lâkin Yahudilerin, Rumların ve özellikle Ermenilerin katkıları olmuştur (s. 174). Ermeniler, Türk ozanlarında olduğu gibi eserlerini bir mûsikî aleti ile icra etmişlerdir (s. 123). Ermeni aşuğlarının isimleri ve kullandıkları mûsikî aleti bile aynen Türklerden alınmıştır (Köprülü, 2012: 243).

Kitap 5: Sevk ve İskânın Yüzüncü Yılında – 5: Bütün Yönleriyle Ermeni Meselesi - El Kitabı, Prof. Dr. Ali Arslan, Yrd. Doç. Dr. Ramazan Erhan Güllü, İstanbul, İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, 2015, 131 sayfa, ISBN: 978-605-4303-58-8.

Kitap “Sevk ve İskânın Yüzüncü Yılında” isimli serinin beşinci ve son kitabıdır. Ermeni iddiaları ve Türk-Ermeni tarihini esas alan bir el kitabı olacak şekilde hazırlanmıştır.

Bu çalışmada hedeflenen husus; Ermeni meselesinin oluşum ve şekillenmesindeki bütün faktörleri bir arada düşünerek, konunun anlaşılması için genel esasları belirlemek, problemin

ortaya çıkışını ve gelişim sürecini ortaya koymak ve sorunun çözümüne katkı sağlamaktır.

Giriş bölümünde ele alınan başlıklar; Ermenilerin ve Ermeni Kilisesinin Kısa Tarihi, Türk-Ermeni İlişkilerinin Başlangıcı, Ermenilerin Osmanlı İdaresine Girişi ve İstanbul, Ermeni Patrikliğinin Kuruluşu, Osmanlı Devleti-Rusya İlişkilerinde Ermenilerdir.

Birinci bölümün ana konusu “Osmanlı Devletinde Ermenilerin Sosyal, Dinî, İdarî ve Hukûkî Durumları”dır. Bölüm içerisinde değerlendirilen hususlar ise; Tanzimat Öncesi Dönemde Osmanlı Ülkesinde Ermenilerin İdarî ve Hukukî Durumu, Misyonerlik Faaliyetleri ve Osmanlı Ermenilerine Emperyalist, Batı Müdahalesi, Katolik Misyonerler, Protestan Misyonerler, Misyonerlerin Ermeni Olaylarına Etkileri, Batılılaşan Osmanlı ve Ermeniler ve Ermeni Cemaati Nizamnamesinin İlânıdır.

İkinci bölüm “Ermeni Sorununun Devletlerarası Boyuta Taşınması ve İlk Silâhlı Hareketler” hakkındadır. Bölüm içerisinde yer verilmiş fikirler şu alt başlıklarda toplanmıştır; Patrik Mıgırdıç Hrimyan ve Ermeni Olayları, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Ermeniler, Berlin Kongresi Sırasında Ermeniler, Ermeni Cemiyet ve Komitelerinin Kuruluşu, Komitelerin Fikrî Hazırlığı, İlk Kurulan Cemiyetler, Silâhlı Komitelerin Kuruluşu, Ermeni Meselesinden Kaynaklanan İlk Gerginlikler, Komitelerin Ermeni İleri Gelenlerine Yönelik Saldırılan, Ermeni Islahat Lâyihasının İlânı, Bâb-ı Alî Nümayişi, Anadolu’da İlk İsyanlar ve Vilâyât-ı Şarkiyye’de Asayiş Sorununun Yaygınlaşması.

“Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Ermeni Sorunu” başlığını esas alan üçüncü bölümün alt konularını şu şekilde sıralayabiliriz: Meşrutiyetin İlânı ve Ermeniler, 1909 Adana Olayları, Meşrutiyet Döneminde Vilâyât-ı Şarkiyye’de Asayiş, Vilâyât-ı Şarkiyye’de Islahat Projesinin Kabulü, Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Olayları, Savaş Öncesi İlk Gerginlikler, Savaş Karşısında Ermenilerin Tutumu, Sevk ve İskân Kanunu’nun Çıkarılması, Ermenilerin Sevk Bölgeleri ve Sayı Tartışmaları, Sevk Edilen Ermeni Kafilelerine Zarar Verenlerin Cezalandırılması, “Ermeni

Katoğkosluk ve Patrikliği Nizamnamesi”nin Çıkarılışı, Mütareke ve Millî Mücadele Yıllarında Ermeni Meselesi, Ermeni-Rum Patrikhaneleri İlişkileri, Millî Mücadele Karşısında Ermeniler, Lozan Antlaşması ve Ermeniler bu bölümün ana konularını oluşturmaktadır.

Dördüncü ve son bölüm “Lozan Antlaşmasından Günümüze Ermeni Sorunu” adı altında yazılmıştır ve içeriği; Cumhuriyet Döneminde Ermeniler ve Dinî Yapı, II. Dünya Savaşı ve Ermeni Meselesinin SSCB Tarafından Yeniden Canlandırılması Teşebbüsü, ABD ve Batılı Devletlerin Ermeni Meselesini Yeniden Canlandırmaları, ASALA Terör örgütü ve Yaptığı Suikastler, Ermenilerin Sevr’i Yeniden İhya Etmek İçin 1983 Yılında Yaptıkları Ermeni Kongresi, Kongre Kararları ve Uygulanmasıdır.

Türk-Ermeni ilişkileri tarihî süreçte olduğu gibi günümüzde de devletlerarası güçlerin stratejilerine bağlı bir seyir takip etmektedir. Bu durum her iki milletin birbirlerini anlamalarını ve geçmişte yaşanan hadiseler hakkında sağlıklı değerlendirmeler yapmalarını engellemektedir. Sorunları çözüme kavuşturabilmenin en sağlıklı yolu, önce üçüncü kişilerin aradan çekilmesini ve yüzlerce yıl bir arada yaşamış bu iki milletin kendi sorunlarını kendilerinin çözüme kavuşturmasını sağlayabilmektir. Bu sağlanabilirse, hem Türklerin hem de Ermenilerin önyargısız değerlendirmeler yapabilmeleri kolaylaşacaktır.

“Sevk ve İskânın Yüzüncü Yılında” isimli serinin beş kitabında anlatılmak istenen başlıca fikirler sırasıyla; Ermenilerin Doğu Roma’dan ayrılarak Orta Doğu’ya yerleşmeleri, orada Doğu Roma ve Perslerden baskı görmeleri, Selçukluların bölgeye gelmeleri ile huzur bulmaları ve ortak yaşamlarında ciddi bir sorun yaşamamaları hatta kültürel etkileşim içinde olmaları belirtilebilir. Bu etkileşim dil, edebiyat, mûsikî, hatta mutfak kültüründe kendini göstermektedir. Ardından, Osmanlının gerileme sürecinde Ermenilerin yabancı güçlere katılarak, Osmanlı kuşatma altındayken devlete saldırımları neticesinde mevcut ilişkiler güvenlik ekseninde zarar görmüştür. Bu sebeple sadece stratejik bölgelerde bulunan Ermenilerin Osmanlı toprakları içinde farklı

noktalara korumalar eşliğinde sevk edilmeleri, resmî sevk belgelerinin yazılması, onlara sevk sırasında kötü davrananların cezalandırılması hatta idam edilmelerine değinilmiştir. Bu süreçte, öne sürüldüğü şekilde toplu Ermeni mezarlarının bulunmaması, aksine toplu mezarların Türk/Müslümanlara ait olmasından bahsedilmiştir. Ayrıca, yabancı ülke arşivlerinde sözde soykırım ya da katliama ait delil bulunmamaktadır. Diğer yandan, sözde soykırımı kabul eden siyasî meclislerin bu hükümler verilirken Türk devletinden savunma istememeleri, bilimsel ve nesnel araştırma yapılmasına yaklaşmamaları konunun siyasî ve kutuplaşmış olduğunu göstermektedir.

İşte, İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, “Sevk ve İskânın Yüzüncü Yılında” isimli etkinlik ve kitaplarla başta öğrencileri olmak üzere Türk ve dünya kamuoyunu bu konuda aydınlatmak istemiştir. Faaliyet ve eser olarak bunda başarılıdır. Okuma ve aydınlanma ise kamuoyunun işidir.

AYDIN TÜRKLÜK BİLGİSİ

(İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi)

Yayın İlkeleri

Aydın Türklük Bilgisi Dergisi, İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından Bahar (Nisan) ve Güz (Ekim) olmak üzere yılda iki defa ve basılı olarak yayımlanan **ulusal hakemli** bir dergidir.

Aydın Türklük Bilgisi Dergisi'nde, özgün olmak şartı ile Türk dili, edebiyatı, tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri ve Türk dünyası edebiyatları ile ilgili araştırma, inceleme, tenkit ve değerlendirme yazıları kamuoyuna duyurulmak amacıyla yayımlanır. Bununla birlikte Sosyal Bilimlerin öteki alanlarından dil ve edebiyatla ilgili kültürel ve toplumsal problemleri konu edinen yazılara da yer verilir.

Aydın Türklük Bilgisi'ne gönderilecek yazılarda öncelikle alanına katkı sağlayan özgün nitelikte bir 'araştırma makale' veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir 'derleme makale' olması şartı aranır. Ayrıca, ilgili alanlarda yayımlanan bilimsel kitaplara ait makale formatındaki değerlendirme yazıları ile kitap eleştirileri de derginin yayın kapsamı içindedir.

Yayın kurulunun kararı ile alanında katkısı olduğu düşünülen yabancı dilden özgün makalelerin İngilizce veya Türkçe çevirilerine de derginin üçte birini geçmemek kaydı ile yer verilebilir. Çeviri makalelerin yayımlanabilmesi için çeviri metin ile birlikte özgün makalenin yazarından ya da hak sahibinden alınacak izin yazısının da gönderilmesi zorunludur.

Makalelerin **Aydın Türklük Bilgisi**'nde yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş ancak basılmamış bildirilerden üretilmiş makaleler, bu durum dipnotta açıkça belirtilmek koşuluyla kabul edilebilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi ve Yayın Süreci

Yayın için gönderilen makalelerin değerlendirilmesinde bilimsel nitelik en önemli ölçüttür. **Aydın Türklük Bilgisi**'ne gönderilen tüm makaleler, Yayın Kurulu'nca dergi yayın ilkelerine uygunluk ve nitelik bakımından değerlendirilir. Yayın kurulu, gönderilen bir makaleyi yayımlayıp yayımlamama ve gerekli gördüğü durumlarda makale üzerinde düzeltmeler yapma hakkına sahiptir. Yapılan ön inceleme sonucunda yayına uygun bulunmayan makale, değerlendirme sürecine alınmayarak yazarına bilgi verilir. Eksiklikleri varsa düzeltilmesi ve tekrar gönderilmesi için yazarına iade edilir. Yayına uygun bulunan makale, değerlendirilmek üzere ilgili

alandaki üç hakeme gönderilir. Hakemler, gönderilen makaleleri yöntem, içerik ve özgünlük açısından inceleyerek yayına uygun olup olmadığına karar verirler. Belirlenen süre içinde gelen hakem raporları göz önünde bulundurularak, makalenin yayınlanıp yayınlanmamasına karar yetkisi yayın kurulundadır. Makaleler, Yayın Kurulu tarafından uygun görülen bir sayıda yayımlanmak üzere programa alınır ve yazarı bilgilendirilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süre ile saklanır. Makalenin yayımlanmasının ardından bir ay içinde yazarına makalenin yer aldığı sayıdan 3 adet gönderilir.

Değerlendirme sürecinden geçerek yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı *Istanbul Aydın Üniversitesi*'ne devredilmiş sayılır. Bu nedenle yazılarla birlikte yayın haklarının **Aydın Türklük Bilgisi**'ne devredildiğine ilişkin bir sözleşmenin bulunduğu "makale sunum formu" nun da doldurulup gönderilmesi gerekmektedir.

Aydın Türklük Bilgisi'nde yayımlanan yazılardaki görüşlerin ve çevirilerin bilimsel, etik ve yasal sorumlulukları yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Ancak, yayımlanan yazılar dergi yönetiminin yazılı izni olmaksızın başka bir yerde (basılı olarak ya da internet ortamında) yeniden yayımlanamaz. Yazar, yazısının/ makalesinin **Aydın Türklük Bilgisi**'nde yayımlandığını belirtmek kaydı ile tümünü ya da bir bölümünü kendi amaçları için çoğaltma hakkına sahiptir.

Aydın Türklük Bilgisi'ne yazı gönderen tüm yazarlar bu ilkeleri kabul etmiş sayılır.

Yayın Dili

Aydın Türklük Bilgisi Dergisi'nin yayın dili **Türkiye Türkçesidir**. Yayın ilkelerine uygun olmak şartıyla diğer **Türk lehçelerinde** yazılmış olan yazılara da dergide yer verilebilir.

AYDIN TÜRKLÜK BİLGİSİ DERGİSİ YAZIM KURALLARI

Yazım Kuralları

Yapılan ön incelemede yazım kurallarına uyulmadığı tespit edilen makaleler düzeltilmesi için yazarına iade edilir ve yayım programına alınmaz.

1. **Ana Başlık:** İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve koyu harflerle yazılmalıdır. Makalenin başlığı sözcüklerin ilk harfi büyük olacak biçimde yazılmalı ve en fazla 10-12 sözcük arasında olmalıdır.
2. **Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i:** Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı koyu, adresler ise normal ve eğik karakterde harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın varsa görev yaptığı kurum(lar), haberleşme ve e-posta adres(ler)i ilk sayfada dipnot ile belirtilmelidir.

3. **Özet:** Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 100, en fazla 150 sözcükten oluşan Türkçe “özet” ve İngilizce “abstract” bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemeli; dipnot kullanılmamalıdır. Türkçe ve İngilizce özetleri altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 3, en çok 5 sözcükten oluşan anahtar sözcükler (*keywords*) verilmelidir. Türkçe makalenin İngilizce başlığı olmalı ve *abstract*’ın üstünde gösterilmelidir.
4. **Ana Metin:** A4 sayfa boyutunda (29.7x21 cm.), MS Word programı, *Times New Roman* yazı karakteri ile, 12 punto ve 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında üst 3 cm., alt 3 cm., sol 3 cm., sağ 3 cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar özet, *abstract*, şekil ve tablo yazıları da dahil 6.000 (altıbin) sözcüğü geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle ya da tek tırnak içinde yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti + eğik harfler gibi çifte vurgulamalara asla yer verilmemelidir.
5. **Bölüm Başlıkları:** Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Makaledeki tüm ara (normal) ve alt başlıklar (yatık) 12 punto ile sözcüklerin yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konulmamalı ve bir satır sonra devam edilmelidir.
6. **Tablolar ve Şekiller:** Tabloların numarası ve başlığı bulunmalı, siyah-beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Tablo ve şekiller ayrı ayrı sıra sayısı verilerek numaralandırılmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise yalnızca tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik (normal); tablo adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik (*italik*) yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır.

Tablo 1: *Farklı yaklaşımların karşılaştırmalı analizi*

Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmeli, hemen ardından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır.

7. **Görseller:** Yazı içerisinde resim, fotoğraf ya da özel çizimler varsa bu belgeler kısa kenarı 10 cm olacak şekilde 300 ppi’da (300 *pixels per inch* kalitesinde) taranmalı, JPEG formatında kaydedilmeli, ayrıca metin içinde kullanılan tüm görsel gereçler makaleye ek olarak JPEG formatıyla gönderilmelidir. İnternette indirilen görsellerin de 10 cm-300 ppi kurallarına uygun olması gerekmektedir. Görsellerin adlandırılmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır. Dergi yayın kurulu, teknik

olarak problemlili ya da düşük kaliteli resim dosyalarını yeniden talep edebilir ya da makaleden tümüyle çıkartabilir. Kaynak olarak kullanılacak görüntülerin kalitesinden ve yayımlanıp yayımlanmamasından yazar(lar) sorumludur.

Resim ve fotoğraflar siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Görsel numaraları ve adları görsellerin hemen altına ortalı şekilde, eğik yazılmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimlerin kullanıldığı sayfa sayısı 10'u geçmemeli, işgâl ettikleri alan yazının üçte birini aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazabilirler.

8. Dipnot: Dipnot kaynak göstermek için kullanılmamalı, dipnot kullanımına yalnızca açıklayıcı ek bilgileri için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir. Dipnotlarda kaynak göstermek için, metin içi kaynak gösterme yöntemleri kullanılmalıdır.

9. Alıntı ve Göndermeler/Atıflar: Yazar doğrudan ya da dolaylı olarak yaptığı tüm alıntılara aşağıdaki örneklere göre göndermede bulunmalıdır. Burada belirtilmeyen durumlarda APA6 formatı kullanılmalıdır. Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmeli ve italik (eğik) yazı karakteri ile yazılmalıdır.

Göndermeler için asla dipnot kullanılmamalıdır. Tüm göndermeler parantez içinde ve aşağıdaki biçimde yazılmalıdır.

Tek yazarlı çalışmaya yönelik genel göndermelerde;
(Carter, 2004).

Tek yazarlı çalışmanın alıntı yapılan belirli bir yerine göndermelerde;
(Bendix, 1997: 17).

İki yazarlı çalışmalara göndermelerde;
(Hacıbekiroğlu ve Sürmeli, 1994: 101).

İkiden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır;
(Akalin vd., 1994: 11).

Kaynakça kısmında ise, birden fazla yazarlı yayınların diğer yazarları da belirtilmelidir.

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa, kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

Gazimihal (1991: 6), bu konuda “.....”nu belirtir.

Yayın tarihi olmayan yapıtlarda ve yazmalarda yalnızca yazarların adı; (Hobsbawm)

yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. yapıtlarda ise kaynağın ismi, varsa cilt ve sayfa numarası yazılmalıdır.
(Meydan Larousse 6, 1994: 18)

İkinci kaynaktan yapılan alıntılar da aşağıdaki gibi yazılmalı ve kaynaklarda belirtilmelidir:

Lepecki'nin de ifade ettiği gibi “.....” (Akt. Korkmaz 2004: 176).

10. Kaynakça: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki örneklerde gösterildiği gibi yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olması hâlinde, yayımlanış tarihine göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (2004a, 2004b) şeklinde gösterilmelidir:

Kıtapların gösterilmesi

Öztürkmen, A. (1994). *Türkiye’de Folklor ve Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Carter, A. (2004). *Dans Tarihini Yeniden Düşünmek*, çev: Cansu Şipal, İstanbul: BGST Yayınları.

Makalelerin gösterilmesi

Sarıözzen, M. (1970). Bağlama Metodu, *Folklor/Halkbilim* (1): 12-16.

Bakka, E. ve Felföldi, L. (2002). Whose Dances, Whose Authenticity? *Dance Research* (32): 3-18.

Kıtap içi bölümlerin gösterilmesi

Lepecki, A. (2004). Concept and Presence: The Contemporary European Dance Scene. *Rethinking Dance History: A Reader*, ed. Alexandra Carter, London: Routledge, s: 176-190.

Şahin, M. (2013). Klinik Psikolog Olmak. *Klinik Psikoloji*, ed. Linden, W. ve Hewitt, P. L. Ankara: Nobel, s: 1-16.

Tezlerin gösterilmesi

Dehmen, B. (2005). Ulusal ve Küreselin Kesişme Noktasında Halk Danslarına Bir Yaklaşım: Dansın Sultanları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet kaynaklarının gösterilmesi

İnternet elde edilen verilerin kaynakları mutlaka gösterilmeli ve Kaynakça'da erişim adresi ve erişim tarihi belirtilerek verilmelidir. Erişim adresi olarak kaynağın yer aldığı web sayfasının (ana sayfa) adresi değil, kaynağın görüntülediği adres verilmelidir.

<http://www.tdkterim.gov.tr/bts/> (12.10.2014).

Aksu, G. (2011). Özgür Bir Beden, Özgür Bir Sanat Dalı, *Yazında ve Çeviride Beden*, Akşit Göktürk'ü Anma Toplantısı (15-17 Mart 2006) İstanbul Üniversitesi. <http://mimesis-dergi.org/2011/04/ozgur-bir-alan-ozgur-bir-sanat-dali/>. (12.10.2011).

Görüşmelerin gösterilmesi

Ural, U. (2014). Artvin halk dansları çalıştırıcısı Uğur Ural ile ÜFTAD ofisinde yapılan görüşme, İstanbul: 19 Temmuz.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere ve yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmış yazılar, "makale sunum formu" ile birlikte e-posta yoluyla aşağıdaki adreslere gönderilebilir.

Çevirisi yapılmış makalelerin değerlendirmeye alınabilmesi için özgün metinlerin ve makale sahibinden (asıl yazar veya hak sahibi yayınevi) izin yazılarının da gönderilmesi zorunludur.

Ön inceleme ve hakem değerlendirmesi doğrultusunda geliştirilmek ve/veya düzeltilmek üzere yazarlarına geri gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapılarak en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılır.

İletişim Bilgileri:

AYDIN TÜRK LÜK BİLGİSİ Yayın Kurulu Koordinatörlüğü

İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,

Beşyol Mahallesi, İnönü Caddesi, Nu: 38

Sefaköy, Küçükçekmece/İstanbul

Tel: (212) 4441428

E-posta

aydinturklukbilgisi@aydin.edu.tr